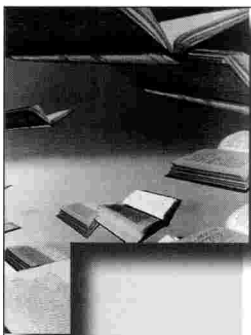

Tussen Vecht en Eem

Tijdschrift voor regionale geschiedenis

Loosdrecht Landschap & Geschiedenis

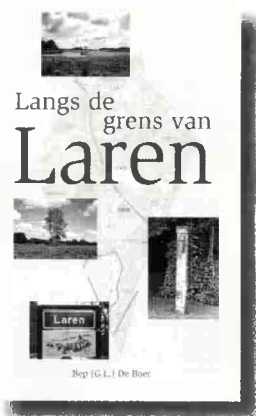
Uitgeverij
VanWijland BV

Postbus 111
1250 AC Laren NH
Tel. 035 - 538 2534
Fax 035 - 538 3738

Langs de grens van Laren

lezen en wandelen langs de grens van Laren

Auteur Bep De Boer beschrijft de 16 kilometer lange gemeentegrens van Laren. Met kaart, kompas en camera wandelde en fietste hij het dorp rond, steeds foto's makend en alles noterend. Hij kwam leuke dingen tegen zoals een spoorlijn over het Larense grondgebied, een prachtig meer waar we helaas niet altijd mogen komen, maar ook mooie en schilderachtige plekjes. En wist u dat er villa's op de grens van Laren staan waar de grens dwars doorheen gaat? Dat alles heeft hij gefotografeerd en beschreven. Al met al een boek waar je wat mee kan doen: lezen en wandelen "Langs de grens van Laren".

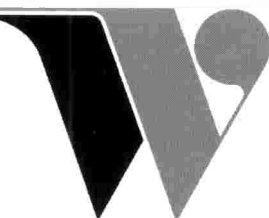

Formaat : 15,5 x 24 cm
Omvang : 80 pagina's
ISBN : 978 90 77285 10-7

Prijs : 12,95 incl. BTW

Voor meer informatie en bestellingen www.uitgeverijvanwijland.nl

Westland Verzekeringen
Makelaars in Assurantiën

Hypotheken
Verzekeringen
Pensioenen

Golfstroom 18 • 1271 CP Huizen • Postbus 38 • 1270 AA Huizen

Telefoon 035 52 61 370 • Fax 035-5240384

info@westland-verzekeringen.nl • www.westland-verzekeringen.nl

TVE 25e jrg. nr. 3, september 2007

Tussen Vecht en Eem

Tijdschrift voor regionale geschiedenis

Het gebouw Drieliuk, Acacialaan 2 te Nieuw-Loosdrecht, onderkomen van de Oudheidkamer van de Historische Kring Loosdrecht (foto HKL).

Uitgegeven door de Stichting Tussen Vecht en Eem

Inhoud

Mr. Don Bijl, Burgemeester Wijdemeren Woord vooraf	115	Dick A. Jonkers De Ster bij Loosdrecht: een waaivormig natuurpalet	185
Programma TVE Open Dag te Loosdrecht	116	Jeannette P. van der Meulen-Kuhn Tollen in Loosdrecht	193
Ferry Brand Loosdrecht nog niet van de kaart	117	John Mol Loosdrechtse beurtvaart	198
Bas de Ligt Ambachtsheren van Mijnden en de Loosdrechten op Eikenrode	128	Juliette Jonker-Duijnstee Alambertskade versus Dirk A. Lambertskade	207
Ruud Gortzak Genealogisch onderzoek blijft fascineren Werk zoeken in een ander land is iets van alle eeuwen	138	John Mol Verdwenen zeilschepen Populaire typen van vroeger op de Loosdrechtse plassen	214
Bas de Ligt Loosdrecht in de tijd van de reformatie	142	Archiefnieuws	224
John Mol Lieu de memoire Het Loosdrechtse oorlogsmonument en een unieke gedenksteen	153	Boekbesprekingen Kasteel Sypesteyn als huismuseum	227
Mathijs Witte De marginalisering van het boerenbedrijf in Loosdrecht tussen 1945 en 2007	155	Pretty Dutch, 18 ^e -eeuws Hollands porselein De Bosbooms en Loosdrecht	231 233
Henk Michielse Tussen armenzorg en hoogwaardige nijverheid De glans van het Loosdrechts porselein	175	Activiteitenagenda actueel	235
		Colofon	238

Illustratie voorpagina (inzet): *Luchtfoto van De Ster, waar De Drecht ontspringt (coll. HKL).*

Illustratie achterpagina (inzet): *Zie artikel 'Tussen armenzorg en hoogwaardige nijverheid'.*

© TVE 2007. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten van de illustraties volgens wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Woord vooraf

Dit jaar organiseert de Stichting tussen Vecht en Eem (TVE) in samenwerking met de Historische Kring de zogenaamde Open Dag in Loosdrecht. De Open Dag omvat een symposium dat is gericht op de Loosdrechtse geschiedenis en er vinden excursies plaats naar interessante locaties. Dit septemбернаummer van het mooie tijdschrift van TVE is speciaal gewijd aan Loosdrecht. Het tijdschrift wil verleden, heden en toekomst van plaatsen in de regio belichten met als invalshoeken historisch perspectief, natuur, landschap en ruimtelijke ordening.

Wij zijn natuurlijk verheugd, dat Loosdrecht als onderwerp is gekozen, maar met die keuze voor Loosdrecht is geen gemakkelijke opgave ontstaan. Loosdrecht kent vele facetten, waarvan sommige bekender zijn dan andere. Hierdoor ontstaat al gauw een beperkt beeld dat te weinig recht doet aan de variatie die Oud-Loosdrecht, Nieuw-Loosdrecht en Breukeleveen bieden.

Landelijke bekendheid van Loosdrecht is ontstaan door de watersport. Tot op de dag van vandaag staan de Loosdrechtse Plassen bekend als de 'Watertuin van Nederland', een plek waar bijna alle vormen van watersport mogelijk zijn. Nog altijd worden de vergezichten over het water ingetekend door zeilbootjes, al zijn de moderne motorsloepen niet meer weg te denken. Maar achter de recreatie op de plassen gaan ook vraagstukken schuil die te maken hebben met waterbeheer, bijvoorbeeld rond de Europese Kaderrichtlijn Water, en met natuurontwikkeling, zoals Natura 2000. Vraagstukken die bestuurlijk handelen vragen, maar die ook hun maatschappelijke en economische weerslag kunnen hebben. Deze vraagstukken zijn trouwens ook in belangrijke mate van toepassing

op het prachtige open en ongerepte Stergebied, waar de rivier de Drecht zijn oorsprong vond.

Loosdrecht kent twee cultuurhistorische pareltjes met elk een geheel eigen geschiedenis. Ik doel hierbij op Kasteel-Museum Sypesteyn en landgoed Eikenrode. De geschiedenis van beide locaties is ingekleurd door bijzondere mensen. Er zijn moeilijke fasen geweest, maar telkens is een nieuw perspectief ontstaan. Dat is nog steeds zo.

Het beeld van Loosdrecht is niet compleet zonder vermelding van het Loosdrechts porselein. De producten van de porseleinindustrie (1774-1784) van dominee De Mol zijn bekend bij vele porseleinkenners in binnen- en buitenland.

Het Loosdrecht van morgen

Loosdrecht is de afgelopen decennia sterk veranderd. Het Loosdrecht van vroeger leeft voort bij jachthaven/restaurant De Otter, bij de overgebleven traditionele bootbouwers en in de harten van meerdere autochtone families met bekende namen als Lamme, Mur en Van Henten.

Het Loosdrecht van nu kent vele nieuwe inwoners, vaak niet onbemiddeld, die bewust hier zijn komen wonen. Er zijn hele mooie en maar ook minder fraaie panden neergezet. Sommige projectontwikkelaars zijn helaas te weinig door beperkingen in de bestemmingsplannen tegengehouden, waardoor het water vanaf de weg bijna onzichtbaar is geworden.

Het Loosdrecht van morgen is zich weer bewust van zijn unieke locatie en de verantwoordelijkheid die dat met zich meebrengt. Hoe kunnen wij dat bereiken? Door de bouw van een passend nieuw dorpscentrum in Oud-Loosdrecht, door de parels uit het verleden vitaal te houden en een nieuwe, passende toekomst te bieden en door de watersport aan te passen aan de eisen van nieuwe tijd, maar vooral door het oog te houden op de menselijke maat die in de dorpen nooit mag ontbreken.

*Mr. Don Bijl
Burgemeester Wijdemeren*

TVE Open Dag

Zaterdag 22 september 2007

LOOSDRECHT IN THE PICTURE

De Historische Kring van Loosdrecht wordt 'de oudste dochter van TVE' genoemd. De kring ontstond in 1972 ten gevolge van de Open Dag van TVE dat jaar in Loosdrecht. Ter viering van het lustrum wordt de Open Dag daarom in 2007 weer in Loosdrecht georganiseerd in samenwerking met de Historische Kring.

Plaats: Wijkgebouw van de Hervormde Kerk, Eikenlaan 17A, Nieuw-Loosdrecht
Aanvang: 10.00 uur, ontvangst, inschrijving, koffie

Ochtendprogramma, vanaf 10.30 uur

- *Opening* door Henk Michielse, voorzitter van TVE
- *Welkomstwoord* door mr. Don Bijl, burgemeester van Wijdmeren
- *Muziekensemble* met barokmuziek
- Prof. dr. Gerrit Schutte, *De Reformatie in Loosdrecht & daarna*
- *Koffiepauze*
- *Loosdrecht in the picture – film over landschap en geschiedenis* (vervaardigd in opdracht van TVE en de Historische Kring)
- *Muziekensemble*
- Drs. Ernst Kasteleijn, *De geschiedenis van het Loosdrechts porselein – Nieuwe bevindingen*

Lunch

Middagprogramma, vier Excursies ter keuze vanaf 14.00 uur

1. Wandeling naar en Rondleiding op het Landgoed Eikenrode, incl. onderweg een expositie van oude landbouwwerktuigen
2. Vaartocht naar de Ster, een karakteristiek Loosdrechts landschap
3. Excursie naar botenbouwers
4. Wandeling naar en Rondleiding in Kasteelmuseum Sypsteyn

Ter afsluiting

- Borrel na & slotwoord door Adriaan Doets, voorzitter van de HK Loosdrecht.

Deelnemersbijdrage

De deelnemersbijdrage bedraagt € 15 p.p. voor donateurs van TVE en leden van de HK Loosdrecht (& hun huisgenoten) en € 17,50 p.p. voor andere belangstellenden.

Aanmelding

Omdat er bij bepaalde excursies maar beperkte plaats is, wordt men verzocht zich schriftelijk aan te melden bij: Penningmeester TVE, Plantsoen 14, 3755 HJ Eemnes.
E-mail: administratie@tussenvechtereem.nl

- met opgave van de excursies die de 1^e en de 2^e voorkeur hebben,
- met vermelding van naam, adres, postcode en plaats.

De aanmelding wordt definitief na overmaking van € 15 p.p. (c.q. € 17,50 p.p.) op gironummer 3892084 t.n.v. Penningmeester TVE, Eemnes, met vermelding *Open Dag*.

Loosdrecht nog niet van de kaart

Ferry Brand

Even hebben we in 2002 gedacht dat Loosdrecht van de kaart zou verdwijnen met de overgang van de gemeente Loosdrecht naar de gemeente Wijdmeren, maar niets is minder waar. Wijdmeren is zo wijd dat, gezien de ligging van de dorpen binnen de nieuwe gemeente, het eigenlijk nooit één geheel zal worden. Bestuurlijk is het dat hopelijk wél, maar een Oud-Loosdrechter is geen Ankevenner en iemand uit Breukeleveen heeft weinig interesse voor het lief en leed in Nederhorst den Berg.

Toch is er in de afgelopen eeuwen wel degelijk een deel van Loosdrecht van de kaart geveegd, of liever gezegd: opgestookt. Want door de eeuwenlange vervening is een groot deel van Loosdrecht in rook opgegaan. Een buitenlander die in de zeventiende eeuw een

reis door Holland maakte, sprak over het 'brandend land'. Vondel rijmde daarover: 'Gelukkig is het land, waar 't kind zijn moer verbrandt' en niet voor niets staat er in het Latijn onder de prent van een baggeraar geschreven (vrij vertaald): 'ziet de wonderen van de Bataafse grond, golf en moeras geven hunne vuren'.¹

Het is de moeite waard om eens na te gaan wat er eigenlijk aan Loosdrecht is veranderd in de ruim 700 jaar dat Loosdrecht bestaat. Helaas zijn er uit de begintijd geen kaarten bekend en zijn er ook nauwelijks schriftelijke mededelingen gedaan. We moeten het dus hebben van een beperkt aantal gegevens. De eerste kaarten waarop Loosdrecht voorkomt stammen pas uit het begin van de zestiende eeuw. Loosdrecht wordt

Hic procul Phisici, Batavia miracula terra Cernite, dant ignes unda palusq; Juc.

Afb. 1: Plaat 46 afkomstig uit 'Deliciae Batavae variae', Leiden (ca. 1618), uitgegeven door Jacobus Marcus, Atlas van Stolk, Rotterdam.

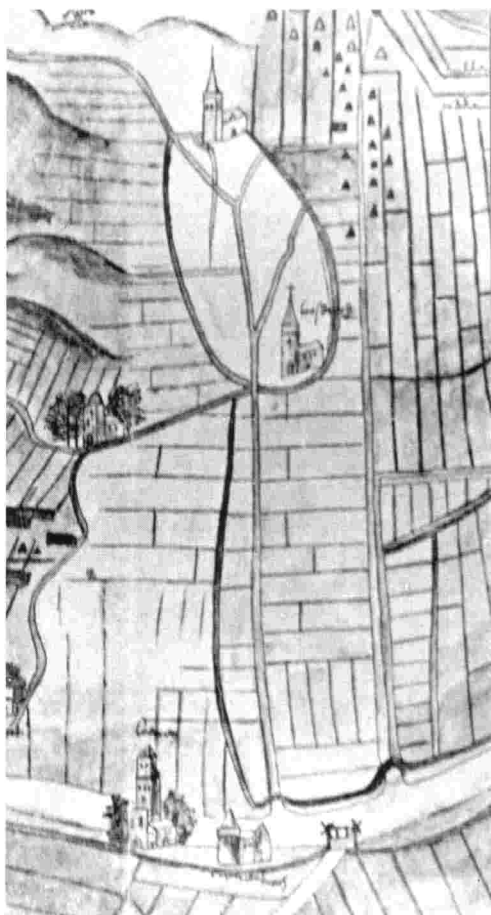
daarop zo onjuist of summier aangegeven dat we er eigenlijk niets mee kunnen. Het is vaak niet meer dan een schets. Als voorbeeld de zogenaamde 'ronde kaart van het Gooi' uit ca. 1525 (afb. 2). Loosdrecht is hier zeer centraal op getekend maar eigenlijk klopt er niets van. Het lijkt of de tekenaar wel wist dat de beide Loosdrechten aan weerszijden van een rondlopende dijk lagen, maar verder geloofde hij het wel. We zouden als reiziger gauw verdwalen.

Er schijnt een nauwkeurige kaart van Loosdrecht te zijn gedrukt in 1563. Hij werd gemaakt door Mr. Christiaan de Waert, lid van de hoge raad van Mechelen, die Loosdrecht toen heeft bezocht en 'ter plaatse contentieus by een gezwoore landmeter' (Louwies van Alkmaar) de Loosdrechtse venen en vullinglanden heeft getekend. Helaas is deze kaart verloren gegaan en moeten we het doen met deze simpele mededeling. We hadden graag het resultaat gezien, want als we andere kaarten uit die tijd bekijken, gaan we twijfelen aan de kundigheid van de zestiende-eeuwse landmeters.²

Joost Jansz Beeldsnijder

In 1575 verscheen de kaart van Joost Jansz, ook wel Beeldsnijder genaamd, naar zijn beroep. Hij leefde van 1541 tot 1590 en was beeldhouwer en plaatsnijder, tevens landmeter en vestingbouwkundige. Hij heeft met één man als hulp geheel Holland, West-Friesland en een deel van Utrecht opgemeten van ca. 1570 tot 1573 en daarna in hout laten grave- ren. In 1575 kreeg hij octrooi voor deze uitgave met daarop vooral gestileerd weergegeven verkavelingen.

Alhoewel dit dus niet zo gedetailleerd is en het geheel maar een globale indruk geeft, is Loosdrecht toch duidelijk te herkennen aan de hoefijzervormige loop van de dijk met aan de noordwestelijke kant *Oukerck* (het huidige Oud-Loosdrecht) en aan de zuidoostelijke kant de *Sijpekerk* van Nieuw-Loosdrecht. De bijgevoegde afbeelding 3 is overigens niet van de originele kaart. Ook die is er helaas

Afb. 2: Fragment uit de zogenaamde 'ronde kaart van het Gooi' door Goert die Greef of Jan de Pape, 1524/1526, het oosten boven (coll. Nationaal Archief, kaartenverzameling).

niet meer. Deze afbeelding komt van de zogenaamde tweede uitgave uit 1608, gedrukt door Harman Allertsz van Warmenhuysen, koster van de Nieuwe Kerk te Amsterdam.³

De typische vorm van de dijk, met zijn langwerpige bocht, is mogelijk al ontstaan in de Derde IJstijd toen ook de stuwwallen in het Gooi zijn gevormd. Op de uitlopers daarvan vestigden zich de eerste bewoners in het verder overwegend moerassig, ontoegankelijk en 'vol van gage! sijnde' gebied. Zouden

deze natuurlijke hoogten er niet zijn geweest, dan had de verkaveling in het Loosdrechtse er ongetwijfeld anders uitgezien. Nu moest men rekening houden met het natuurlijk verloop van de afwatering uit het Gooi dat dus loosde in de Drecht. Nog steeds is in sommige sloten – vooral rond de kerk van Nieuw-Loosdrecht – het heldere witte zand te zien van deze z.g. dekzandruggen. Deze U-vorm van de dijk willen we daarom beschouwen als basis en uitgangspunt voor onze cartografische verkenningen.

We zien op deze kaart een verkaveling loodrecht op de dijk en sloten die uitkomen in de Drecht. De unieke waaierverkaveling in het Stergebied is niet opgemerkt of in ieder geval niet getekend. Dan de beide landscheidingen. Boven met Kortenhoef en beneden met Breukeleveen (beide tot Utrecht behorend). Loosdrecht lag daar als een Hollandse enclave tussenin, De *Oude Dijk* naar Muije-

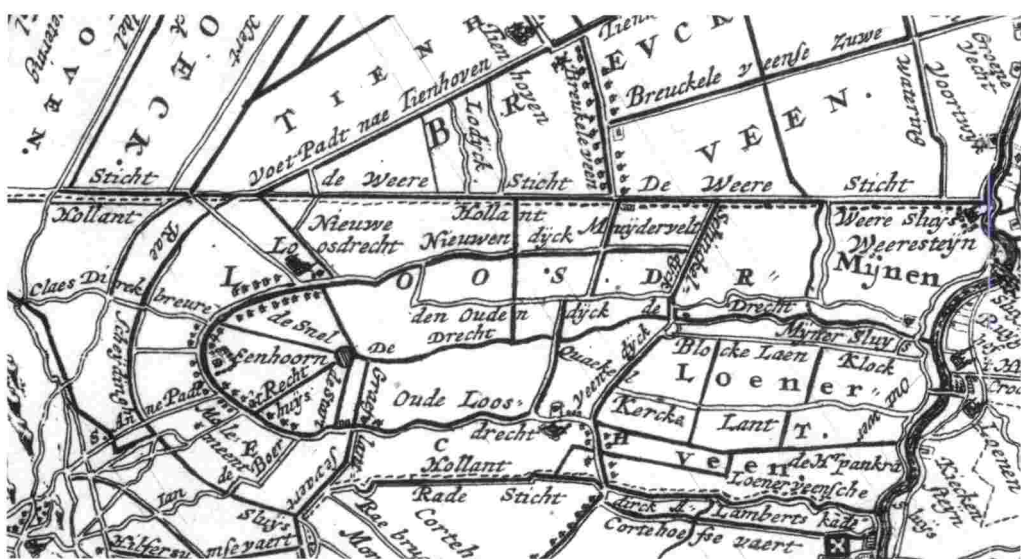
veld is wel getekend, maar wordt niet genoemd. Opvallend is wel, zoals uit archiefstukken blijkt, dat de namen *Oude Dijk* en *Nieuwe Dijk* niet passen bij de huidige *Oud-loosdrechtse-* en *Nieuw-Loosdrechtsedijk*. De zogenaamde *Nieuwe Dijk* is de naam voor de gehele weg vanaf de Driesprong te Oud-Loosdrecht naar de Molenmeent en verder door Nieuw-Loosdrecht naar Muijeveld. De *Oude Dijk* liep vanaf Muijeveld richting Mijnden.

Loosdrecht op z'n kop

Het wordt pas leuk als we een aantal kaarten naast elkaar leggen, want dan zien we de verschillen het best. Met het bekijken van deze verschillende kaarten hebben we het idee dat de cartografen de weg (richting) ook wel eens kwijt waren. Dat is natuurlijk niet zo, maar

Afb. 3: Fragment uit de 'Land-Caerte ende water-Caerte van Noord-Hollandt ende West-vriesland met d'aenliggende Landen' (Joost Jansz Beeldsnijder, Amsterdam 1575). Kopergravure, 116 x 105 cm. Dit fragment is uit de tweede uitgave, gedrukt in 1608 te Amsterdam door Harman Allertsz van Warmenhuysen (coll. Nationaal Archief).

Afb. 4: Fragment uit 'ULTRAIECTINI DOMINII Tabula', eind zeventiende eeuw, gedrukt door Justus Danckers te Amsterdam, zuiden boven (coll. Historische Kring Loosdrecht).

als we Loosdrecht op z'n kop zien, doet dat wel erg vreemd aan. In die tijd was het nog niet gebruikelijk dat het noorden altijd boven kwam. Op de kaart van Justus Danckers (1635-1701) staan veel gegevens (afb. 4), ULTRAIECTINI DOMINII staat er met grote letters boven en Utrecht staat centraal. Toch is Loosdrecht wel aardig getekend, hoewel het buiten de provincie Utrecht viel. De meetkundige verhoudingen kloppen dan wel niet, maar we onderscheiden wel verschillende namen die verder niet vaak genoemd worden, bijvoorbeeld de weg van *Ian [Jan] de Boer* in Oud-Loosdrecht en de *Claes Dirck breure wegh* in Nieuw-Loosdrecht. *De Snel* en *de Start* komen in het midden van het Stergebied samen waar *De Drecht* ontspringt.

De Nootweg is duidelijk herkenbaar getekend, maar wordt nog niet met name genoemd. Het was gewoon een 'genot'-weg en ontleende zijn naam aan het algemeen gebruik door de boeren om hun vee over te verplaatsen. Meestal waren die met een hek afgesloten en hadden de bewoners recht van overpad. Anders is het met de *Claes Dirck breure wegh* die de doorgaande weg lijkt te

zijn naar de Tolakker bij Maartensdijk. Deze weg ligt, zoals ook later blijkt, ongeveer op de hoogte waar nu 't Laantje is en liep dus langs de korenvelden ter hoogte van de huidige Van Mijndenlaan. Het pad van *Ian de Boer* komt volgens de kaart uit ter hoogte van het tuincentrum Perk aan de Hilversumse Raaweg.⁴

Kaarten van Visscher

Aan het eind van de zeventiende eeuw werd door Nicolaas Visscher (1649-1702) een prachtige kaart van de provincie Utrecht uitgegeven (afb. 5). Deze kaart, waarvan een exemplaar in het bezit is van een van onze leden, beslaat een groot gebied. Vanaf de Haarlemmermeer tot ver in Gelderland zijn veel mooie details te zien. Loosdrecht lijkt een beetje op de hiervoor afgebeelde kaart van Danckers en gelukkig voor ons weer met het noorden boven. De kaart werd opgemeten door Bernard de Roij (op kaarten soms geschreven als 'du Roy'). De Roij was een bekende Utrechtse landmeter die veel werk ver-

richtte aan het eind van de zeventiende eeuw. Gezien de grootte van deze kaart is Loosdrecht maar magertjes weergegeven. Toch wordt onze aandacht hier gericht op de kleine details. De Roij is er niet helemaal uitgekomen, want de *Nieuwen Dijk* eindigt ergens in het moeras en het *Quakelvoetpad* loopt vast op de *Onder Dijk*. De brug in de dijk over de 's-Gravelandse vaart heeft nu een naam: *de Kees Dikman Brug* en ook *Ian de Boer* met zijn weg naar Hilversum komt hierop weer voor. Dan zien we de hofstede van de Loosdrechtse hoofdbaljuw Simon Emtinck met het bos erachter dat begrensd wordt door de Nootweg. Emtinck woonde eigenlijk in Amsterdam en was tevens Heer van Noordwijkerhout. Verder Nieuw-Loosdrecht in nogmaals de *Claes Dirk Breuren weg*, de weg naar Utrecht.

De kaart van de weduwe

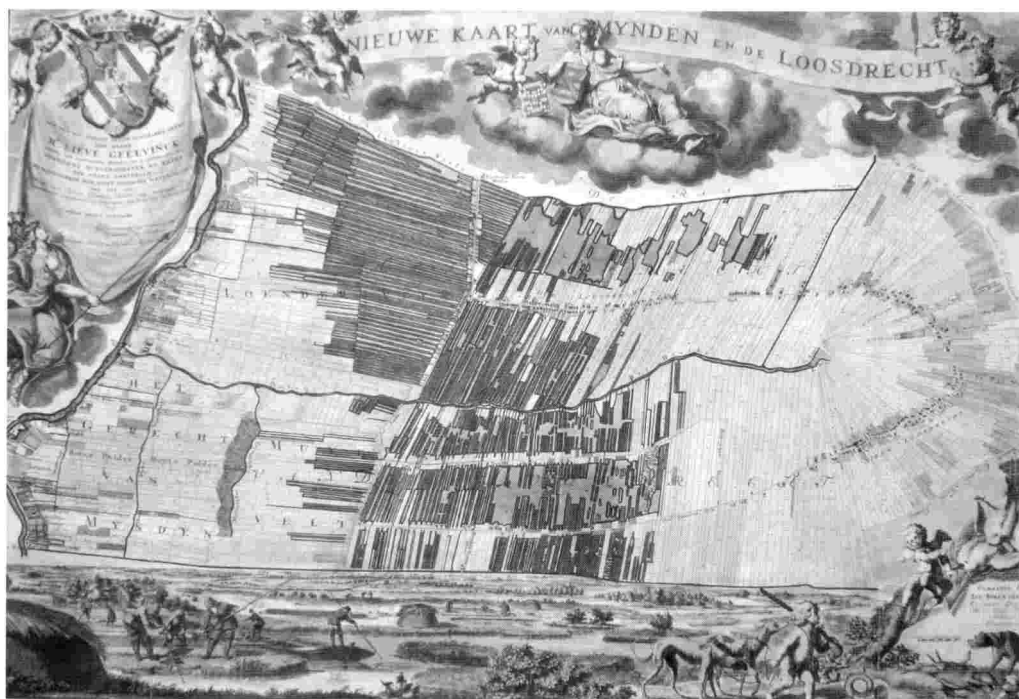
In ons archief hebben we een goede reproductie van de 'Nieuwe Kaart van MYNDEN en de 2 LOOSDRECHTEN, midtsgaders van 's-Graveland, etc.' (afb. 7). Hij was 'heel nauwkeurig geteekent en gemeeten'. We hebben ook

de bijna zelfde kaart met daarop het wapen van de ambachtsheer. Deze werd begin achttiende eeuw (tussen 1702-1720) opgedragen door de weduwe Visscher Elizabeth Verseyll) aan Mr. Jeronimus de Haze de Georgio. Tussen de eerste uitgave en die van de weduwe zit ongeveer een kwart eeuw. Van de laatstgenoemde kaart hebben wij een originele afdruk in onze collectie.

Beide kaarten zijn volgens Marijke Donkersloot-de Vrij in haar boek over de Vechtstreek gebaseerd op andere in die tijd bestaande kaarten. Die mening wordt bevestigd door bestudering van een exemplaar van Vischer dat omstreeks 1677 werd gemaakt. Veel minder details zijn daarop te zien, maar de basis is gelijk. De uitgave van de weduwe is verder aangevuld en verbeterd. Zij zorgde ervoor dat er meer huizen langs de Vecht werden vermeld, want daar woonden immers de potentiële kopers van deze kaart. De meetkundige verhoudingen zijn best redelijk te noemen en hoewel de percelen niet allemaal afzonderlijk zijn getekend, lopen de belangrijkste sloten wel in de juiste richting. Opvallend is ook hier weer het ontbreken van de weergave van water, veel water. Want ze hadden daar in Loosdrecht niet stil gezeten

Afb. 5: Fragment uit 'Tabula nova Provinciae Ultrajectinae', opgemaakt door Bernardus du Roy, uitgegeven door Nicolaas Visscher, Amsterdam (particulier bezit).

Afb. 6: NIEUWE KAART van MYNDEN en de LOOSDRECHT, opgemeten door Jan Spruytenburgh en uitgegeven door Johannes Covens en Cornelis Mortier, Amsterdam 1734 (origineel Nationaal Archief; kopie Historische Kring Loosdrecht).

en reeds veel land afgegraven of uitgebagerd.

Het eerder genoemde pad van *Jan de Boer* in Oud-Loosdrecht staat er nog wel op getekend, maar wordt niet meer genoemd. 'Nooyen' staat er nu bij geschreven, verwijzend naar de familie De Nooij die daar aan de dijk woonde. We zien ook de *Noodweg* (nu – foutief – geschreven met een 'd') en ook de *Claas Dirck Breuren Weg* (wie was dat toch, die Klaas?). Dan volgt richting de *Sijpekerk* nog een niet bij name genoemde en ons onbekende weg en vervolgens aan beide zijden van de kerk een voetpad, het een naar Westbroek, het ander naar Tienhoven.

Tegenover de kerk ligt *Sypesteyn*, *Sypesteyn*? Dus toch een kasteel in Nieuw-Loosdrecht? Nee, dit is het perceel, de hofstede met die naam. In 1664 gekocht en bewoond door jonkheer Cornelis Ascanius van Sypesteyn, heer van Hillegom. Hij heeft

er niet lang plezier van gehad want in 1672 vernietigden de Fransen zijn bezit. Daarom is op deze kaart geen huis getekend, maar alleen de naam vermeld. De grond bleef tot 1800 in de familie Van Sypesteyn.

Jan Spruytenburgh

Een van de mooiste kaarten van Loosdrecht is onmiskenbaar de kaart die landmeter Jan Spruytenburgh in opdracht van ambachtsheer Lieve Geelvinck heeft gemaakt en die werd uitgegeven door Johannes Covens en Cornelis Mortier in 1734. Deze kaart (afb. 6) getuigt van een zeer groot vakmanschap en is een voor Loosdrecht unieke uitgave. Tot in de kleinste details zijn alle percelen in deze pre-kadastrale kaart zichtbaar. Het is een genot om elke centimeter van dit kunstwerk te bewonderen. Er worden veel interessante on-

derdelen van het landschap weergegeven, zoals de vele buitens langs de Vecht (kompleet met de naam van de eigenaar of bewoner), verder de ruïne van het kasteel Mijnden, koren- en watermolens, kerken, sluisen, sloten, wegen, woonhuizen, bruggen, en nog veel meer.

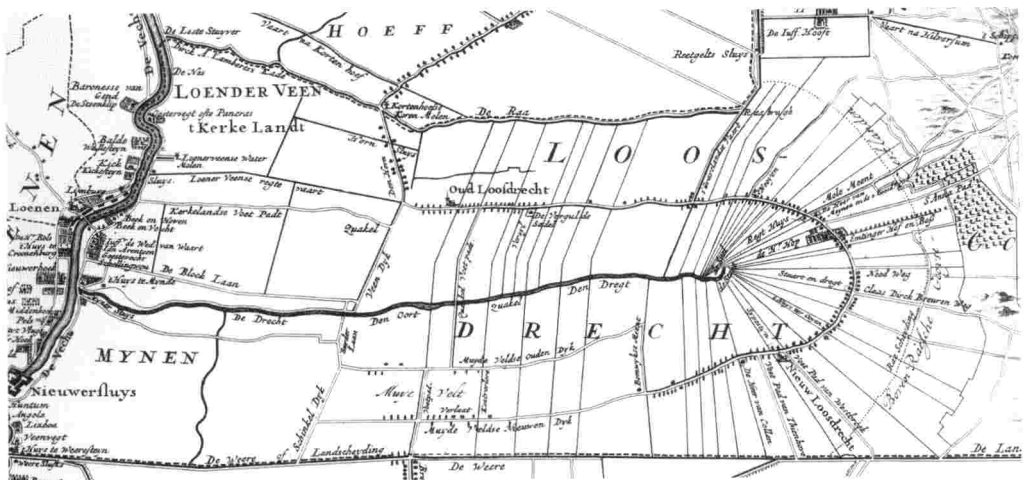
We ontdekken op deze kaart dat de *Muijeveldse Oude Dijk* maar liefst zeven bruggen telde. Op de tekening van verdwenen wegen, afb. 9, zijn ze genummerd weergegeven. Als eerste, bij de kruising Schinkeldijk/Zuijderlaan een *Scheele brug* (1). Deze brug lag scheef (scheluw) in de weg, vandaar deze naam. Vervolgens kwam de *Cors Meijers brug* (2), dan de *Crelis Groenevelt brug* (3), de *Willem Schoute brug* (4), *Krijn Jans Gysz brug* (5), de *Haspers brug* (6) en het *Bruggetie* (7). Welke personen hier bedoeld worden is moeilijk uit te maken. In het Loenderveen zien we de *Boven- en Benedendwaarsvaart*. Ook de *Hornsluis* wordt duidelijk afgebeeld, maar inmiddels ontbreekt het *kerkelandse voetpad*. De Oud-Loosdrechters gingen niet meer naar Loenen naar de kerk. In Oud zien we ook (vlak bij de 's-Gravelandse vaart) het *Huys te Loosdrecht*. Van de ambachtsheer dus, maar tevens in

Nieuw-Loosdrecht, tussen de Molenmeent en het St.-Annepad 'de Heer van Mijnden en de Loosdrecht'. Nog niet op de plaats van het huidige Eikenrode, daar woonde in die tijd de heer De Bakker.

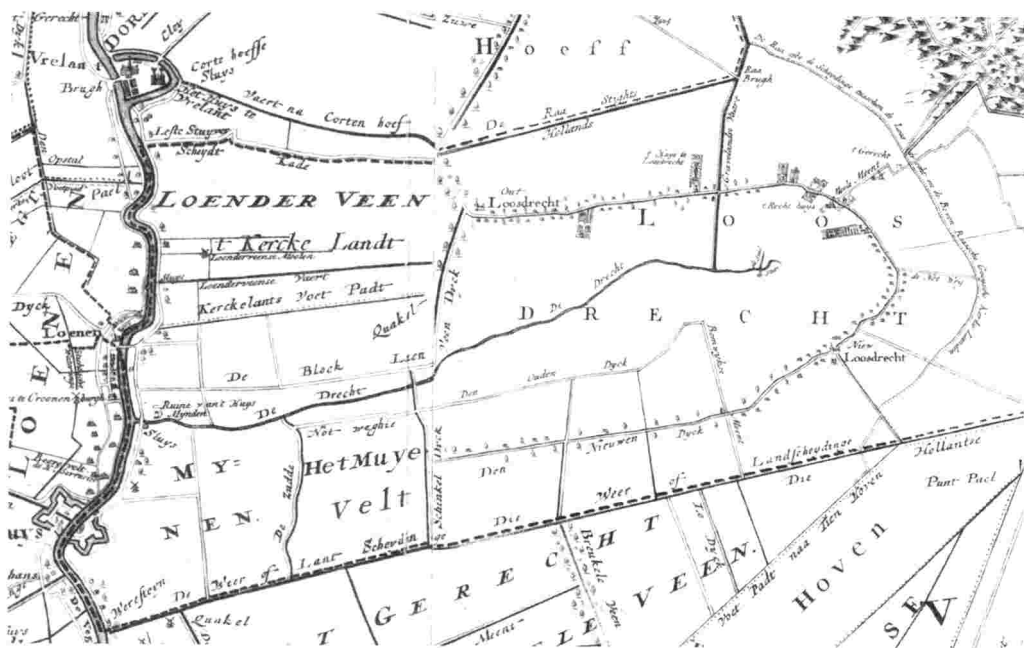
De kaart is op schaal getekend (opgemeten in Rijnlandse Roeden). We kunnen nu uitrekenen hoe lang bijvoorbeeld de weg was om vanaf Muijeveld (hoek Breukeleveen) via het Quakelpad naar de kerk van Oud-Loosdrecht te gaan. Dat was 715 roeden (circa 2700 meter). Toch nog een heel eind voor de kerkgang.

Niet alleen de cartografische details, ook de 'verbeelding' is prachtig gegraveerd: het Loosdrechtse veenbedrijf in al zijn facetten. Secuur uitgesneden door de graveur Adolf van der Laan geeft het onderste deel van de kaart ons een briljante visie op het zware werk met de baggerbeugels in de natte verveening.

Over deze kaart is al veel geschreven⁵, want voor de kenners is dit Loosdrecht op z'n best. De latere, echte kadasterkaarten zien er lang niet zo mooi uit, hoewel die mogelijk wel exacter zijn weergegeven. Bij de totstandkoming van de reorganisatie van de directie

Afb. 7: Fragment uit de 'Nieuwe Kaart van MYNDEN en de 2 LOOSDRECHTEN, midtsgaders van 's-Graveland, etc.', uitgegeven door Nicolaas Visscher [II, de zoon, 1649-1702], Amsterdam [tussen 1677-1702] (coll. Historische Kring Loosdrecht, kopie).

Afb. 8: 'NIEUWE KAART VAN DEN LANDE VAN UTRECHT', in kaart gebracht door Bernard du Roy, ingenieur. Anno 1743 (2^e druk), uitgegeven te Amsterdam door Johannes Covens en Cornelis Mortier (Het Utrechts Archief, Topografische Atlas, nr. 51).

Utrecht van de Dienst van het Kadaster en de Openbare Registers in oktober 1975 werden er duizenden kopieën van gedrukt voor de uitnodiging op het feest. Ook de informatie-gids van de gemeente Loosdrecht werd vele jaren gesierd met een afbeelding ervan op de voorkant. In het oude gemeentehuis heeft vele decennia een origineel exemplaar gehangen, maar helaas is dit in particuliere handen terecht gekomen. Gelukkig hangt er nog een mooi exemplaar in kasteel Sypsteyn en heeft de Historische Kring Loosdrecht (HKL) nog altijd een aantal mooie reproducties in de verkoop.

Deze kaart is juist zo interessant voor onderzoek in Loosdrecht omdat er in het oud archief een tweetal lijsten van verpondingen voorkomen (van 1731 en van 1742) waarin precies vermeld wordt wie de eigenaar of bewoner was van de huizen die Jan Spruytenburgh zo nauwkeurig heeft getekend. De be-

lastingkohieren beginnen te nummeren in Mijnden en volgen de hele *Nieuwe dijk* tot aan Muijeveld. Door puzzelen en combineren kunnen we ongeveer bepalen waar in die tijd de genoemde families woonden.⁶

Bernard de Roij, alias Bernardus du Roy

In de collectie van de HKL hebben we ook een reproductie van een kaart van Utrecht, opgemeten door de al eerder genoemde De Roij. Hij maakte deze kaart tussen 1676 en 1695. De eerste uitgave was door Nicolaas Visscher in 1696. De hierbij gevoegde afbeelding 8 is van de tweede en bijgewerkte uitgave van deze kaart in 1743. De turfnering had toen al lang veel landverwoestend werk gedaan, maar De Roij laat ons dat niet zien. Mogelijk had hij te weinig tijd of geld om de vele trekgraten en legakkers in kaart te kunnen

brengen. In ieder geval is dit exemplaar interessant omdat er namen op voorkomen die je op andere kaarten niet vaak ziet. Bijvoorbeeld het *Not weghe* in het verlengde van de Oude Dijk. De *Scheydt Kade* voor de Alambertszkade en het *Kerkelants Voet Padt* met een *Quakel* in het Loenderveen, dat op de kaart 't *Kerke landt* wordt genoemd. Toch geeft de kaart niet de actuele situatie precies weer, want het kerkelands voetpad in het Loenderveen staat er nog gewoon op, terwijl Jan Spruytenburgh het al niet meer vermeldde. Niet alleen onze huidige Nootweg staat er duidelijk op, maar ook nog de andere *notwegen* (althoewel hier niet bij name genoemd) vlak bij de Sijpekerk: het voetpad naar Westbroek en het voetpad naar Tienhoven.

Oorlogskarten

Vrij onbekend zijn de kaarten die voor militaire doeleinden werden gebruikt. Zo zijn er in het Geniearchief te Den Haag verschillende kaarten van de Hollandse Waterlinie te be-

wonderen waaraan veel aandacht is besteed, niet alleen gezien het doel van de kaart, aan de waterstaatkundige toestand, maar ook aan allerlei details, zoals wegen, sluisen, bruggen, watermolens, etc. etc.. Landmeter Pieter Adriaansz Ketelaar besteedde samen met zijn assistent J. Vogel ruim tien jaar aan het opmeten van zo'n kaart. Loosdrecht staat daar mooi getekend op⁷. We zullen hiervan geen afbeelding plaatsen. Deze kaarten zijn een hoofdstuk apart en het zou te ver gaan voor dit artikel. Maar onderzoek naar militaire stafkaarten en waterkaarten staat nog wel op de verlanglijst.

Verdwenen wegen

'Kwalijk venen' en natuurkrachten maakten dat in de loop van de negentiende eeuw de polders veranderden in plassen. Dit komt duidelijk naar voren in de eerste topografische kaarten. De HKL bezit een origineel exemplaar waarvan de basis is gelegd in 1872 (afb. 9). Hij werd herzien in 1902 en 1906 en

Afb 9: Fragment Topografische kaart No 406 OUD LOOSDRECHT, schaal 1:25000, uitgave 1920, verkend in 1872, herzien tot 1920, ongewijzigde herdruk 1939 (Topografische Dienst, kaart in collectie HKL).

Afb. 10: De Loosdrechtse Plassen in 1950, nog praktisch eender anno 2007 (coll. Historische Kring Loosdrecht, foto KLM Aerocarto). Op de voorgrond de Oud-Loosdrechtsedijk, rechtsonder de Veendijk, die naar rechts afbuigt in de Bloklaan. De rivier De Drecht ligt met resten van zijn oever in het midden. Daarboven liggen de resten van de Oude Dijk als een rij eilandjes en rietpollen. Verderop de Oud-Loosdrechtsedijk (linksboven), Mutjeveld en Breukeleveen (midden).

nog eens gedeeltelijk herzien tot 1920. 'Oud-Loosdrecht N° 406' staat er duidelijk boven, maar het gaat hier om heel Loosdrecht. Met een schaal van 1:25.000 hebben we een goed overzicht van het geheel.

Wat direct opvalt is dat, schijnbaar, willekeurig namen en teksten zijn geplaatst. Aan de andere kant wordt met grote precisie een aantal projecten genoemd. Zo staat er geen recht- of raadhuis op en ook geen kasteel Sypesteyn (alhoewel beide er wel waren). De tuin van de ambachtsheer is wel getekend, maar Eikenrode wordt niet genoemd; daarentegen wel de villa *Nooitgedacht* er naast. Ook de villa's *Buitenlust* en *Nieuw Heizigt* in Oud-Loosdrecht (échte herenhuizen) worden vermeld, maar tevens de *Eendenvlucht*, een klein kroegje in Nieuw-Loosdrecht. Wat heeft de tekenaar bewogen om dit op de kaart te zet-

ten? Er waren wel betere kroegen in Oud- en Nieuw-Loosdrecht om te vermelden. Wellicht thuisbasis van de landmeters en derhalve verkapte reclame?

De *Horndijk* heet het *Fransche Pad of de Horre*, in de volksmond ontstaan na 1672 toen de Fransen uit Loosdrecht werden verjaagd en zij met de geroofde klok uit de kerk van Oud-Loosdrecht over de Horndijk vluchtten. We zien verder dat (in 1920 nog) de *Nieuwe Dijk* helemaal vanaf de Driesprong liep tot in de Boomhoek en daarna doorging als de *Boomhoeksche Dijk*. De *Noodweg* wordt nog steeds met een 'd' geschreven en het verlengde daarvan (de Hilversumse Noodweg) heet op deze kaart *Nieuwe Loosdrechtse weg*. De tolle bij de Driesprong, de 's-Gravelandse vaart en op de Molenmeent staan er duidelijk op. De *Schinkeldijk* wordt nog genoemd en is ook

nog wel te zien, maar je kunt er niet meer overheen want het *Gaatje van het Muiveveld* houdt alle verkeer tegen. Het voetpad naar Westbroek is weergegeven als een echte weg en iets verderop zien we nog summier de *Loosdrechtse Kade* als mogelijk voetpad naar Tienhoven.

Door de Werkgroep Oude Wegen, een initiatief van TVE in samenwerking met andere historische verenigingen uit de omgeving en waarin ook de HKL deelneemt met Koos Nieuwenhuizen en ondergetekende, wordt onderzoek gedaan naar de veranderingen in het landschap gedurende vele eeuwen. Loosdrecht is daar een goed voorbeeld van. Veel land veranderde in water en een aantal paden en wegen zijn verdwenen of niet meer openbaar toegankelijk. We hebben op schaal de in 1734 door Jan Spruytenburgh opgemeten en nu verdwenen wegen geplaatst over onze kadasterkaart. Kennelijk zijn de meettechnieken een stuk verbeterd (driehoeksmeting) want de vaste punten kloppen niet helemaal. Toch krijgen we zo een aardige indruk van wat er allemaal weg is.

De Bom- of Boomwijkse Meent is geheel opgenomen in Camping van de Wetering. Het voetpad naar Westbroek bestaat nog wel, maar is niet meer openbaar, het is zelfs geen *notweg*. In de oorlog (toen de Duitsers de Rading hadden afgezet aan het eind van de Nootweg) gingen de bewoners van de Egelshoek via deze weg naar Loosdrecht. In de volksmond kreeg het de naam '*het laantje van Gerard*', genoemd naar Gerard Alberts die het eigendom had van de grond aldaar. Jaren geleden werd er nog overpad verleend voor de wandelaars van de Avondvierdaagse, maar ook dat is verleden tijd en zelfs de beklinderde weg is nog nauwelijks te zien. Van het *voetpad naar Tienhoven* is niets meer terug te vinden. Opgenomen in het landschap zeker. Er is ook niemand meer die kan bevestigen dat daar begin twintigste eeuw nog een wandelpad lag.

De *Oude Dijk* verdween, net zoals het *Quakelpad*, in de golven, zo ook de *Zuyderlaan* en de *Schinkeldijk*. Rietpollen en kleine eilandjes geven de plaats aan waar eens deze wegen

hebben gelopen. Jammer, maar gelukkig is er nog veel moois over en Loosdrecht is dus nog lang niet van de kaart!

Ferry Brand (geb. 1941) was hoofdgeluidstechnicus bij het NOB, afdeling TV, te Hilversum. Vanaf 1974 tot 1988 penningmeester van de *Historische Kring Loosdrecht*. Daarnaast was hij 25 jaar redacteur van de *HKL-periodiek*. Erelid van de *Kring* sinds 1999. Thans webmaster van de *HKL* en actief medewerker van de *Werkgroep Genealogie*. In TVE-verband lid van de *Werkgroep Oude Wegen tussen Vecht en Eem*.

Literatuur

- F. Brand, 'De 37 "kapitalisten" van Loosdrecht – anno 1742', in *HKL*, nr. 22 (1978), p. 77-84.
- F. Brand, 'Loosdrechters "boven de Raade"', in *HKL*, nr. 76 (1990), p. 14-20.
- M. Donkersloot-de Vrij, *Topografische Kaarten van Nederland voor 1750*, Groningen 1981.
- Marijke Donkersloot-de Vrij, *De Vechtstreek, Oude kaarten en de geschiedenis van het landschap*. Weesp, 1985.
- D.Th. Enklaar, 'De oudste kaarten van Gooiland en zijn grensgebieden' in *Nederlandsch Archievenblad*, nr. 3/4, 1931/32, p. 185-205.
- B. de Ligt, 'NIEUWE KAART VAN MYNDEN EN DE LOOSDRECHT of "KAART VAN SPRUYTENBURGH"', in *HKL*, nr. 138 (2002), p. 131-145.

Noten

- 1 J.F.C. Schlimme, 'Het onderschrift van de voorplaat', in *HKL*, nr. 22 (1978), p. 66.
- 2 D.Th. Enklaar, p. 204.
- 3 M. Donkersloot-de Vrij (1985).
- 4 F. Brand (1990).
- 5 M. Donkersloot-de Vrij (1985) en B. de Ligt.
- 6 F. Brand (1978).
- 7 O.a. de kaart van de Hollandse Waterlinie van Pieter Adriaanszoon Ketelaar (ca. 1776) en een 'Algemene kaart van de Nieuwe Hollandsche Waterlinie van de Zuiderzee tot aan het land van Altena', anoniem, gemaakt tussen 1825 en 1840 (Nationaal Archief, Den Haag, Genieearchief, nr. H4 (eerste blad Naarden/Utrecht).

Ambachtsheren van Mijnden en de Loosdrechten op Eikenrode

Bas de Lig

Op zondagmiddag 10 december 2006 is in de tuinkamer van de Loosdrechtse buitenplaats Eikenrode een groot gezelschap bijeen. In 1871 had Potgieter volgens zijn eigen woorden daar heel prettig gedineerd – ‘een goede julienne’. Dat was bij Jan Conrad Hacke, de stichter van de plaats in 1845, letterkundige en mecenas, ambachtsheer van Mijnden en de beide Loosdrechten. Nu zijn de aanwezigen te gast bij de familie M.J. Plasmeijer-Van Egmond, eigenaars en bewoners van Eikenrode sedert 2001. Er is een bijzondere reden voor deze samenkomst: vandaag vindt de overdracht plaats van de ambachtsheerlijkheden van Mijnden, de beide Loosdrechten en Muydervelt, met alle daaraan verbonden rechten. Rudolph Feenstra, aan wie de heerlijkheden in 1960 bij testament waren gelegateerd door Jan Elias Hacke, de vader van zijn toenmalige echtgenote, draagt die over aan Martinus Jozef Plasmeijer. Bijna veertig voorgangers

heeft de nieuwe ambachtsheer gehad in de loop van acht eeuwen. De notaris zegt dit nooit te hebben meegemaakt en verwacht niet dat nog ooit weer mee te zullen maken.

Omnes generationes

Het wapen van de voormalige gemeente Loosdrecht was afgeleid van dat van de heren Van Amstel. Dat kwam zo: omstreeks 1200 kreeg de jonge Egidius van Amstel van zijn vader de boodschap maar eens voor zichzelf te gaan beginnen, aan de andere kant van de Vecht, ter hoogte van Loenen, waar het veenriviertje De Drecht uitmondde, de kant van Gooiland op. Mijnden heet het daar. Het achterland was een onontgonnen wildernis waar met wat moeite best een bewoonbare wereld van was te maken. En zo gebeurde het.

Als echte projectontwikkelaars wisten Egidius en zijn opvolgers de boel in cultuur te brengen en de kernen Mijnden, Oud-Loosdrecht en Nieuw-Loosdrecht te ontwikkelen. Eén Willem, twee Wouters, drie Anthonies en vijf Amelissen van Amstel van Mijnden later – niet per se in die volgorde, niet altijd met die dubbele naam – kwam een andere stam hun rol als ambachtsheer voortspelen. Dat waren vanaf het einde van de zestiende eeuw tot omstreeks 1700 de Van Lijndens, vijf stuks, van wie de eersten door huwelijksbanden aan de Van Amstels waren geknoopt.

In het begin van de achttiende eeuw was het afgelopen met adellijke heren van Mijnden en Loosdrecht. Er volgde een twaalftal Amsterdamse patriciërs, mannen en vrouwen, onder wie de namen De Haze, Van de Poll en vooral Alewijn sterk vertegenwoor-

Overdracht van de heerlijkheden op 10 december 2006, links M.J. Plasmeijer, rechts R. Feenstra (foto Henk Zeldenrijk).

Dubbele zitbank in de kerk van Nieuw-Loosdrecht uit 1727 met wapen van Gillis Graafland.

digd zijn. In 1856 brachten de erven Alewijn in Loenen de heerlijkheden van Mijnden en de beide Loosdrechten ter veiling. Koper werd de al genoemde Jan Conrad Hacke. Deze domineeszoon was getrouwd met een vrouw wier ouders de namen Elias en Van de Poll droegen, dus de band met de voorgaande generaties Loosdrechtse ambachtsheren is duidelijk aanwezig. Vier generaties bleef het ambt in de familie Hacke en aanverwant, tot op de genoemde tiende december 2006 R. Feenstra het stokje doorgaf aan M.J. Plasmeijer, op Eikenrode. Er is geen band van de laatste met welke van de hierboven genoemde families ook.

Het vergt enige lef om acht eeuwen ambachtsherengeschiedenis van onze gemeente

in zo'n twintig regels samen te vatten, maar in het tijdschrift van de *Historische Kring Loosdrecht* en in dit blad van *Tussen Vecht en Eem* is al zoveel aandacht besteed aan die historie, dat ik het er maar op waag. Daarmee is overigens niet gezegd, dat al die aandacht het definitieve verhaal ter zake heeft opgeleverd. Dat de heren zich binnen hun heerlijkheid bezighielden met de rechtspraak, met het bestuur, met kerkelijke zaken en het innen van belastingen, om maar een greep te doen, is denk ik voldoende bekend.

Op Eikenrode

In de notariële overdrachtsakte van 10 de-

cember 2006 wordt in aanmerking genomen dat

- van 1856 tot 1974 de eigendom van het landgoed en het huis Eikenrode én de ambachtsheerlijkheden van Mijnden en de beide Loosdrechten verenigd waren binnen de familie Hacke;
- in 1974 de eigendom van het landgoed Eikenrode is overgedragen aan een derde [B.V. Coördinatie-Bouw], doch dat partij Feenstra de ambachtsheerlijkheden behield;
- partij Plasmeijer op 29 januari 2001 Eikenrode in erfpacht heeft gekregen en zich aldaar heeft gevestigd;
- partij Plasmeijer zich sedertdien dusdanige inspanningen heeft getroost om het park/landgoed en het huis Eikenrode te restaureren en voor de toekomst te behouden, dat partij Feenstra het wenselijk vindt 'de heerlijkheden wederom met het landgoed in één hand te verenigen'.

Dat dit alles bij de aanwezige vroegere bewoners van Eikenrode emoties teweeg bracht, is begrijpelijk. Het feit dat uit een bouwval weer zo'n fraai huis is herrezen zal daaraan hebben bijgedragen. Op 11 maart 1845 was begonnen met de bouw van Eikenrode. Die dag werd de eerste steen gelegd door mevrouw J.C.S. Hacke, geboren Elias, de toekomstige vrouw des huizes. Uit handen van de dochter van Rudolph Feenstra en Elisabeth Hacke ontving Plasmeijer de zilveren troffel met inscriptie die daar destijds bij was gebruikt. Om verder te bouwen aan een toekomst voor Eikenrode.

Bij dit alles moeten we wel beseffen, dat het bezit van Eikenrode en dat van de heerlijke rechten twee zaken zijn die als zodanig niets met elkaar te maken hebben. Dat ze enige tijd in één hand zijn geweest en nu weer zijn, is geen historische vanzelfsprekendheid. De Loosdrechtse ambachtsheren hebben in de loop van acht eeuwen overal hun domicilie gehad, op kasteel Mijnden, op kasteel Kronenburg in Loenen, op het huis Gerestein in Woudenberg, aan de Amsterdamse grachten, in Ierland en soms in Loosdrecht, al was het maar in een 'tweede huis',

maar het meest permanent op Eikenrode, sinds 1856.

De Kavels 12, 13, 14 en 15

De veiling van 1856 bood Jan Conrad Hacke een uitgelezen kans om de historische banden van zijn vrouw met Loosdrecht te bevestigen en te versterken en om zijn pas aangelegde buitenplaats meer status en aanzien te geven. Hij noemde zich van nu af Hacke van Mijnden. Bovendien verschaftte het nieuwe bezit bezigheden aan de ambtelooos door het leven gaande kunstzinnige echtgenoot en vader wiens voornaamste ambitie was nog eens Dante in het Nederlands te vertalen op een wijze als niet eerder was gebeurd.

Op de veiling in Loenen van 20 augustus 1856 kocht hij:

Kavel 13:

De ambachtsheerlijkheid van de beide Loosdrechten met eene dubbele zitbank in de kerk van Nieuw-Loosdrecht en met alle de regten en praeminentien [voorrechten] daaraan verbonden waaronder het Jus Patronatus tot het stellen van twee predikanten;

het regt van de ontgronding zijnde het trekken van turf over Loosdrecht zulks dat niemand eenige nieuwe landin mag steken om te turven dan met consent van den Ambachtsheer op de boeten daartoe staande;

het regt tot de Roe of Roetaalgelden, zijnde eene betaling voor iedere roede Slik welke getrokken wordt alsmede het regt zoo dikwijls het de Heeren en Vrouwen van Loosdrecht zal gelieven om voor derzelver plezier te visschen in de Rivier de Vecht.

Kavel 14:

De ambachtsheerlijkheden van Mijnden, Oud Over en Muydervelt met alle regten en praeminentien daaraan verbonden en het regt aan de Heeren en Vrouwen om voor hun plezier te visschen in de Rivier, zijnde het regt van Visscherij in de Vecht waarin gezegd regt van pleziervoisscherij kan worden uitgeoefend eigendom van de Heren Johannes Burgardus Plaat, metselaar en makelaar en Johannes Burgardus Plaat, metselaar [de notarisklerk

zat te slapen] beide wonende te Amsterdam en bij het kadaster bekend onder de gemeente Loosdrecht, sectie ... enz.

Kavel 15:

De ambachtsheerlijkheid van Loenderveen met alle regten en praeminentien daaraan verbonden waaronder het regt van de ontgronding onder Loenderveen, Gemeente Loosdrecht, en van het Roe of Roetaal-geld'.

De heerlijkheid van Loenderveen kostte Hacke 1575 gulden, die van Mijnden 1540 gulden en die van de Loosdrechten 16.750. In het laatste bedrag was begrepen de koopsom van kavel 12:

De grove, smalle en krijtende tienden, gaande uit de landerijen gelegen onder Loosdrecht, Mijnden, Oud Over, Muijdervelt en Loenderveen, alles gemeente Loosdrecht, jaarlijks verpacht in elf blokken.

Met alle regten en praeminentien daaraan verbonden

De rechten van de ambachtsheer worden in de inventaris van *Het Archief der Heerlijkheden Mijnden en de beide Loosdrechten* [Het Utrechts Archief] in een aantal categorieën verdeeld als toezicht op het dorpsbestuur, het patronaatsrecht over de kerken van Oud- en Nieuw-Loosdrecht, toezicht op het vervenen, het aanstellen van functionarissen in de heerlijkheid, toezicht op de weeskamers en polderzaken.

Een aantal van die rechten als de dubbele bank in de kerk van Nieuw-Loosdrecht, het recht tot het voordragen van een predikant voor Oud- en Nieuw-Loosdrecht, het consentrecht bij de vervening, het recht om in de Vecht voor plezier te vissen en het recht op de roetaalgelden is hierboven al genoemd bij de beschrijving van de kavels. De opsomming kan worden aangevuld met het recht om de rekeningen van de buurmeesters en kerkmeesters te controleren, reglementen te maken voor schoolmeesters, voorzangers, kosters en grafmakers en die ook aan te stellen, begrafenistarieven vast te stellen en een bankenplan in de kerken, de schouw op het

venen te regelen en het waarborgfonds in verband met vermindering van de opbrengst der grondlasten door ontgrondingen te beheeren, vroedvrouwen en chirurgijns aan te stellen, en nog veel meer.

Met de uitoefening van die rechten was macht en geld in het geding. Dat Hacke er in 1856 ruim 20.000 gulden voor over had wijst daar ook wel op. Het meeste belang zal wel gelegen hebben in kavel 12 met betrekking tot het tiende gedeelte der voortbrengselen van het koren: de grove tiend, van andere veldprodukten: de smalle tiend, en van het vee: de krijtende tiend, dat men vroeger aan de heer van de plaats of aan de kerk moest afstaan. Pas omstreeks 1910 is de tiendplich-

Jan Conrad Hacke naast een door hem uit Italië meegebrachte sculptuur door Isaja Cucchiari, aquarel door J. Bosboom (particuliere collectie), 1870 (foto Jeannette van der Meulen).

tigheid vervallen met een schadeloosstelling voor de verpachter, in dit geval de ambachtsheer Conrad Jan Hacke van Mijnden, de zoon van de stichter van Eikenrode.

Wat kocht J.C. Hacke eigenlijk in 1856?

De grondwet van 1848 had in het additionele artikel 4 bepaald, dat de heerlijke rechten betreffende voordracht of aanstelling van personen tot openbare betrekkingen waren afgeschaft, en dat de opheffing der overige heerlijke rechten en de schadeloosstelling der eigenaren door de wet konden worden vastgesteld en geregeld.

Onder rechtshistorici wordt het voortbestaan van de heerlijkheden na 1848, toen de grondwet dus het publiekrechtelijk karakter aan de heerlijkheid ontnomen had, betwist. Als het waar is, 'dat de heerlijkheid pas verdwijnt als het laatste uitoefenbare recht is vervallen' (J.Ph. de Monté Verloren), kocht Hacke in 1856 in ieder geval geen lege huls.

Vooreerst was er natuurlijk de mogelijkheid, al of niet terecht, om de heerlijkheidsnaam aan de geslachtsnaam te verbinden. Dat is ook gebeurd. Dan was er het recht om plaats te nemen in de 'regeringsbank' in de Sijpekerk van Nieuw-Loosdrecht en ook dat gebeurde. Toen dominee Vellenga in 1903 daar een herdenkingsrede uitsprak, overigens zonder dat duidelijk wordt wat er eigenlijk herdacht werd, sprak hij de ambachtsheer Conrad Jan Hacke nadrukkelijk toe, 'in uwe historische bank en geflankeerd door uw beide Zonen'.

Met het aanstellen van predikanten wordt het moeilijker. De problemen kwamen merkwaardig genoeg niet uit de kerkelijke gemeente, maar van de zijde van de heer zelf. In het najaar van 1861 had Jan Conrad Hacke afstand gedaan van zijn recht om uit twee door de kerkenraad voorgedragen personen een te kiezen. In een brief van 28 februari 1862 'Aan de Leden der Hervormde gemeente te Nieuw-Loosdrecht' schreef hij dat naar zijn mening de kerkenraad zoals die op dat moment was samengesteld niet de waarachtig-

Conrad Jan Hacke van Mijnden, de burgermeester van Loosdrecht van 1875 tot 1892.

ge vertegenwoordiger der gemeente was omdat hij niet door de gemeente was gekozen. Daarom schonk hij het recht aan de gemeente zelf, 'opdat deze uit een voor te dragen tweetal door stemming doe blijken, welke leraar zij verkiest. Toen de keuze aan mij was, heb ik altijd getracht dien leeraar te kiezen, dien ik geloofde de keus der gemeente te zijn. Nu kan zij zelve nog duidelijker doen blijken, welke herder en leeraar zij voor zich begeert.'

De geste werd niet gewaardeerd. Met een handtekeningenantie werd geprobeerd de zaken te laten zoals zij waren. Maar Hacke bleef er bij, dat hij van zijn recht nooit meer gebruik zou maken, omdat het in zijn ogen onwettig was dat de kerkenraad zich steeds zelf aanvulde en het voorstellen van kandidaten aan zichzelf hield. De 'stemhebbende mansledematen' moesten zijn recht maar overnemen. Toen een paar jaar later gepro-

beerd werd een kiescollege van tien man tot stand te brengen werden er drie rechtstreeks gekozen en bij een tweede stemming nog zeven, allemaal oud-kerkenraadsleden. De achterliggende gedachte zal wel geweest zijn, dat het toch goed ging.

Het 'regt van de ontgronding zijnde het trekken van turf' in Loosdrecht en Loenderveen was voorbehouden aan de ambachtsheer, zonder wiens toestemming geen nieuwe veenafraving mocht plaatsvinden. Zoals bekend liep tegen het einde van de achttiende eeuw de turfproductie sterk terug bij gebrek aan nog af te steken land en omstreeks 1850 was het afgelopen met de grootschalige turfwinning. Veel roetaalgelden, 'zijnde eene betaling voor iedere roede Slik welke getrokken wordt', vielen er dan ook niet meer te innen. Behalve een kleine opleving tijdens de tweede wereldoorlog was het eigenlijk afgelopen met de turfwinning in de tijd na Hackes veilingaankoop van 1856.

Resteerde het recht om voor plezier te vissen in de Vecht, 'zoo dikwijls het de Heeren en Vrouwen van Loosdrecht zal gelieven', ongeacht het feit dat het recht van visserij in die rivier eigendom was van derden, bijvoorbeeld van de genoemde Plaatjes, metselaars.

Wat Hacke in 1856 verwierf was de mogelijkheid zijn naam te verlengen met 'van Mijnden', een Jus Patronatus waarvan hij geen gebruik wenste te maken, een zitbank in de Sijpekerk, pachtgelden voor de later afgeschafte tienden, een beetje invloed op en enige inkomsten uit de turfwinning, en het recht in Vecht te hengelen.

De Hackes als ambachtsheren

Anderhalve eeuw, van 1856 tot 2006, was het ambachtsherschap van Mijnden en de Loosdrechten in de familie Hacke. Eerst bij Jan Conrad Hacke (1814-1873), dan bij zijn zoon Conrad Jan (1847-1924), daarna bij diens zoon Jan Elias (1888-1969), en tenslotte bij de schoonzoon van de laatste, R. Feenstra (1926-2007). Met de overdracht van 10 december

2006 aan M.J. Plasmeijer kwam daar een einde aan.

Om verwarring tussen vader Jan Conrad en zoon Conrad Jan te voorkomen wordt bij de eerste meestal vermeld: de stichter van Eikenrode, of: de Dantevertaler, en bij de tweede: de burgemeester. De stichter van Eikenrode kon die buitenplaats aanleggen dankzij de fortuinen die zijn vrouw uit de familie Elias bij haar huwelijk inbracht. Huis en park werden groots aangepakt: vijvers, bruggen, bijzondere bomen, een koetshuis, een orangerie, een grafkapel, ijskelder en thee-koepel maakten veel indruk op de gasten en op de Loosdrechters. Bosboom was verrukt van de schilderijencollectie en van de door Hacke uit Italië meegebrachte sculptuur, binnen en buiten. De bevriende schrijver Potgieter had het wel over 'de Croesus Hacke'.

Op Eikenrode ontving hij graag gasten uit intellectuele en artistieke kringen. Behalve Potgieter uit de letterkundige wereld van die dagen Nicolaas Beets, Ten Kate, Cremer, Heije, en vooral mevrouw Bosboom-Toussaint en haar man, de schilder. De bekende Utrechtse professor Donders was er een graag geziene gast. Hacke was gepromoveerd op een onderwerp uit de geschiedenis van Italië. Hij heeft er vaak verbleven, kende de taal, sloot vriendschap met de adjudant van Garibaldi die geregeld op Eikenrode kwam en had een levenslange passie voor het werk van Dante, wiens *Divina Commedia* hij met behoud van de vorm van het origineel in het Nederlands vertaalde. De buitengewoon luxueuze uitgave daarvan in drie zware door Doré geïllustreerde delen bekostigde hij uit eigen zak. Hij schonk die aan vrienden en aan mensen wier vriendschap hij zocht. Bij zijn overlijden was het laatste deel ter perse. Toen Potgieter dat enige tijd later ontving kwam hij tot de ontboezeming, dat 'meer dan de millioenen de ijver en liefde voor de letteren den burgerlijken Hacke heeft verheven'.

De Heer van Eikenrode

Het ambachtsherschap mag dan in de jaren dat hij dat bezat steeds minder zijn gaan betekenen, de allure van de buitenplaats en van

het artistieke en intellectuele verkeer daar moet veel hebben gecompenseerd. Eerder dan als 'heer van Mijnden en de beide Loosdrechten' zal men in hem hebben gezien de 'heer van Eikenrode', een titel die niet bestaat, maar die wel is gebruikt, bijvoorbeeld in 1940 voor kleinzoon Jan Elias Hacke, in een artikel van ene R.v.O. over diens orchideeënkwekerij (HKL, nr. 122).

Zowel Potgieter als mevrouw Bosboom-Toussaint merkten bij het overlijden van de oude Hacke op, dat de kinderen niet de meest bedroefden leken bij hun bezoek van rouwbeleg. Bosboom had er zich zelfs aan geërgerd. De vertrouwde gasten van Hacke sympathiseerden eigenlijk het meest met de schoonzoon Van Tienhoven, met wie vooral de Bosbooms de relatie zouden voortzetten. Met Eikenrode als cultureel brandpunt was het nu afgelopen. De buitenplaats en het ambachts-

heerschap kwamen aan de oudste zoon Conrad Jan, 'met hart en ziel buitenman', volgens Potgieter, 'hij zoude gaarne burgemeester van Loosdrecht worden'.

Dat is hij ook geworden, van 1875 tot 1892. Het burgemeesterschap gaf hem een deel van de bevoegdheden die de wetgever nu juist aan de ambachtsheren had ontnomen na de Franse tijd en met name bij de invoering van de grondwet van 1848. In het archief van de heerlijkheid Mijnden en de Loosdrechten drogen de stukken met betrekking tot de uitoefening van het ambachtsheerschap na de helft van de eeuw vrijwel helemaal op. Er zijn er nog wat wegens het verval der tiendplichtigheid van elf tiendblokken onder de gemeente Loosdrecht en de daarbij horende schadeloosstelling voor de eigenaar, die er alleen zijdelings iets mee te maken hadden. Voor de rest gaat het over 'Aan-

Jan Elias Hacke in orchideeënkas op Eikenrode.

tekeningen over veekeuringen, met vermelding van door de heer van Mijnden daarbij gewonnen prijzen, 1895 en 1904.' Diens bemoeiingen met het tot stand brengen van een boterfabriek in Loosdrecht, aanvankelijk op het terrein van Eikenrode, passen goed bij Potgieters eerdere kwalificatie van Hacke als 'buitenman'.

De 'heerlijke' aspecten van de familie en van Eikenrode raakten steeds meer op de achtergrond, maar dat de familie in Loosdrecht een bijzondere plaats innam, blijkt uit het feit dat bij hun huwelijksjubilea bijzondere kerkdiensten werden gehouden en dat bijvoorbeeld de verjaardag van koninginmoeder Emma op 2 augustus 1905 aanleiding was voor een groot feest op Eikenrode waarbij wel vijfhonderd personen in het park waren. En op 3 juli 1912 mocht de hele kerkenraad na haar vergadering op Eikenrode komen kijken naar het wonder van de bloeiende nachtcactus.

Jan Elias Hacke werd in 1924 ambachtsheer na het overlijden van zijn vader. Zijn belangstelling ging vooral uit naar het kweken van orchideeën. Op Eikenrode kwamen kassen met ketelhuis en schoorstenen; de restanten er van zijn nog steeds aanwezig. Hij was een markante figuur die om de lengte van zijn passen de bijnaam Jan Stap Allemachtig droeg en die in de herinnering van bejaarde Loosdrechters voortleeft als een wat excentrieke maar breed gewaardeerde man. De Nederlandse Hervormde kerk van Nieuw-Loosdrecht heeft bij verscheidene gelegenheden baat gehad bij zijn betrokkenheid.

Toen zijn jongste dochter Elisabeth in 1951 trouwde met Rudolph Feenstra gingen zij op Eikenrode wonen. In 1969 overleed Jan Elias en ging de titel van ambachtsheer over op Feenstra. Het echtpaar Feenstra verliet het land in 1973 en vestigde zich in Ierland. Eikenrode werd in 1974 gekocht door een bouwmaatschappij wier eerste ambitie niet was de buitenplaats te behouden of in eerdere glorie te herstellen. Een periode van toenevend verval begon; op de terreinen en in de gebouwen vonden activiteiten plaats die op

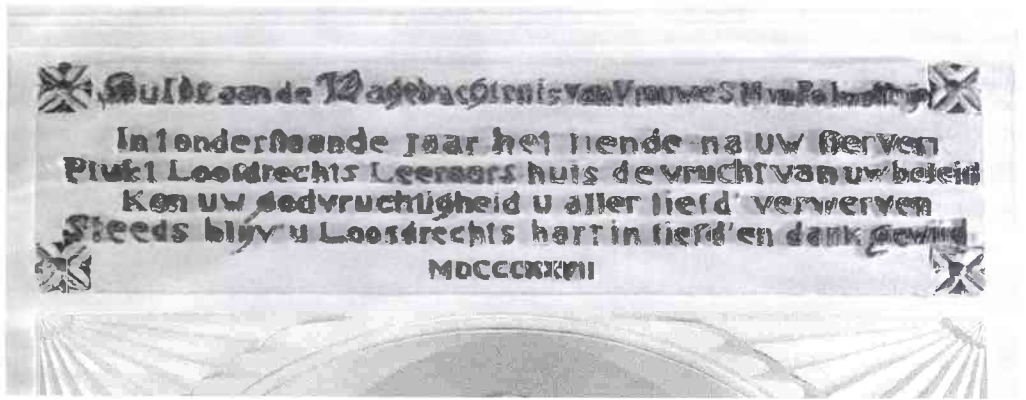
Rouwbord van Magdalena Clara de Haze, echtgenote van Jeronimo de Haze de Georghio, voor de restauratie van 1962 in het koor (foto D. Lagerman, coll. HKL).

een buitenplaats niet direct voor de hand liggen. Voor de Loosdrechtse jeugd was het een gouden tijd.

Herstel

Als er bij de Loosdrechters in de afgelopen anderhalve eeuw al enig besef is geweest dat er zo iets als een ambachtsheer bestond, dan was dat sinds 1973 wel zo goed als verdwenen, ook door diens uitlandigheid. Eikenrode en het bezit van de ambachtsheerlijkheid waren nu ook niet meer in één hand.

In 2001 kreeg M.J. Plasmeijer (geboren 1959) Eikenrode in erfpacht, met de verplichting om de buitenplaats te restaureren en voor de toekomst te behouden. Toen hij daar vijf jaar later in geslaagd leek te zijn, was dat

Hulde aan de nagedachtenis van Vrouwe S.M. van der Poll, 1827. Opschrift boven schoorsteen oude pastorie Nieuw-Loosdrecht.

voor Feenstra reden om 'de heerlijkheden wederom met het landgoed in één hand te verenigen'. Dat gebeurde dus op 10 december 2006 met de hierboven beschreven plechtigheid. Kort daarop, in maart 2007, is Feenstra overleden. Op 2 juli 2007 kreeg Plasmeijer de grond in eigendom.

Ook nu wordt de buitenplaats commercieel geëxploiteerd, maar een flink deel van de vroegere allure lijkt weer terug en er vinden weer culturele activiteiten plaats. Het is allemaal niet essentieel voor het ambachtsheerschap, maar het siert de bezitter er van wel als hij die titel eerder als een opdracht beschouwt dan als een complex van rechten, zoals dat vroeger het geval was. Die opdracht houdt ten opzichte van de geschiedenis in de continuïteit van het instituut te waarborgen, en ten opzichte van de gemeenschap die te laten delen in de genoegens van de buitenplaats, zoals dat sedert enige jaren bijvoorbeeld gebeurt op Koninginnedag als 'het hele dorp' te gast is in de tuin en op het bordes van Eikenrode, waar de ambachtsheer nu 'toevallig' woont.

Enige tijd geleden werd de familie Plasmeijer verrast met een loodzwaar pakket dat bij opening een gebeeldhouwd medaillon bleek te bevatten dat in de jaren van neergang uit het huis was gesloopt en nu werd terugbezorgd, omdat er weer toekomst in het

huis zit. In dezelfde tijd kwam een nu volwassen Loosdrechter aan met het emailen naambordje van de familie Hacke van Mijnden, in zijn jeugd als souvenir van het toen zo verwaarloosde Eikenrode afgeschroefd. Dat zijn mooie dingen voor een moderne ambachtsheer van Mijnden en de beide Loosdrecht, wiens enige recht nog is om in de rivier de Vecht een hengeltje uit te gooien tussen de Weerdsloot te Breukelen tot aan de Alambertskade te Vreeland, kadastraal bekend gemeente Loenen, sectie D nummer 1815 (destijds 1113) en 1644 en sectie E nummers 39, 443 en 744 (destijds 478). Deze visrechten zijn verhuurd aan de Gewestelijke Pachtcommissie 'Utrecht', gevestigd te Breukelen, onder de voorwaarden die zijn overeengekomen in een op 1 augustus 1987 ondertekende en op 23 maart 1978 door de Kamer voor de Binnenvisserij te 's-Gravenhage goedgekeurde 'Huuovereenkomst Visrecht'.

Per saldo

Wat achthonderd jaar ambachtsheren voor Loosdrecht heeft betekend, en wat Loosdrecht voor die heren, valt natuurlijk niet vast te stellen. Wat er vandaag van rest is een klein archief, een paar artikeltjes en van ou-

deren wat verhalen over petje afnemen bij het passeren van de theekoepel van Eikenrode, ook als daar niemand in was, een paar straten vernoemd naar een Van Mijnden en een Geelvinck, een bank in de kerk van Nieuw-Loosdrecht, en een tweetal rouwborden, een opschrift op het fries van een schoorsteen in de zogenaamde Oude Pastorie achter de Sijpekerk, en een grafkapel waarin drie ambachtsheren rusten: de drie Hackes en familieleden. Die grafkapel op Eikenrode is al een tijdje geleden overgedragen aan de *Stichting Historisch Goed Loosdrecht*. Het door Jan Conrad Hacke daarin geplaatste marmeren beeld van Christus aan de geselpaal van de Italiaanse beeldhouwer Eumene Baratta is nu in de Oudkatholieke kerk in Hilversum, omdat de familie niet ten onrechte vreesde voor vandalisme in de donkere dagen van Eikenrode. Het is enige jaren geleden vervangen door een beschilderd Heilig Hartbeeld dat daar niet echt op zijn plaats is, als men het mij toestaat.

Op 10 december 2006 heeft de nieuwe ambachtsheer M.J. Plasmeijer toegezegd, de pachtgelden van de Vechtvisserij de eerste vijf jaar te zullen reserveren voor de aanschaf van een kopie van het originele Christusbeeld in de kapel.

Bas de Ligt (1934), was leraar Nederlands. Hij is redactielid van tijdschrift *HKL van de Historische Kring Loosdrecht* en publiceert met regelmaat over de historie van Loosdrecht, in het bijzonder over oude families.

Literatuur

- H. Brunekreef, *De Sypekerk te Nieuw-Loosdrecht, Zaltbommel 1977*, p. 9-33.
- H. Brunekreef, serie bijdragen over de Loosdrechtse ambachtsheren in het tijdschrift *HKL van de Historische Kring Loosdrecht*, nrs. 53 t/m 57, 59 t/m 64, nr. 66, 1985-1988.
- H. Brunekreef, 'De heren van Amstel en Van Amstel van Mijnden' in: *TVE*, 15 (2^e serie, 1997), nr. 2, p. 61-78 [bewerking door R. Loenen].
- R. Loenen, 'Amelis van Amstel van Mijnden, ambachtsheer in woelige tijden' in: Conny Bogaard e.a. (red.), *Wij schrijven hier de geschiedenis, Loosdrecht's oude en nieuwe*, Loosdrecht 1997, p. 136-144.
- Th. A.A.M. van Amstel, *De heren van Amstel 1105-1378*, Hilversum 1999.
- Kees de Kruijter en Harry Pieron, 'De heren en vrouwen van Kronenburg' in: *TVE*, 22 (2^e serie, 2004), nr. 1-2, p. 35-46.
- B. de Ligt e.a., *De Bosbooms en Loosdrecht*, Loosdrecht 2004.
- B. de Ligt, verscheidene bijdragen over Eikenrode in: *HKL*, nrs. 98 (1994), 122 (1998), 123 (1999).
- F.C.J. Ketelaar, *Oude zakelijke rechten vroeger, nu en in de toekomst*, Zwolle 1978 [Leidse dissertatie].
- V.A.M. van der Burg, 'Heerlijkheden na 1848' in: *Virtus, jaarboek voor adelsgeschiedenis*, II, 2004, p. 203-207.

Afbeeldingen

Tenzij anders vermeld, collectie Historische Kring Loosdrecht.

Genealogisch onderzoek blijft fascineren

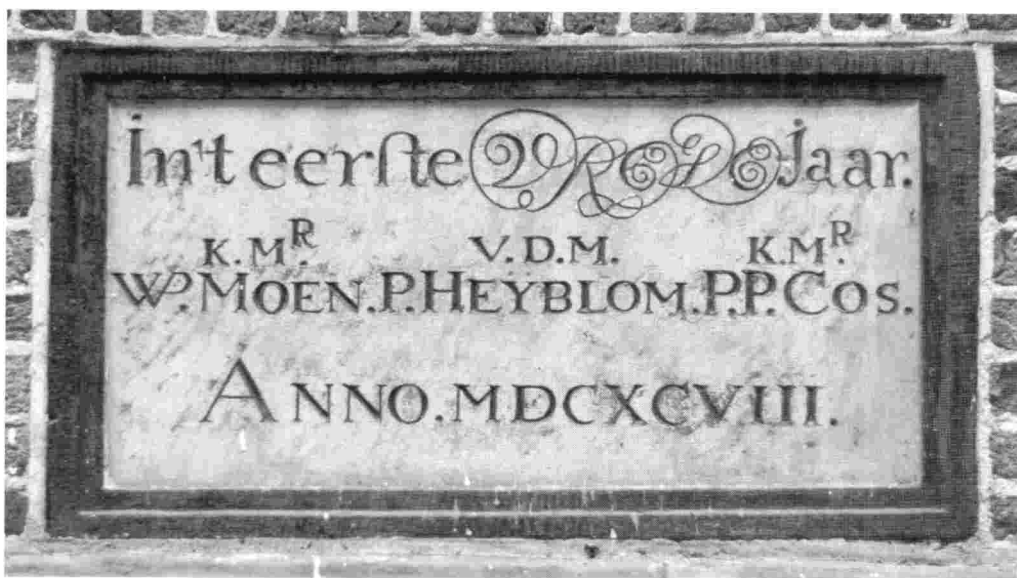
Werk zoeken in een ander land is iets van alle eeuwen

Ruud Gortzak

Laat in een gezelschap het woord 'genealogie' vallen en velen zullen reageren met: 'stamboomonderzoek'. Vaak volgden dan anekdotes over mensen die dagelijks uren doorbrengen in gemeentelijke- en kerkelijke archieven op zoek naar de herkomst van hun familie. Inmiddels zijn daar heel andere verhalen aan toegevoegd. Menigeen heeft immers internet ontdekt om uit te zoeken waar de wortels van de voorouders zich bevinden en zij voelen minder de noodzaak om buitenshuis te neuzen in de trouw- en doopboeken die zo'n geweldige bron van informatie kunnen zijn.

Op welke manier de gegevens ook ge-

zocht en gevonden worden, telkens weer is er van oprechte verbazing sprake als bij voorbeeld na enig speurwerk ontdekt wordt dat in een familie de oudste zonen afwisselend Dirk Gerrit en Gerrit Dirk werden genoemd en dat menig kind geboren werd ver binnen de negen maanden na de huwelijksdatum. Opvallend is dat aan de hand van de stamboom verder kon worden aangetoond hoeveel kindersterfte er in een familie voorgekomen was en hoe, zeker in de laatste tachtig jaar, steeds vaker de handarbeiders van weleer kinderen kregen die via middelbare school en universiteit een heel ander beroep konden kiezen.

De 'eerste steen' in de muur van de zogenaamde 'Oude Pastorie' van Nieuw-Loosdrecht, waarop de namen staan van dominee P. Heyblom (1659-1718), geflankeerd door de kerkmeesters W.P. Moen en P.P. Cos. De wat cryptische tekst: 'In 't eerste Vrede jaar.... MDCXCVIII' (= 1698). In 1697 werd te Rijswijk de vrede met Frankrijk gesloten door Prins Willem III.

Daarnaast kan dank zij de archieven duidelijk worden aangetoond dat het trekken van het ene land naar het andere om werk te zoeken iets van alle eeuwen is. Neem de familie Masmeijer. Die vindt zijn oorsprong in de grasmaaier die vanuit Duitsland in de achttiende eeuw in Loosdrecht neerstreek, daar als dagloner aan de slag ging en er een familie stichtte. Leden van die familie bleven vervolgens lang niet allemaal in Loosdrecht. Zij trokken op hun beurt naar andere delen van het land om een bestaan op te bouwen en zij kregen dikwijls gezelschap van talloze veenarbeiders die hun heil elders zochten. *Waar werk is, is mijn woning* leek hun aller devies.

Verzamelen

Hoe verrassend, verbazingwekkend en leuk de resultaten van het vaak fascinerende onderzoek ook zijn, genealogie betekent voor de Historisch Kring van Loosdrecht veel meer. Daar zijn ze namelijk ook bezig met het verzamelen van oude schoolfoto's, portretten, familiekiekjes uit lang vervlogen tijden, vergeelde knipsels uit dagbladen van weleer, oude kaarten, en het bewaren van de vele gebruiksvoorwerpen die reeds jaren niet meer in gebruik zijn. Verder werkt men onvermoeibaar verder aan het digitaliseren, aan een database, en aan een cd-rom genealogie die ter beschikking staat van een ieder die daar gebruik van wil maken.

Ferry Brand, lid van de werkgroep genealogie van de Historische Kring, laat een en ander graag zien aan de bezoekers van het onderkomen van de HKL. We lopen niet alleen door de fraaie expositieruimte maar ook door de kelders van het gebouw aan de Acaciaaan in Nieuw-Loosdrecht. Brand opent met veel enthousiasme laden stampvol foto's, toont een naar de eisen van de tijd ingerichte donkere kamer, die nu voor digitale fotografie wordt gebruikt, loopt door een ruimte boordevol oude kleding, wijst op de bibliotheek met vaak honderden jaren oude boeken, en maakt een deur open waarachter in goede klimatologische omstandigheden schil-

derijen van Loosdrechtse kunstenaars een plek hebben gevonden. Hij wil het niet met zoveel woorden zeggen, maar uit alles blijkt dat de genealogische werkgroep van de 35 jaar oude Historische Kring de zaakjes goed voor elkaar heeft.

Hoewel, *Werkgroep*. Dat vindt Ferry Brand toch wel weer een erg groot woord. Hij zegt: 'Toen de Historische Kring werd opgericht is er een aantal werkgroepen in het leven geroepen. Die werkgroepen bestonden vaak uit één persoon en dat is sindsdien altijd zo gebleven. Dat betekent overigens niet dat iemand alles alleen moest doen. We hebben regelmatig werkgroepenvergadering, waar alle leden van werkgroepen bij elkaar komen. We hebben mensen in de Kring die zich niet specifiek met genealogie bezighouden en er toch aan werken.'

'Neem Henk Nijkamp, de oude bakker uit Loosdrecht. Hij is 86 jaar maar gaat nog altijd enthousiast families langs om oude foto's op te halen. Die foto's worden, voorzien van naam, op karton geplakt en zo hebben wij een enorm personenarchief kunnen samenstellen dat nog dagelijks wordt uitgebreid. Verder kennen we mevrouw Van Norden die onze knipseldienst verzorgt. Zij heeft plakboeken vol met familieberichten, die zij uit de kranten heeft geknipt, voor ons gemaakt. Ze doet het al jaren en heeft een enorme collectie gegevens verzameld, want niets van wat er in Loosdrecht gebeurt en in de krant komt te staan ontgaat haar. Daar doen wij uiteraard ons voordeel mee.'

Familie Pos

Brand, afkomstig uit Haarlem, maar sinds 1970 woonachtig in Loosdrecht, werd enthousiast voor de genealogie nadat hij ontdekt had dat de voorouders van zijn oma Krook uit Oud-Loosdrecht afkomstig waren. Hij maakte kennis met Siem Pos, nazaat van een bekende Loosdrechtse familie en van Jacob Jacobsz Pos, de veehouder/koopman die van 1703 tot 1779 leefde en van wie een handgeschreven dagboek bewaard is gebleven. 'Dat

eeuwenoude boek is', vertelt Ferry Brand, 'in zijn geheel uitgetypt door de Hilversummer J. Schlimme. Daarna is het door de Historische Kring Loosdrecht uitgegeven.'

Het dagboek, dat mag geen verwondering wekken, levert natuurlijk een schat aan gegevens op over het leven van bewoners van Loosdrecht in de achttiende eeuw. Er wordt door Pos geschreven over hun feesten en hun zorgen. Zo staat er bij voorbeeld in te lezen dat het in januari 1740 zo hard vroom dat er in twee nachten zeven duim ijs ontstond en twee mensen in Oud-Loosdrecht doodvroren: Joost de schoenmakersbaas, overleed op de Bloklaan en Pieter Groen overleed nadat eerst zijn handen volledig waren bevroren. Ook was er een Nieuw-Loosdrechter op de Westbroekse kade overleden.

Jacob Pos schreef uitbundig over de geboorte van Prins Willem V, in maart 1748. Op zaterdag 9 maart werd dat bekend gemaakt in Loosdrecht, waarop van beide kerken de klokken beierden en de mensen met hun snaphanen in de lucht schoten. Er was feest in Oud-Loosdrecht. Maandag werd er een speciale zangdienst gehouden, maar dinsdag wilde men wel iets anders. Getrouwde mannen en jongelingen trokken onder tromgeroef naar het rechthuis. Zij hadden met oranje versierde snaphanen bij zich en verzochten de burgemeester enig geld 'ter gedachtenissen van de jong geboren Prins met malkander te verteren.' De burgemeester voldeed aan dat verzoek, waarop zij op het idee kwamen om vervolgens bij iedere burger aan te gaan en geld te vragen. Dat lukte buitengewoon goed en Jacob schreef dat ze 'alzo eene heel stuivertje geldt' verzamelden. Zij zouden dat de volgende donderdag in 'De vergulde Leeuw' opmaken met feestvieren. Dat feest onttaarde in een vechtpartij tussen Oud- en Nieuw-Loosdrechters, een knokpartij waarbij stenen door de ruiten van De Vergulde Leeuw vlogen en er met scherp geschoten werd.

Over de familie Pos is veel meer bekend. Zo heeft Arie Manten in 1988 in Tussen Vecht en Eem nog een groot artikel geschreven over Jan Jansz Pos, een turfhandelaar die in de

L.H. SERRE PHOTOGRAPHE
UTRECHT, No. 112, Nieuwmarkt. HILVERSUM, AMSTERDAM, Schiphol 5121, 's HAGE en ARNHEM

Een prachtig zogenaamd 'visitekaartje' van Mietje van Zijtveld.

tweede helft van de achttiende eeuw in Nieuw-Loosdrecht woonde. Deze Pos stond goed bekend en dat leidde er onder meer toe dat hij werd uitverkozen om de gemeenschap enige tijd te dienen als schepen. Pos kreeg met zijn vrouw Neeltje Hendriksze Lotz zeven kinderen en ook uit zijn stamboom valt op te maken dat niet alleen drie van de kinderen op jeugdige leeftijd overleden maar dat het ook gebruikelijk was om later geboren kinderen dezelfde naam te geven als degenen die reeds overleden waren. Elsje uit 1770 overleed in 1773 waarna een later in dat jaar geboren meisje weer Elsje werd genoemd. Toen die Elsje alweer een jaar later overleed werd een in 1776 geboren meisje opnieuw Elsje genoemd. 'We weten veel, maar waar de

naam Pos vandaan komt is nog altijd een raadsel. Misschien waren de eerste leden van de familie wel vissers. Pos is ook de naam van een vis. En de naam Visser komt in het oude Loosdrecht niet voor. Vandaar dat die link wel eens gelegd is', vertelt Ferry Brand.

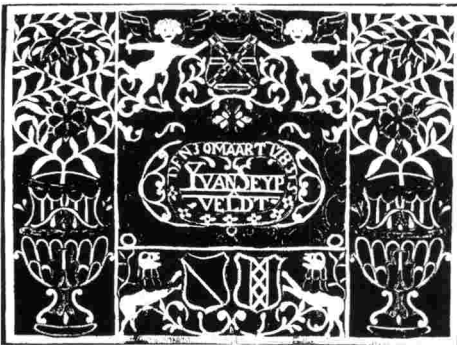
Korte en lange namen

Hij wijst op de verschillen in de namen van de bewoners van Oud- en Nieuw-Loosdrecht. 'In Oud-Loosdrecht had je altijd korte namen. Pos, Groen, De Boer, Kroon, Vonk. Die namen komen oorspronkelijk uit West-Friesland, dus je kunt aannemen dat het voornamelijk Westfriezen waren die zich juist

daar vestigden. Het gaat niet helemaal op, want Mur komt oorspronkelijk uit Drente, maar dan pas in de negentiende eeuw. Naast de korte namen zijn er in Nieuw-Loosdrecht van oudsher voornamelijk lange namen te vinden. Daar wonen de families Zeldenrijk, Karsemeijer, Veldhuizen. Van die families weten we dat ze van de Veluwe kant komen. Vroeger zag je echt onderscheid tussen de beide dorpen. Dat is nu een stuk minder. Ook het gebruik van bijnamen is duidelijk afgenomen, al zijn er nog altijd mensen te vinden die, net als bij voorbeeld in Volendam, voornamelijk met hun bijnaam worden aangeduid.'

Onverminderd is, volgens hem, het enthousiasme gebleven waarmee mensen in Loosdrecht het werk van de Historische Kring begroeten. 'We zijn ook het verlengstuk van de gemeente geworden. Die sturen de mensen die op het gemeentehuis met vragen komen naar ons door. We hebben ook veel en krijgen nog altijd veel spullen van de mensen toegespeeld. Daardoor worden we steeds completer. Dat is leuk. Dat is ontzettend leuk. Dat geeft voldoening.'

Ruud Gortzak is oud-journalist van de Volkskrant.

Een knipselwerk ter gelegenheid van het huwelijk van 'Y. van Seypveldt met M. Meijers 30-3-1783', die in feite zijn Jan Dirksz van Zijtveld en Marretje Pieters Meyers, die dan te Maartensdijk huwen.

Literatuur

Wij schrijven hier de geschiedenis, uitgave van Historische Kring Loosdrecht, 1997.

Arie A. Mantén, 'Jan Jansz Pos, Turfhandelaar in Nieuw-Loosdrecht in de tweede helft van de 18e eeuw', in *Tussen Vecht en Eem*, themanummer *Loosdrecht*, 6e jrg (2e serie, 1988) nr. 2, p. 69-72.

Afbeeldingen

Collectie Historische Kring Loosrecht.

Loosdrecht in de tijd van de reformatie

Bas de Ligt

TVE is een groot onderzoeksproject gestart naar de preciese toedracht van de Reformatie in onze streken en de wijze waarop katholieken en protestanten daarna met elkaar omgingen. In het mei-nummer 2006 van TVE heeft prof. Gerrit Schutte de probleemstelling voor dit onderzoek nader uitgewerkt. Het algemene beeld is, dat de hervorming van de Nederlandse kerk niet abrupt heeft plaats gevonden, alsof de overgrote meerderheid van de bevolking van de ene dag op de andere protestant was geworden. Het gaat om een heel geleidelijk proces, dat pas driekwart eeuw later zijn beslag heeft gekregen. Het resultaat van dat proces was, dat sommige dorpen in onze regio helemaal 'gereformeerd' werden, terwijl in een stad als Weesp aanvankelijk (tot 1673) de katholieken nog de meerderheid van de bevolking uitmaakten. Ook in andere steden, zoals Naarden, was een gemengde bevolking te vinden. Hoe kwam dat? En hoe verliep het proces in de onderscheiden plaatsen tussen Vecht en Eem?

Inmiddels is een zestiental onderzoekers, meest afkomstig uit de bij TVE aangesloten historische kringen, gestart met onderzoek ter plaatse, terwijl ook andere lokale historici zich bij de onderzoeksgroep hebben aangesloten. In enkele plaatsen is al aardig wat onderzoek gedaan, van andere is nog maar heel weinig bekend. Sommige deelnemers hadden al voor zij tot de onderzoeksgroep toetraden, het een en ander op het terrein van ons onderzoeksproject gedaan, soms zelfs al heel veel. Een van die lokale onderzoekers is Bas de Ligt, neerlandicus en actief lid van de Historische Kring Loosdrecht. Hij publiceerde al eerder 'Enige hoofdstukken uit een eeuw Loosdrechtse kerkgeschiedenis 1550 – 1650'. Onderstaand artikel is op dat onderzoek gebaseerd.¹ Voor TVE komt deze bijdrage heel goed uit, omdat op onze Open Dag op 22 september in Loosdrecht prof. Schutte een inleiding zal houden over het-

zelfde onderwerp. Een betere voorbereiding is niet denkbaar.

Redactie

In 1557 stierven de pastoors van Oud- en Nieuw-Loosdrecht aan de pest. De toenmalige heer van die dorpen, Anthonis III van Amstel van Mijnden, maakte gebruik van zijn recht een nieuwe pastoor voor te dragen bij de kerkelijke autoriteiten, in dit geval het

De zwarte dood. Houtsneede uit 'Der Ackermann aus Böhmen' van Johannes Tepl (of Saaz), omstreeks 1463.

aartsdiakonaat van Sint-Salvator. De kapittelkerk van die naam is in 1587 gesloopt, maar de omtrekken zijn in het plaveisel van het huidige Domplein in Utrecht aangegeven.

De aartsdiaken was na de proost of deken de belangrijkste man van deze religieuze gemeenschap. In de loop van de tijd waren door de bisschop veel bestuurlijke bevoegdheden, ook benoemingen en ontslagen, aan de aartsdiakenen overgedragen. Op 16 oktober 1557 werd Johannes Petri van Brugge aangesteld als pastoor van de kerk van Nieuw-Loosdrecht, de huidige Sijpekerk. De vrees dat de gelovigen zonder het sacrament der stervenden zouden kunnen overlijden was daarmee voorlopig weggenomen. Of Oud-Loosdrecht ook snel werd voorzien weet ik niet.

Loosdrecht bij het begin van 'De Opstand'

Tien jaar later, in april 1567, vond in de stad Utrecht een algemene processie plaats om God te smeken de katholieke godsdienst in eenheid en waarachtigheid des geloofs te bewaren. Het was toen ruim een half jaar na het begin van de beeldenstorm en enige maanden voor de komst van Alva. Zweden, Engeland en Denemarken hadden toen al de band met Rome verbroken. Buiten ons grondgebied waren drie monumenten van het Nederlandse protestantisme al tot stand gekomen: de *Nederlandse Geloofsbelijdenis* (1561), de vertaling van de *Heidelbergse Catechismus* (1563) en de *Nederlandse psalmberijming* van Datheen (1566).

Al voor Alva's komst hadden vele kandidaat-slachtoffers de wijk genomen, onder wie Oranje. In de 'kerken onder het kruis' in Emden, Londen, Frankfort en elders sloten zich veel hervormingsgezinden aaneen. Maar binnen het machtsgebied van de Spaanse landvoogd leek de Utrechtse processie het gewenste resultaat te hebben opgeleverd.

Op het slot Kronenburg in Loenen zetelde in deze jaren de al genoemde Anthonie van Amstel van Mijnden. Aan zijn trouw aan Rome hoeft niet getwijfeld te worden. In 1578,

kort voor zijn dood, regelde hij zijn opvolging. Er was geen mannelijke nakomeling. Met veel moeite en tegen hoge kosten slaagde hij er in zijn twee dochters in aanmerking te laten komen voor belening met zijn goederen en rechten, maar wel op voorwaarde van een voor beiden gearrangeerd huwelijk met twee broers uit het onverdacht Roomse Gelderse geslacht Van Lijnden.

De ligging van Loosdrecht tussen Utrecht en Amsterdam was weinig bevorderlijk voor een eventueel gewenst afkoersen op kerkelijke hervorming. Beide grote steden waren tot 1578 konings- en Romegetrouw, althans officieel. Weliswaar werden door Alva's Raad van Beroerten meer dan 200 inwoners van de stad Utrecht veroordeeld – weinig minder dan in Amsterdam – op het Utrechtse platteland was het nauwelijks tot beeldenstorm gekomen.

Vage sporen van rebellie

Er zijn wat vage sporen van mogelijke Loosdrechtse rebellie in de eerste jaren van 'De Opstand'. Een Amsterdamse beeldenstormer, Jan Reyersz, zou in Loosdrecht oproer gezaaid hebben door in de kroegen het gerucht rond te strooien, dat de Prins van Oranje met veel bondgenoten Alva wel eens een ander lied zou laten zingen. En toen Adriaan Ploos omstreeks 1630 wilde bewijzen, dat hij stamde uit het geslacht Amstel van Mijnden, voerde hij aan, dat de wapens van zijn voorouders gesteld waren geweest op een memorietafel die al in het begin van de zestiende eeuw was aangebracht in de Loosdrechtse Sijpekerk en dat die tafel daar voor iedereen zichtbaar had gehangen 'tot den voorledenen trouble, als de beelden werden geslagen'.

Al even vaag is het bericht over een zekere Jacob Corsz, die halverwege de zestiende eeuw in Oud-Loosdrecht pastoor zou zijn geweest. Misschien wel de naaste collega van de in Nieuw-Loosdrecht in 1557 aangestelde Johannes Petri? In een voor het Loosdrechtse gerecht in 1618 afgelegde verklaring werd hij door een tweetal bejaarde Loosdrechtse genoemd 'bediener der gemeijnte Christi, predicator van Godts Woordt en leeraer der

Priesterhuwelijk. Titelblad van Johann Eberlin von Guntzburgs 'Wie gar gfarlich sey, so ein Priester kein Eheweib hat', 1523.

kercken'. Uit het verdere verhoor bleek dat deze pastoor getrouwd was en kinderen had. Of dat een officieel huwelijk was konden de getuigen niet zeggen, maar ze twijfelden er niet aan: 'Hoeveel huijden [heden] sijnder in deese troublen in Engelant, in Duijtslant, in Schotlant soo in velden, wildernissen en bossen getrouwt, daarvan de luyjden doot sijn die se getrouwt ende sien trouwen hebben, ende dienvolgende onmogelijk is om haer echt te bewijsen. Wie sal nochtans haerluijder kinderen voor onecht houden?' Ik weet niet of dat voldoende is om te beweren – zoals wel gedaan is – , dat de Hervormingsgezinden in Loosdrecht in de zestiger jaren een eigen voorganger hadden, Jacob Corsz geheten.

Nicolaus Toll, pastor in 'antiqua ecclesia de Loessdrecht'

In opdracht van de proost van Sint Salvator vond in september 1569 een visitatie plaats van de kerken van Naarden, Huizen, Laren en Blaricum. Daarbij werd onderzocht of de inkomsten van de kerken wel behoorlijk wer-

den geïnd, hoe de altaren, doopvonten, kerkboeken en gewaden werden beheerd, en hoe het levensgedrag was van priesters en parochianen.

In de kerk van Naarden trof men een flink aantal vicarieën aan. Dat zijn stichtingen met een eigen inkomen, bedoeld voor het lezen van missen die aan de zielenrust van de stichters of hun familieleden ten goede moeten komen. De vicarie onderhield een eigen altaar, dat bediend werd door een vaak door de stichter aangewezen vicaris of zielenlezer die daar inkomsten uit had, de 'possessor'. In sommige kerken waren er tientallen.

In Naarden bleek, dat Nicolaus Toll, pastoor in de oude kerk van Loosdrecht, dat wil zeggen die van Oud-Loosdrecht, de bezitter was van drie in de Naardense kerk gestichte vicarieën. Omdat hij niet in Naarden woonde, werden de bijbehorende altaren niet door hem persoonlijk bediend. Die bediening had hij uitbesteed, tegen vergoeding natuurlijk, aan magister Lambertus Hortensius en aan dominus Thimannus Wilhelmi.

Hortensius (1500-1574) was rector van de Latijnse school in Naarden. Hoewel tot priester gewijd had hij een gezin dat onderhouden moest worden. De bediening van het altaar van de Heilige Drievuldigheid namens Toll leverde wellicht een extraatje op voor een slecht betaalde schoolmeester. Helaas bleek het altaar in 1569 niet bediend te worden. In 1572 ontsnapte Hortensius ternauwernood aan de uitmoording van zijn stad door de Spanjaarden. Het door hem opgestelde verhaal van die gebeurtenissen is een belangrijk ooggetuigenverslag.

Tijmen Willems kreeg vijf gulden voor het bedienen van het altaar van het Eerbiedwaardig Sacrament. Aan het altaar van de heilige Eligius, patroon der goudsmiden, vertelde hij niets over te houden, want dat werd niet meer bediend. Visitatoren noteerden nog, dat bij de drie genoemde altaren drie miskelken aanwezig waren van gedeeltelijk met goud bekleed zilver, met patenen, het schotelkje waarop tijdens de mis de hostie ligt en waarmee de gelovigen aan het einde van de mis worden heengezonden. Het was de commis-

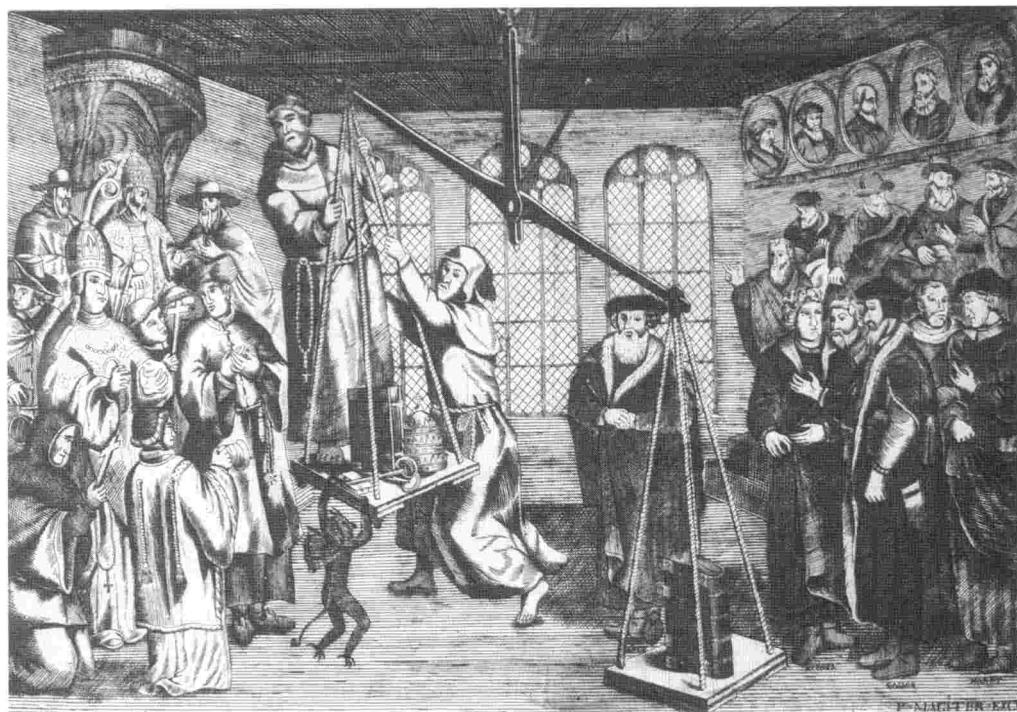
sie ook niet ontgaan, dat de Naardense kerk in en bij Loosdrecht veel land bezat.

In 1569 stond de kerk van Naarden nog vol altaren alsof niet elders de beeldenstorm zich had voltrokken en was de stad trouw aan de koning alsof er nog geen 'graaf Adolf was gebleven in de slag'. Drie jaar later kwam die beeldenstorm dan alsnog en kreeg de stad de hiervoor al genoemde door Hortensius beschreven afstraffing, mede op verzoek van het Spaansgezinde Amsterdam, waarbij rooms noch onrooms werd gespaard.

Het spreekt haast vanzelf, dat door dit soort oorlogshandelingen de rooms-katholieken steeds meer als bondgenoten van Alva werden beschouwd. In het volgende jaar 1573 vertrok de gehate landvoogd, ging Willem van Oranje bij de calvinisten het Avondmaal vieren en werd door de Staten van Holland de uitoefening van de katholieke godsdienst op hun gebied verboden. In 1575

kreeg Leiden zijn universiteit voor de opleiding van predikanten en in 1577 verklaarden alle steden van Holland zich voor de Prins, behalve Amsterdam. Tot dat jaar waren stad en provincie Utrecht weliswaar ook nog geheel katholiek, maar toch kan gezegd worden, dat het getij voor de Spaans-Roomse coalitie in deze streken begon te verlopen.

In Utrecht verspeelde de Spaanse bezetting door wandaden in de stad haar krediet en ook het kerkelijk gezag verloor er het respect van de gelovigen. Dat leidde tot een overgang van de stad naar de Prins. In januari 1578 werd er de nieuwe leer openlijk verkondigd. Het was toen nauwelijks tien jaar na de aanvankelijk zo succesvol lijkende procesie van 1567. Een paar maanden later ging ook Amsterdam om, eerst nog met waarborging van de vrijheid van godsdienst voor de katholieken, maar in mei 1578 werden vroedschap en geestelijken de stad uitgezet en

'Het gewicht van de Bijbel'. Nederlandse gravure, 1562.

De oude kerk van Oud-Loosdrecht, kort voor de afbraak in 1842. Tekening door P.J. Lutgers, 1842.

werd ook daar de katholieke eredienst verboden.

Claes Jansen, dienaer des Woords in Loosdrecht

Volgens synodaal besluit werd Amsterdam in september 1578 de hoofdplaats van de classis Amstelland en Gooi, een regionaal kerkverband. Ook Loosdrecht en Loenen vielen daaronder. Op kerstdag 1578 was in Loenen 'die ware opregte dienst en reformatie der Evangelisse religie' aangevangen met Hendrik Janssen van Naarden. Wanneer en hoe in Loosdrecht de overgang plaats had weten we niet, maar waarschijnlijk zal het niet veel anders zijn gegaan dan in Loenen.

De Amsterdamse kerkenraad bleek intussen belangstelling te hebben voor de denkbelden en gedragingen van de pastoor van Loenen, en besloot op 3 januari 1579 een vertrouwensman aan te schrijven om daarnaar te informeren bij de inwoners van Loenen. De aangeschrevene was niemand anders dan de hierboven genoemde Nicolaus Toll, pastoor van Oud-Loosdrecht. In de stukken heet hij ook wel Nicolaus Johannis of Claes Jans (z/e/se/sen/son). Claes Jansen zal hij in het vervolg genoemd worden. Die opdracht lijkt er op te wijzen, dat hij in de calvinistische Amsterdamse kringen geheel geaccepteerd was. Het kan bijna niet anders, of de overstap van Claes Jansen moet het eindpunt zijn geweest van een proces dat al jaren eerder begonnen was, en dat niet verborgen was gebleven voor de gelijkgezinden die het in de Amsterdamse kerkzaken voor het zeggen hadden.

Op de nationale Dordtse synode van 1578 was bepaald, dat de nieuwelingen die het pausdom onlangs achter zich gelaten hadden niet tot de dienst van het Goddelijke Woord zouden worden toegelaten voordat de gemeente genoegzaam verzekerd zou zijn van hun zuiverheid en bestendigheid in de leer en hun rechtschapenheid. Blijkbaar had de Loosdrechtse pastoor voldoende de leer des pausdoms verzaakt, de rechte leer bekend,

Magistraat en geestelijken in 1579 uit Amsterdam gestuurd. Naar een gravure van Th. Koning (1778).

zich aan de discipline onderworpen, en was hij bevonden 'redelĳck van leven ende nijet bloetdorstich' te zijn geweest.

Zo had Loosdrecht zijn eerste predikant. Over de tijd van zijn pastoraat weten we niet meer dan wat hierboven is vermeld. Over zijn periode als predikant zouden de archieven van de hervormde gemeenten Oud- en Nieuw-Loosdrecht opheldering moeten verschaffen. Die gaan niet verder terug dan tot respectievelĳk 1637 en 1645, en toen was Claes Jansen al jaren dood. We zullen het wat hem en zijn gemeente betreft hoofdzakelĳk moeten doen met de vanaf 1582 bewaarde archieven van de classis Amsterdam.

Een gemeente in opbouw

Drie weken na Claes Jansens eerste missie naar Loenen werd op 23 januari 1579 in de zaal van het domkapittel de *Unie van Utrecht* gesloten onder de dreiging van een nieuwe Spaanse invasie. Holland, Zeeland, Gelre, Utrecht en Groningen bundelden hun krachten. Binnen de Unie zou niemand om zijn geloof worden vervolgd.

Over de omvang en de gezindheid van Claes Jansens gemeente zijn we niet ingelicht. Misschien betekent dat, dat het hervormingsproces in Loosdrecht weinig problematisch verlopen is. Over het algemeen wordt aangenomen, dat het protestantse aandeel in de bevolking aan het einde van de zestiende eeuw nog heel bescheiden was: tien procent misschien. Naast een kleine minderheid van overtuigde calvinisten moeten we wel een afwachtende meerderheid veronderstellen die min of meer vrijblijvend ging beluisteren wat die nieuwe leer te bieden had. De opvatting, dat met Claes Jansen de hele Loosdrechtse bevolking zich bij de gereformeerde kerk aansloot, moet als onmogelijk worden verworpen. Wat zich buiten onze gemeentegrenzen afspeelde in Hilversum, Ankeveen en andere dorpen hield natuurlijk niet abrupt halt bij het bordje 'Loosdrecht'.

Bij een nieuwe missie naar Loenen moest de Loosdrechtse predikant vaststellen, dat daar in 1590 nog nooit het Avondmaal was gehouden. In 1593 moest hij bij de baljuw van Gooiland maatregelen eisen tegen de 'papisten' die in Hilversum alle zondagen met honderden bijeenkwamen, met zingen en lezen, niet zonder lastering van de heilige naam van God en ontstichting van de gemeente van Christus. Vooral de Hilversumse schoolmeester moest het ontgelden, die weigerde in de kerk te komen, psalmen te zingen en de jeugd in Gods Woord te onderwijzen. In datzelfde jaar deelde Claes Jansen de classis op eigen initiatief mee, dat Huizen en Blaricum, 'noch sonder Dienst des Goodlijcken woorts sijnde', geneigd schenen te zijn om daartoe over te gaan. Maar jaren later was daar de gesteldheid van de kerken nog steeds

zeer ongeschikt voor de dienst, en werd er sussend gezegd dat die van Blaricum de altaren al aan het verwijderen waren.

In 1596 werd gesproken over de grote schade die de 'papen' aanrichtten in de grensplaatsen van Holland als Ankeveen en besloot de classis Amsterdam de Heren Staten te vragen hun eigen ordonnanties terzake na te leven. Op het Utrechtse platteland was de situatie zeker niet beter. Uitvoerig en onthutsend is daarover het verslag van de *Visitatie der kerken ten platten lande in het Sticht van Utrecht, ten jare 1593*.

Onderzoek in Loosdrecht

Al veel eerder in augustus 1584 was er in de classis geklaagd over structureel geworden afwezigheid van ambtsdragers uit Loenen en Loosdrecht. Een onderzoek in Loosdrecht leverde niet meer op, dan dat in de gemeente geen problemen warenesignaleerd, op één na. Dat betrof een ouderling, die al een tijd lang zich van de leer had afgezonderd, 'selsame [ongewone, afschuw tweegbren-gende] opinien van openbaringen voorstaende, ghenochsaem te kennen ghevende, dat hij vander scriftuire niet wel en hielde'. Een kerk die beleed dat de Heilige Schrift [de 'scriftuire'] de wil van God volkomen bevat en dat al wat de mens heeft te geloven om behouden te worden, daarin voldoende wordt geleerd, kon zeker van een ambtsdrager geen verwerping van deze overtuiging dulden. Wie de Bijbel als bron van openbaring meende te kunnen inwisselen voor bijvoorbeeld 'het inwendig licht' dat het rijk van God zichtbaar zou maken, kreeg te maken met de kerkelijke censuur.

Tweemaal was de ouderling anoniem aan de gemeente voorgesteld om voor hem te bidden, zonder succes. De classis drong er op aan hem te blijven vermanen en hem uiteindelijk bij het eerstvolgende Avondmaal met benoeming van zijn naam bij de gemeente bekend te maken, 'opdat men tot het uterste middel eijndtlick niet en coome'. Het uterste middel was verbanning en afsnijding van de gemeente als een verrot lidmaat. Of het zover gekomen is weet ik niet. De kerkelijke tucht

Sijpekerk van Nieuw-Loosdrecht, na de restauratie en herindeling van 1962 (coll. Historische Kring Loosdrecht).

diende enerzijds tot bescherming van de avondmaalviering tegen onwaardigen, anderzijds had het sacrament vanouds in de christelijke kerk gefungeerd als een symbool van 'pax', van eendracht en verzoening. Dat laatste was het wat de classis in Loosdrecht beoogde te bereiken.

Een overbelaste dominee

De Staten droegen in 1582 de classis Amsterdam op om de geestelijke verzorging van naastliggende dorpen te combineren in verband met de schaarste aan gekwalificeerde predikanten: 'Voeghen daerom bij malcanderen (...) Loosdrecht nijeuwe ende Oudekerck'. Het was een officiële bevestiging van een situatie die al jaren bestond. Predikant van Loosdrecht, Oud en Nieuw, was vanaf 1578 Claes Jansen, niemand anders, ongeacht de grote afstand tussen die twee dorpen, niet alleen in kilometers maar ook cultureel.

Naast het beschermen van de ware leer tegen aantastingen van buitenaf en van binnenuit en de zorg voor de gelovigen in twee dorpen had de Loosdrechtse dominee ook zijn verplichtingen ten aanzien van de classis Amsterdam. Maandelijks moest hij met een ouderling naar Amsterdam, hoewel er in de eerste jaren ook wel in de dorpen werd vergaderd: in 1583 in Loosdrecht. Elke bijeenkomst was er een andere praeses, beurtelings uit Amsterdam en uit de dorpen. Ook Claes Jansen heeft menigmaal de hamer gehanteerd.

Tot de taken van de classis behoorden het goedkeuren van het beroepen van predikanten, het examineren van kandidaten en het uitoefenen van onderlinge tucht. Met dat laatste was hij eigenlijk al in 1579 belast met de missie naar Loenen. In 1583 moest hij vermanende woorden gaan spreken tegen Hillebrand Cunaeus, een Amsterdamse predikant die zich onmogelijk had gemaakt door een zedenschandaal. Hij zou later, in 1593, in het

toen nog onbediende Huizen aangesteld worden.

Tot de vaste agendapunten van de classis behoorde het opstellen van een vervangingsrooster voor plaatsen die te kampen hadden met een onregelmatige bediening of afwezigheid van een predikant. Bij herhaling moest Claes Jansen op pad om te gaan preken, in Hilversum, maar ook in Weesp, Naarden en zelfs Amstelveen. Omgekeerd besteedde Cunaeus met enige regelmaat de Loosdrechtse kansel(s).

Behalve met zijn gemeente en met de classis en de synode had de dominee te maken met de heer van Kronenburg, patroon en collator van de beide Loosdrechtse kerken. Al in 1584 had de classis in Loenen en in Loosdrecht onderzoek laten doen naar de rol van de ambachtsheer op kerkelijk gebied. Het kwam wel voor dat ambachtsheren als kerkpatroon hun predikanten eenvoudig verboden contact met de classis te onderhouden. Van de katholieke heren van Kronenburg zou dat misschien ook wel te verwachten zijn. Het veelvuldige verzuim van Claes Jansen en zijn ouderling op de classis vóór 1584 kan wel eens buiten hun wil zijn geweest. Het moet voor de dominee geen prettige positie zijn geweest, ingeklemd tussen twee strijdende partijen die beide zijn loyaliteit eisten. Het ging natuurlijk om de centen.

De 'betalinghe van heurlieder aengenomen dienaar'

Een van de problemen bij de gewijzigde kerkelijke verhoudingen was dat van de betaling der predikanten. Op initiatief van de Staten van Holland werd in 1577 een instantie in het leven geroepen die bekend staat als *'Het geestelijk kantoor van Delft'*. Dat werd belast met de uitbetaling van de predikantstractementen uit dezelfde fondsen die daar ook vroeger voor hadden gediend. Van die fondsen moest dus een opgave worden gedaan bij de ontvanger van het Geestelijk kantoor. Niet overal werd daaraan van harte meegewerkt. Amsterdam bijvoorbeeld verklaarde ronduit niet

toe te staan, 'dat iemandt in heurlijder poth zoude commen kijken'.

De oudste der aanwezige jaarrekeningen van het kantoor, die van 1579, tekent met betrekking tot Loosdrecht en Loenen aan: 'Die van deze dorpen is op heurlieder versoeck bij de Staten geconsenteert geweest den incommen der geestelijke goederen zelfs te moegen behouden tot betalinghe van heurlieder aengenomen dienaar'. Blijkbaar zagen de Loosdrechtse en Loenense kerkmeesters ook al niet graag dat die Delftse ambtenaren in hun pot kwamen kijken. Daar waren misschien ook wel redenen voor.

Uit de acta van de classis valt een hele lijst van voortdurende klachten over wanbetaling van de dominees uit Loenen en Loosdrecht samen te stellen. Ik hoop dat ik de heren niet valselijk beschuldig, maar ook de samensteller van de inventaris van het archief Kronenburg meent, dat de katholieke heren Van Lijnden op grond van het bezit van de patronaats- en collatierechten zich, meer dan elders het geval was, met de materiële aspecten van de hervormde gemeente van Loenen en Loosdrecht hebben bemoeid: 'Eigenlijk is dit een eufemisme voor een langzame en bedekte usurpatie van de kerkelijke goederen'. Usurpatie is een net woord voor wederrechtelijke inbezitneming, zeg maar: diefstal.

Toen Claes Jansen in 1587 de classis moest meedelen, dat zijn gemeente hem weliswaar graag wilde houden, maar dat hij geen betaling ontving 'ende volgensdien van hongers noot hair soude moeten verlaten', was dat nog niet voldoende reden om hem koste wat het kost aan zijn 350 gulden per jaar te helpen met een toeslag van 50 gulden voor het bedienen van meer dan een gemeente. Zelfs toen hij een beroep kreeg van Oosthuizen in 1589 weigerde de classis toestemming, omdat de vertegenwoordigers van Loosdrecht plechtig hadden beloofd, dat ze hem voortaan eerlijk zouden betalen, en hem, mocht hij in handen van de vijand vallen, zouden 'vrijen ende lossen'. Een dominee geworden priester liep blijkbaar dat risico omstreeks 1590 nog steeds, toen vanaf de Veluwe Spaans krijgsvolk soms het Gooi binnenviel.

Toen in 1595 de oude pastoor van Oud-Loosdrecht, de collega van Claes Jansen die blijkbaar niet was meegegaan met de alteratie, was overleden en de inkomsten van de pastorie niet meer nodig waren voor diens onderhoud, kon het verzoek van dat dorp om een eigen predikant te krijgen ingewilligd worden. Sedert 1582 waren beide dorpen bij combinatie bediend door Claes Jansen, maar nu zou er dan een net als overal door de Staten betaalde dominee komen. Voorwaarde was wel, dat de kerkmeesters een opgave zouden doen van de inkomsten van de pastoriegoederen bij de ontvanger van het 'Geeestelijk kantoor'. Eindelijk was dan ook Loosdrecht bij dit instituut 'geïncorporeerd'.

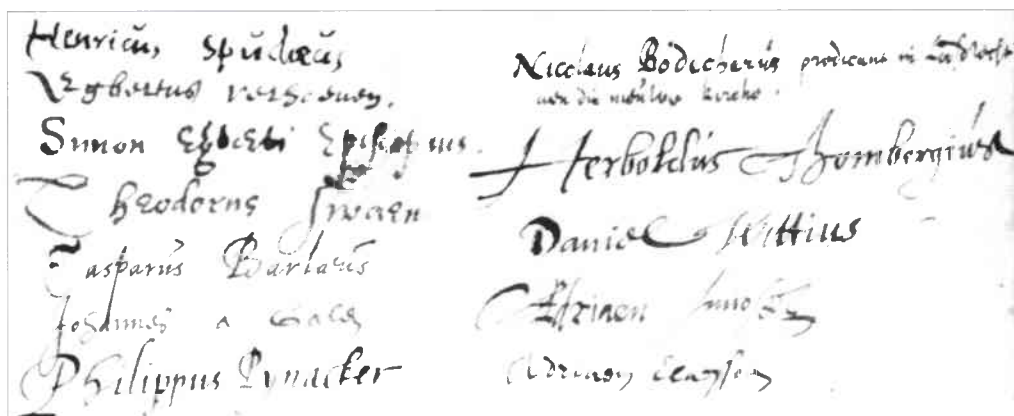
De inkomsten van de pastorie kwamen uit erfrenten, waarvan de hoogste ruim vier gulden bedroeg, terwijl de weduwe van ene Cornelis Martenssoon met acht penningen het bekende bijbelverhaal naspeelde. Een andere bron van inkomsten was de verhuur van landerijen, en er was nog een 'buuraltaar' waarop een onderpriester placht te leven en diensten te doen 'voer der lester oorlogen', wat 50 gulden opleverde. Jan Cornelisz droeg niet alleen in geld bij, maar gaf ook nog 'een koeÿgen kесе wegende XIII pondt' (een mandje kaas). Van dit alles was een register dat zich bevond bij dominee Claes Jansen.

Dat is waarschijnlijk het archiefstuk waarover al lang geleden is gezegd: 'Is niet genoeg leesbaar om over te schrijven'. Dat is nog zo, wat mij betreft althans (Arch. Herv. Gem. O.L, inv. nr 112).

Oud en nieuw zeer

Halverwege 1598 was de intrede van Pieter Edessen als predikant van Oud-Loosdrecht. Dat zal wat verlichting hebben betekend voor zijn oude collega. Samen hebben ze nog wel het een en ander opgeknapt in opdracht van de classis. Na 1600 zwijgen de classicale notulen over Claes Jansen. Op 28 mei 1602 meldden ze tenslotte, dat een Nieuw-Loosdrechtse ouderling in de classis was komen berichten, dat Claes Jansen 'in den Here gerust' was. En of ze maar een nieuwe predikant konden gaan zoeken.

Dat lukte in 1603 met de aanstelling van Nicolaas Bodecherus. Die liep al meteen tegen een overblijfsel van het pausdom aan, de zogenaamde 'lijkpredicaties'. Ook wist hij niet goed wat hij moest met een huwelijk dat in het geheim door een pastoor onwettig was bevestigd. Van dichtbij mocht hij meemaken hoe in Loenen een door de classis gezonden Amsterdamse predikant met de ambachts-

Ondertekenaars van de Remonstrantie van 1610, o.a. 'Nicolaas Bodecherus predikant in Loosdrecht aen die nieuwe kercke' naast de voormannen Episcopus en Barlaeus (foto Universiteits Bibliotheek, Amsterdam).

heer Steven van Lijnden door de kerk rollebolde, waarna hij daar de dienst mocht waarnemen tot er een oplossing was gevonden.

Op 14 januari 1610 tekende hij samen met 43 anderen een verzoekschrift aan de Staten van Holland waarin zij tolerantie vroegen voor hun afwijkende theologische opvattingen. Hij tekende als 'Nicolaus Bodecherus predicant in Loosdrecht aen die nieuwe kercke'. Dat stuk was 'De Remonstrantie'. Daarmee begon een bijna net zo enerverende episode in de Nederlandse – en de Loosdrechtse – kerkgeschiedenis als die van de Reformatie.

Noot

- 1 Dit artikel is een bewerking van een gedeelte uit het in eigen beheer vermenigvuldigde *Enige hoofdstukken uit een eeuw Loosdrechtse kerkgeschiedenis 1550 – 1650*. Daarin een uitvoerige opgave van bronnen en literatuur. Van niet eerder gedrukte bronnen zijn volledige transcripties als bijlage opgenomen. Het werk is te raadplegen bij het Streekarchief Gooi en Vechtstreek en bij de Historische Kring Loosdrecht. Bij de Historische Kring Loosdrecht zijn exemplaren te bestellen.

Cadeau-abonnement

Voor slechts € 12,50 (normaliter € 17,50) kunt u de jaargang 2008 van *Tussen Vecht en Eem* cadeau doen aan een vriend(in) of familielid. Na betaling ontvangt u het decembernummer van 2007 om persoonlijk cadeau te doen. Daarna stuurt TVE de volgende vier nummers van 2008 direct aan de begunstigde.

Stuur een briefje of e-mailtje aan de penningmeester van TVE met uw eigen naam en adres en die van de ontvanger, en stort € 12,50 op giro 3892084 ten name van St. Tussen Vecht en Eem, 3755 HJ Eemnes, onder vermelding van 'cadeau-abonnement' en naam ontvanger.

Adres penningmeester TVE:
Plantsoen 14, 3755 HJ Eemnes
E-mail: administratie@tussenvechteneem.nl

Lieu de memoire

Het Loosdrechtse oorlogsmonument en een unieke gedenksteen

John Mol

Het Loosdrechtse oorlogsmonument, liggende man met duif, dat in het plantsoen tegenover het voormalige gemeentehuis van Loosdrecht staat, is in 1946 gemaakt door Paul Grégoire. Weinigen zullen weten dat dit het eerste monument was dat na de Tweede Wereldoorlog in Nederland werd opgericht. Het werd eerst tentoongesteld in het Stedelijk Museum in Amsterdam, waarna het in 1947 in Loosdrecht werd geplaatst.

Het monument is gemaakt van een zachte poreuze steensoort. In de loop der jaren is het sterk aangetast, waardoor sommige namen nauwelijks nog te lezen zijn. Tegen het verval is niets te doen. Een gespecialiseerde firma raadde af het monument schoon te maken; de slijtage zou alleen maar groter worden. De gemeente Loosdrecht heeft in 2000 een tableau laten plaatsen, links van het monument, waarop alle namen vermeld staan die ook op de stenen zuil staan. In de zuil zijn niet alleen de namen van de Loosdrechtse oorlogsslachtoffers gebeiteld, maar ook die van negen mannen die op 20 maart 1945 gefusilleerd zijn als represaille voor het neerschieten van een Duitse militair. Op de zuil staan weliswaar negen namen, maar er zijn toen tien personen gefusilleerd. Een van de namen is naderhand verwijderd omdat die persoon in de oorlog 'fout' was.

De Joodse gedenksteen

Uniek in Nederland is dat aan de rechterzijde van het oorlogsmonument een gedenksteen ligt met de namen van omgekomen Joodse kinderen die voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog naar Nederland waren gevlucht en enkele jaren in het *Paviljoen Loosdrechtsche Rade* hebben gewoond. De steen is op 11 augustus 1987 onthuld.

Het Paviljoen was in september 1939 in

Het oorlogsmonument van Loosdrecht gemaakt door Paul Grégoire in 1946 (Historische Kring Loosdrecht).

gebruik genomen om Palestina-Pioniers, joodse kinderen van 14 tot 16 jaar die door Joodse organisaties hier werden onderge-

De gedenksteen voor de 23 omgekomen Joodse kinderen (Historische Kring Loosdrecht).

bracht om bij boeren te werken en een vak te leren dat later van pas zou moeten komen in Palestina. Omdat Nederland had verklaard neutraal te zullen blijven, net als in de Eerste Wereldoorlog, dachten ze hier veilig te zijn. Men wist toen nog niet dat de nazi's Nederland toch binnen zouden vallen en zeker niet dat ze van plan waren het Joodse volk volledig uit te roeien. Ook in Gouda (de Cathari-nahoeve), Amsterdam (de Vondelhof), Mijnsheerenland (het Hof), Voorst en Elst (Huize Voorburg in Elden) werden Palestina-Pioniers ondergebracht.

Kinderen die werden toegelaten (in totaal waren dat er maar 210 in heel Nederland) werden officieel ingeschreven. Alle bewoners van het Paviljoen Loosdrechtsche Rade zijn dus korte of langere tijd Loosdrechters geweest. Uit correspondentie uit de jaren 1941 en 1942, verschillende lijsten van de burgerlijke stand van Loosdrecht en de berichten over overplaatsing van Joodse kinderen (eerst 'Verhuizing Vreemdelingen' genoemd, later 'Afvoer') kan worden vastgesteld dat er van september 1939 tot half augustus 1942 bijna

100 bewoners zijn geweest. In oktober 1940 kwamen er 25 kinderen uit Mijnsheerenland naar Loosdrecht omdat het tehuis daar door de Duitsers werd gesloten.

De kinderen verbleven daar niet allen tegelijkertijd. Velen zijn al voor het uitbreken van de oorlog naar Palestina gegaan. Anderen zijn na een kort verblijf in Loosdrecht overgeplaatst naar tehuizen elders in Nederland of ondergebracht bij ouders, familie of particulieren. Het aantal kinderen dat er op bepaalde tijden maximaal gehuisvest kon worden bedroeg bijna vijftig. Het paviljoen was vrij primitief ingericht, want het was gebouwd als zomerverblijf. In de winter was het leven voor de kinderen dan ook bijzonder Spartaans.

In augustus 1942 woonden er 49 kinderen. Omdat de leiders van de groep door een medewerkster van de Joodsche Raad getipt waren dat de Duitsers het paviljoen zouden overvallen, hebben zij van 14 tot en met 16 augustus alle kinderen in drie groepen laten onderduiken met hulp van de verzetsgroep van Joop Westerweel. Het is een wonder dat het Westerweel en zijn medewerkers gelukt is onderduikadressen te vinden voor zoveel kinderen in zo'n korte tijd. Van die 49 kinderen zijn er toch nog 23 omgekomen; de meesten werden opgepakt door de Duitsers als gevolg van verraad.

In 1987 gaf de Historische Kring Loosdrecht het boek *De jeugdaliyah van het Paviljoen Loosdrechtsche Rade 1939-1945* uit, dat geheel gewijd is aan de lotgevallen van die 23 kinderen die door de nazi's zijn vermoord. Omdat het binnen enkele jaren was uitverkocht is in 1998 een tweede herziene druk uitgebracht. Deze is nog steeds verkrijgbaar bij de Historische Kring Loosdrecht.

De marginalisering van het boerenbedrijf in Loosdrecht tussen 1945 en 2007

Mathijs Witte

In een eerder artikel voor *Tussen Vecht en Eem* beschreef ik de sociaal-economische ontwikkelingen op het platteland vanaf de Tweede Wereldoorlog in de Gooi- en Vechtstreek. Hierin betoogde ik dat de landbouw lange tijd gold als economische drager van het platteland, maar dat na 1945 de betekenis van de landbouw voor de economie en de samenleving als geheel snel afnam. Landbouw en platteland zijn heel lang synoniem geweest, totdat nieuwe functies zich in het landschap nestelden en de schaarse ruimte gingen claimen. De intrede van nieuwe functies, zoals

natuurbeleving, recreatie en waterwinning en waterberging ging vaak ten koste van het boerenland en de aanwezige boerenbedrijven. Daarnaast hebben ook in Loosdrecht economische ontwikkelingen ten gevolge van processen als de Europese eenwording en globalisering de richting van de ontwikkeling van de landbouw mede bepaald. Vooral via de steeds terugkerende prijsschommelingen merkten boeren dat processen als globalisering en europeanisering bestonden. Als laatste kan nog naar voren worden gebracht dat het boeren altijd een bepaald risico met zich

Boerderij Hiloverzicht, Nieuw-Loosdrechtsedijk 42, waarop nu de zesde generatie Doets boert, omstreeks 1920, toen de melk al naar de melkfabriek ging (coll. A. Doets).

<i>Tabel 1a:</i>		<i>Aantal runderen in Loosdrecht tussen 1910 en 2000</i>						
	1910	1930	1955	1960	1980	1990	2000	
Runderen	2080	2394	1772	1985	1560	1413	722	
Waarvan								
jongvee	761	663	570	685	664	517	159	
melkkoeien	1232	1589	1017	1035	1267	1044	412	
Stieren	22	26	6	8	2	28	0	
Rundvee om vet te mesten	65	116	179	257	293	369	310	
Aantal bedrijven met runderen	87							
<i>Tabel 1b:</i>								
		<i>Aantal varkens in Loosdrecht tussen 1910 en 2000</i>						
	1910	1930	1955	1960	1980	1990	2000	
Varkens	1632	1798	1296	1639	1853	1141	439	
Waaronder								
Biggen	200	316	612	654	252	185	92	
Mestzeugen*	1432	1276	483	741	1519	889	319	
Fokzeugen*		206	189	231	82	67	23	
Dekrijpe beren	0	0	12	13	0	2	1	
Aantal bedrijven met varkens	74							
* Voor 1910 zijn beide categorieën samengenomen.								
<i>Tabel 1c:</i>								
		<i>Andere landbouwdieren in Loosdrecht tussen 1910 en 2000</i>						
	1910	1930	1955	1960	1980	1990	2000	
Schapen	243	302	467	680	1479	1710	1263	
Paarden	144	136	53	60	44	76	127	
Hoenders en eenden**	3647	9675	10920	11528	180	180	110	
** In 1910 zijn geen eenden geteld.								

<i>Tabel 2:</i>		<i>Totale oppervlakte cultuurgrond in ha in Loosdrecht tussen 1910 en 2000</i>						
	1910	1930	1955	1960	1980	1990	2000	
Bouwland	55	13	39	23	22	84	29	
Totaal grasland	973	989	834	828	606	575	445	
Tuinbouwgrond	15	20	1	5	4	6	9	
Totale opp. cultuurgrond*	1043	1022	874	856	632	665	483	
* In 1910 en 1935 is de opp. cultuurgrond in hectare in kadastrale maat gerekend. Vanaf 1955 wordt in ha gemeten maat gemeten. De laatste is een veel nauwkeurigere maat om het grondgebruik te meten.								

mee brengt en dat de natuur zich niet gemakkelijk laat controleren. De invloed van weersomstandigheden en ziektebewegingen op bedrijfsbeëindiging is groot.

In Loosdrecht leidde het een en ander tot een daling van het aantal boeren tussen 1945 en 2007. Van de 104 boerenbedrijven¹ van toen zijn er in 2000 nog 34 over. Hoe dit komt en hoe het de boeren vergaan is in de afgelopen zestig jaar verhaalt dit artikel. Er wordt ingezoomd op de veranderingen die zich op het boerenbedrijf hebben afgespeeld. Dit laat goed zien hoe Loosdrechtse boeren zich telkens hebben moeten aanpassen aan de gegeven omstandigheden in de afgelopen zestig jaar.

De agrarische structuur vóór 1948

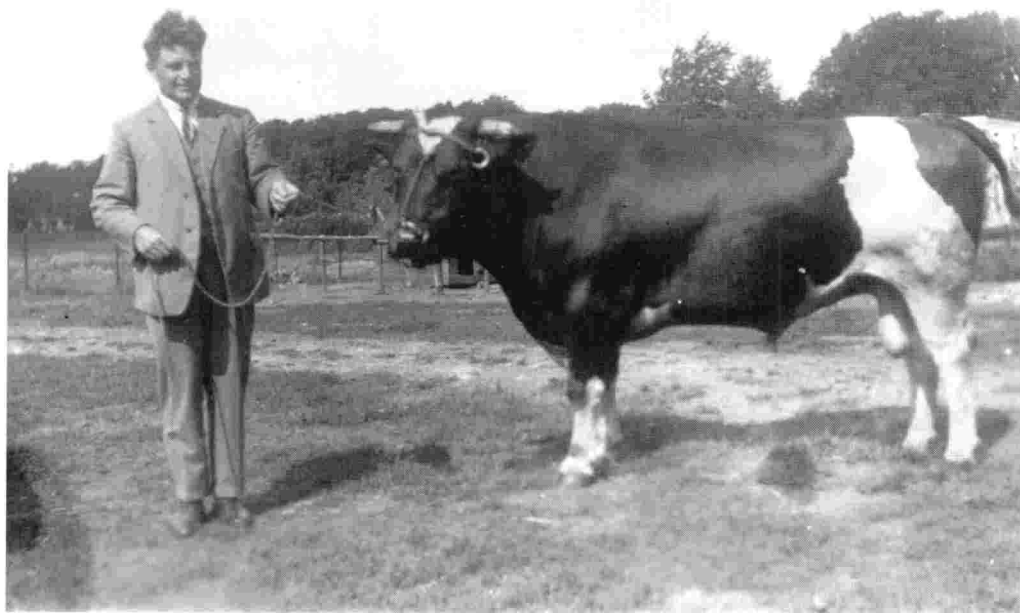
Over het agrarische verleden van Loosdrecht van voor de negentiende eeuw is weinig bekend. Hier moet veel meer onderzoek naar gedaan worden in de archieven. Voor de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw maak ik dankbaar gebruik van het mooie artikel van John Mol en Adriaan Doets² in een eerder nummer van het tijdschrift van de Historische Kring Loosdrecht. Wel is duidelijk dat de ontginningsgeschiedenis van Loosdrecht en de drainage van het land bijgedragen hebben aan de mogelijkheden van landbouw in het gebied. In het laaggelegen Oud-Loosdrecht kwam het grondwater dicht onder het maaiveld. Dit gebied was dus natter dan rond Nieuw-Loosdrecht waar de zandgronden direct op het veen stuitten. Van oudsher zaten in Nieuw-Loosdrecht boeren die een gemengd bedrijf runden. Oud-Loosdrecht is een echt veeteeltgebied, terwijl de veeteelt in Nieuw-Loosdrecht tot aan de twintigste eeuw in dienst stond van de akkerbouw voor bemesting van de gronden. In die zin lijkt de situatie van Nieuw-Loosdrecht veel meer op het landbouwsysteem in het Gooi. De akkerbouw domineerde in het Gooi en dan met name de verbouw van boekweit, tarwe en rogge, en later ook aardappelen. Rundvee en varkens waren nodig voor de

mestproductie en paarden werden gebruikt voor de bewerking van het bouwland.

Hier komt verandering in als rond 1880 de landbouwcrisis in Nederland opdoemt. Onder andere verschuift de productie van de boerderij naar de fabriek onder invloed van processen als rationalisatie en mechanisatie. Door de uitvinding van de kunstmest rond 1880 was mest uit de potstal, dus het aanhouden van vee voor de mestvoorziening, niet meer nodig. Tegelijkertijd kon de akkerbouw niet op tegen het goedkope graan uit Rusland en de Verenigde Staten. De akkerbouw rendeerde niet meer. Tevens zakte de voor de veehouderij belangrijke Engelse boterhandel in, omdat de Nederlandse boter destijds van slechte kwaliteit bleek. Een en ander leidde ertoe dat op de zandgronden de veestapel het belangrijkste onderdeel werd binnen de agrarische bedrijfsvoering. Het aantal runderen, varkens en vooral ook het aantal kippen nam tussen 1910 en 1930 fors toe.

Dat de veestapel snel groeide, komt duidelijk uit tabel 1 naar voren. Bij de eerste betrouwbare landbouwstelling van 1910 zijn er 2080 runderen, 1632 varkens, 243 schapen, 144 paarden en 3547 hoenders (kippen en kuikens) in Loosdrecht.³ De aantallen namen tijdens de Eerste Wereldoorlog sterk af door gebrek aan veevoeder door de blokkade van Engelse schepen en Nederlandse havens. Na 1920 zette de groei door, met name het aantal hoenders en eenden steeg fors in Loosdrecht. Kippen werden op enkele bedrijven groot-schalig gehouden voor de levering van eieren aan verwerkende bedrijven als bakkerijen. Het houden van kippen werd vooral gedaan door vrouwen en kinderen.

Door overproductie van graan in de Verenigde Staten werd veevoeder halverwege de jaren twintig steeds goedkoper. De boeren reageerden op de graanprijs door meer dieren te houden. De wereldcrisis in de jaren dertig zorgde voor een sterke teruggang van het aantal dieren. Het Engelse pond daalde fors in waarde en voor de boeren viel de afzet nagenoeg helemaal weg. De agrarische sector herstelde aan het eind van de jaren dertig licht, omdat Duitsland economisch groeide.

D.G. Doets met de beroemde fokstier Hendrik Herman III omstreeks 1930, fokker A. Doets Azn. te Loosdrecht, eigendom van de Fokvereniging Loosdrecht (coll. A. Doets).

De landbouw in Loosdrecht kwam gehavend uit de Tweede Wereldoorlog tevoorschijn en wist zich maar langzaam te herstellen. De vooroorlogse situatie werd echter niet meer bereikt. Na de oorlog werden door de komst van tractoren paarden minder van belang. Ook het aantal stieren nam af. De kunstmatige inseminatie bij koeien kwam op, en het werd dus niet meer nodig om afzonderlijk stieren te houden.

De oprichting van landbouwcoöperaties – Loosdrechtse boeren gaan samenwerken

Rond 1890 stapten veel boeren over op de veeteelt ook al omdat door de groei van de steden, zoals Hilversum en Amsterdam de vraag naar vlees en verse zuivelproducten

sterk was toegenomen. Werd de boter eerst handmatig gekarnd door met name vrouwen, zoals de Oud-Loosdrechtse Jacoba de Nooij die de grote boterprijs van Utrecht wist te winnen. Na 1880 werden fabriekjes gesticht, zoals de Stoomzuivelfabriek in Nieuw-Loosdrecht. Met een hypotheek, een ledenkapitaal van 30.000 gulden en aandeelhouders die garant stonden voor eventuele verliezen werd deze coöperatie opgericht in 1898 in de oranjerie van het landgoed Eikenrode. In 1903 werd een heus fabrieksgebouw betrokken aan de Nieuwloosdrechtsedijk. In 1942 ging deze fabriekscoöperatie dicht. De fabriek maakte een vliegensvlugge start. Ze mocht al vrij snel na het begin in 1903 het rijksbotermerk dragen. Een teken dat de kwaliteit van de boter goed was. Ook de productie was goed, en de melk van de Loosdrechtse koeien

had een hoog vetgehalte. In 1908/1909 hadden de 25 koeien van de grootste boer van Nieuw-Loosdrecht, Adriaan Doets woonachtig op Hilverzicht, een gemiddeld vetgehalte van 3,44%. Door een fokvereniging op te richten en dieren te selecteren met grote melkproductie en een goed exterieur werd geprobeerd om de kwaliteit van de melk te verbeteren. Elk jaar werden de stieren gekeurd door een inspecteur van het Rundveestamboek. De fabriek ging zich naast de binnenlandse markt ook richten op de export van producten naar Engeland en Duitsland.

In Oud-Loosdrecht waren de boeren voor hun inkomen van oudsher afhankelijk van de voortbrengselen van de veeteelt, en dan in het bijzonder volvette kaas, boter, melk en vlees. Deze producten werden op de markten verkocht of aan melkslijters in vooral Hilversum geleverd. Later ging de melk naar de fabriek in Nieuw-Loosdrecht. Ook waren de boeren actief in het steken en baggeren van turf, het snijden van riet, en het maaien van

de zodden voor de ruigt,⁴ die gebruikt werd als strooisel in de stallen. Boeren in Nieuw-Loosdrecht hadden naast rundvee ook een akkerbouwbedrijf. Aan de Drechtkant werd het vee geweid, aan de Hilversumse kant, met name de Nootweg en de Rading werden gewassen verbouwd, zoals bieten, koolraap, aardappelen, rogge, haver, gerst, knollen en spurrie. Ook hier probeerden boeren hun inkomen te verbreden door hout te kappen, takkenbossen te verzamelen, ruigt te maaien, turf steken en krabbenscheer uit de sloten te halen.

In tabel 3 en 4 is te zien dat het aantal boerenbedrijven (in eigendom en pacht) 147 bedraagt. Dit aantal neemt af tot 104 in 1955. Dit zijn bedrijven met als hoofdberoep landbouw maar ook mensen die agrarische activiteiten ontplooiën naast hun andere beroep. Dit zouden we nu 'hobbyboeren' noemen. Het aantal boerenbedrijven neemt dus sterk af tussen 1910 en 1955. De sterkste afname is evenwel na de Tweede Wereldoorlog; dan

Uitg. D. Doets Jr., Loosdrecht.

Stoomzuivelfabriek „Loosdrecht“.

De Stoomzuivelfabriek 'Loosdrecht' in Nieuw-Loosdrecht, gebouwd in 1903, gesloten in 1942 (coll. A. Doets).

Tabel 3: Aantal eigenaars en pachters van de grond in Loosdrecht 1910-1955

	Totaal			Eigenaars			Pachters		
	1910	1930	1955	1910	1930	1955	1910	1930	1955
tot 1 ha	26	11	15	10	6	12	16	5	3
1 tot 10 ha	72	71	56	25	33	29	47	38	27
10 tot 50 ha	49	49	32	26	24	21	23	25	11
50 tot 100 ha	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Boven 100 ha	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Totaal	147	131	104	61	63	62	86	68	42

Tabel 4: Oppervlakte in eigendom en pacht in Loosdrecht tussen 1910 en 1955

	Totale oppervlakte in ha			Opp in eigendom in ha			Oppervlakte in pacht in ha		
	1910	1930	1955	1910	1930	1955	1910	1930	1955
tot 1 ha		5,44	4,31		3,73	3,16		1,71	1,15
1 tot 10 ha		361,38	315,59		150,78	139,23		210,6	176,36
10 tot 50 ha		818,46	485,28		389,66	300,95		428,8	184,33
50 tot 100 ha		0	68,9		0	0		0	68,9
Boven 100 ha		0	0		0	0		0	0
Totaal	1149,9	1185,3	874,08	520,57	544,17	443,34	629,3	641,11	430,74

neemt vooral het aantal pachters sterk af. Ook de totale oppervlakte aan grond in eigendom van boeren daalt. In 1910 hebben boeren nog 1150 ha in eigendom. In 1955 bedraagt dit nog maar 874. Vooral de oppervlakte gepachte grond neemt af. Omdat ook de oppervlakte grond in eigendom daalt, liggen andere redenen ten grondslag aan deze afname dan dat pachtgrond in eigendom wordt gegeven. Een reden is dat het Centraal Bureau voor de Statistiek begin jaren vijftig nauwkeuriger is gaan meten door van het aantal hectare kadastrale maat naar het aantal hectare gemeten maat over te gaan. De gemeten maat meet alleen het netto cultuurland dat door de boer in gebruik is. Andere redenen kunnen zijn de beëindiging van boerenbedrijven, dorpsuitbreiding en uitbreiding van het plassegebied voor recreatie. Ook vond schaalvergroting plaats. Tussen 1910 en 1955 is de oppervlakte aan grond per bedrijf licht gestegen van 7,8 ha in 1910 tot 8,4 ha in 1955.

Veranderingen in de agrarische economie na 1948⁵

Agararische sector in opbouw (1948-1955)

Net zoals in andere sectoren van de Nederlandse economie had de landbouw ernstig te leiden gehad onder de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog. Nederland moest na 1945 weer opgebouwd worden. In deze opbouwfase was een belangrijke rol weggelegd voor de landbouwsector. Ten eerste omdat er een groot voedseltekort was na de oorlog. Met de toename van de bevolking dreigde dit tekort snel op te lopen. Ten tweede was Nederland aangewezen op zelfvoorziening omdat het niet de buitenlandse deviezen had om de import van voedsel te kunnen betalen. Ten derde trachtte in 1948 het toenmalige kabinet Drees met Minister van Landbouw Sicco Mansholt vanwege de ontluikende economische ontwikkeling van Nederland de prijzen van de eerste levensbehoeften niet te veel te laten stijgen. Ten vierde probeerde de over-

heid de inkomenssituatie in de landbouw te verbeteren. Voor al deze problematiek moest snel een oplossing worden gevonden. De Nederlandse overheid met in haar kielzog de boerenstandsorganisaties zetten in op meer samenwerking in Europa, een structuurbeleid ter verbetering van de productieomstandigheden in de agrarische sector en overheidsinterventie in de prijs van agrarische producten.

Loosdrechts boeren hadden het na de oorlog moeilijk. Het herstel van de omvang van de veestapel naar vooroorlogse aantallen duurde lang, en de prijs van zuivel, vlees en eieren was laag. Het aantal boerenbedrijven in Loosdrecht bleef tot aan 1955 vrijwel gelijk. Ook werd na 1945 duidelijk dat veel gemengde bedrijven in Loosdrecht te klein waren. 53,8% van de boeren had in 1955 een bedrijf met minder dan 10 ha grond. Het landelijke gemiddelde lag op 56% in 1951. Landbouw-

economen van het Landbouw Economisch Instituut hadden uitgevonden dat op bedrijven met minder dan 10 ha een veel lagere arbeidsproductiviteit was dan op bedrijven met meer dan 30 ha. Ze concludeerden dat er een enorm arbeidsoverschot was op de kleine bedrijven. Hier lagen allerlei sociale, culturele en economische redenen aan ten grondslag. De conclusie van de economen was dan ook: om de sociaal-economische structuur in gebieden met veel kleine boeren te verbeteren moest ingezet worden op het intensiveren van de bedrijfsvoering en het vergroten van de bedrijven, de concentratie van grond rond bedrijven, het laten afvloeien van boeren, en het investeren in onderwijs, voorlichting en onderzoek. Het vrijkomende areaal landbouwgrond kon dan onder de overgebleven boeren verdeeld worden. Die konden dan hun productie uitbreiden en zich een beter inkomen verschaffen dat in de buurt kwam

Een vroeg voorbeeld van mechanisatie in Loosdrecht, de dorsmachine van het loonbedrijf van Willem van de Meent (rechts) rond 1920 (coll. Historische Kring Loosdrecht). Rond de vorige eeuwwisseling beleemmerde de opvatting 'satanisch werk' mechanisatie, maar vooruitstrevende boeren lieten zich niet weerhouden.

Machinaal zaaien op de akker achter de Paulus-kapel, circa 1918, ongeveer op de plek van De Drieluik (coll. A. Doets). Links Willem van de Meent, rechts D.G. Doets.

van de fabrieksarbeider en de zelfstandigen.

Dit alles stond ook wel bekend als de modernisering van de landbouw en werd breed gedragen onder bestuurders en boeren. Boerenzoon Adriaan Doets verwoordde dit als volgt: 'Ik wilde altijd al vooruit. Ook met mijn bedrijf. (...) Ik wilde niet zoals mijn vader deed, hard werken en weinig verdienen. De business moest wel wat opleveren.' Later werd vooral Minister Sicco Mansholt verweten, dat hij met de sanering van de boerenstand veel te ver is gegaan.

Modernisering beloofd (1955-1980)

Niet overal werd de achteruitgang van de landbouw ten opzichte van de industrie- en dienstensector even sterk als een gemis gevoeld. Voor ondernemende boeren boden de zich veranderende omstandigheden kansen om hun bedrijven te vergroten. De notie *de één zijn dood is de ander zijn brood* is hier wel

van toepassing. Het kapitalistische vrije marktsysteem beloofde boeren die hun bedrijven moderniseerden, dus groter werden, meer produceerden en heel rationeel de bedrijfsvoering deden. Het verdiende geld kon dan weer in de uitbreiding van de productie geïnvesteerd worden. Echter, steeds meer werd de uitbreiding van de productie bekostigd door geleend geld in de vorm van kredieten door banken. Boeren raakten daardoor financieel afhankelijk van de banken en kregen steeds hogere schulden bij deze instellingen. In Loosdrecht was met name de Boerenleenbank, opgericht in 1913⁶, sterk vertegenwoordigd. Met de komst van de Wet op de Investeringsrekening in 1978 konden boeren de rente over de leningen gemakkelijk via de belasting aftrekken. Vanwege dit gegeven gingen boeren nog meer geld lenen en verdere schaalvergroting doorvoeren. Immers, hun investeringen konden snel terugverdiend

worden. Ook boer Doets sloot in de jaren zestig een lening af bij de bank om de uitbreiding van zijn bedrijf met varkens te kunnen bekostigen. Hij bouwde naast zijn melkveehouderij een gesloten varkensbedrijf uit. Dit betekende dat biggen op het bedrijf geboren en tot de slacht gehouden werden. Ondanks een aantal goede jaren met goede verdiensten, bleek door de gestegen rente en hoge verzekeringspremies de varkenshouderij uiteindelijk niet rendabel. Ondanks dat hij biggen van goede kwaliteit kon leveren, kon Doets niet op tegen de 'vervalste concurrentie' uit Noord-Brabant waar veel lagere rente op investeringen werd berekend.

De opbouwfase werd gevolgd door een bloeiperiode voor de landbouw in Loosdrecht tussen 1955 en 1980. Ondanks dat het aantal bedrijven tussen 1955 en 1980 daalde van 104 naar 54 wisten de overgebleven bedrijven hun productie uit te breiden. Overigens

kwam de daling deels voort uit een gemeentelijke herindeling eind jaren vijftig toen het buurtschap Oud Over bij de gemeente Loenen werd gevoegd. De boeren wisten hun productie uit te breiden door te investeren in grond (meer grond betekende meer koeien en verbetering van opbrengst uit weidebouw) en kapitaal (machines, voer, medicamenten, technologie, kennis). Vooral op arbeid werd bezuinigd. Er kwamen steeds minder knechten in het bedrijf voor. De boer ging steeds meer zelf doen. De technologie maakte dit ook mogelijk. De zogenaamde eenmansbedrijven kwamen op met de nadruk op de input van kennis, technologie en krachtvoer.

Het grondgebruik veranderde in deze periode weinig. Wel daalde het oppervlakte cultuurgrond met 25%. Vooral het areaal grasland verminderde. Deels kwam dit doordat een aantal melkveehouderijen gestopt was. Anderzijds zullen we straks zien dat de

Tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw was het handmelken van koeien nog een vertrouwd beeld. Tafereel omstreeks 1928 achter de boerderij Hilverzicht van A. Doets (coll. Historische Kring Loosdrecht). De melkers zijn (v.l.n.r.): Kobus Renzenbrink, Mijmp van den Dolder, Adriaan Doets Azn.

ruimtelijke druk van vooral de woningbouw, de groei van de recreatie en vanaf de jaren zeventig de opkomst van natuurgebieden hier verantwoordelijk voor zijn.

Als we kijken naar de ontwikkeling van de veestapel in Loosdrecht dan krijgen we een wisselend beeld. Het aantal koeien en kippen daalde gestaag, terwijl het aantal schapen en varkens tot aan 1980 sterk groeide. Redenen voor de groei van het aantal varkens was, dat de consumptie van varkensvlees snel groeide, de opbrengstmarges voor de boeren gunstig waren, het houden van varkens betrekkelijk eenvoudig was, en het gemakkelijk naast een rundveehouderij gedaan kon worden. Loosdrechtse boeren bouwden naast hun boerderij een varkensstal en gingen vooral biggen en mestvarkens houden. Het aantal schapen nam toe als economisch alternatief voor de melkveehouderij. Vooral na de beperking van de melkproductie met als gevolg een noodzakelijke inkrimping van de rundveestapel in de jaren zeventig, gingen boeren over op het houden van schapen. De reden dat het aantal koeien en kippen na 1960 snel af nam, heeft net zoals elders in Nederland te maken met de modernisering van de landbouw en de toegenomen concurrentie tussen bedrijven. De schaalvergroting in de pluimveehouderij in Nederland nam een grote vlucht in de jaren zestig. Bedrijven die niet mee konden komen, dus waarbij de productiviteit laag lag, werden uit de markt gedrukt. Dit gebeurde met name op kleine bedrijven, waar de productiekosten hoog waren. Ook in de rundveehouderij werden de schaalvergroting en de rationalisatie doorgevoerd. Rundveebedrijven investeerden door gebruik van beter krachtvoer en betere huisvestingssystemen voornamelijk in een hogere melkgift of opbrengst per koe. Daardoor waren dus minder koeien per bedrijf nodig, want elke koe produceerde meer melk.

In gebieden met een nadelige natuurlijke omgeving, zoals in Loosdrecht met zijn vele water en de kleine percelen waren de mogelijkheden voor schaalvergroting en rationalisatie beperkt. Het kostte de boeren veel tijd

om te melken, te hooien en de grond te bemesten. Ook de vaak smalle percelen met veel begroeiing zorgden ervoor dat uitbreiding van de veestapel tegen een plafond aanliep. Wel trachtten de Loosdrechtse boeren hun graslanden te verbeteren door de drassige bovenste veenlaag af te graven en nieuwe grond te storten. Dit betrof eerst mest uit de potstal tot de komst van kunstmest. Daarnaast werden veel sloten in het landschap gedempt zodat meer grasland werd verkregen. In de periode 1955-1980 nam het aantal vleeskoeien wel sterk toe.

Overproductie en milieuproblemen 1980-2000

Tuinbouwproducten, vlees, zuivel en eieren waren de producten die zich het meest leenden voor de schaalvergroting en intensivering. De subsidieregelingen van de Europese Unie aangaande de productiviteitsgroei waren zo succesvol dat overproductie in de jaren zeventig en tachtig een serieuze bedreiging ging vormen voor het voortbestaan van de agrarische sector. Een quotering in de melkveehouderij uitgevaardigd door de Europese Unie moest verdere overproductie en een melkplas en boterberg in de toekomst voorkomen. Boeren kregen een bepaald melkquotum opgelegd. De superheffing op teveel geproduceerde melk betekende in de regel dat de boeren de melkproductie inkrompen en hun veestapel verkleinden. Boeren konden natuurlijk ook de boete op de koop toe nemen. Een aantal droge zomers eind jaren zeventig zorgde echter dat Loosdrechtse boeren nog onder hun quota zaten, maar in 1979 en 1980 zaten de boeren met de melkproductie er al ver boven. Met een dalende melkprijs steeg het water de boeren naar de lippen. Ze hadden de keus, of verder vergroten, of stoppen, of overstappen op andere teelten. Begin jaren tachtig zie je dan ook in Loosdrecht een verschuiving naar het houden van schapen en later ook paarden. Tuinbouw en akkerbouw groeien ook licht.

Adriaan Doets kiest ervoor zijn melkveehouderij voor vijf jaar stil te leggen en geen melk of zuivelproducten in de handel te brengen. Hij treft de regeling met de Nederlandse

overheid en de Europese Unie en krijgt voor verlies van inkomsten elk jaar een vergoeding uitbetaald. Hij begint mede door ruimtegebrek een paardenfokkerij wat later over zal gaan in een stoeterij met ongeveer zeventig paarden. Ook zoekt hij emplooi buiten de landbouw, en gaat aan de slag in de bouwwereld. Als hij vijf jaar later in 1983 weer met de melkproductie wil beginnen, blijkt de Nederlandse overheid zijn melkquotum al vergeven te hebben. Met andere gedupeerde boeren verenigt hij zich in Stichting SLOM (SLachten OMSchakelingsregeling). De SLOM-boeren procederen tot de Raad van State en worden uiteindelijk in het gelijk gesteld. Een schadevergoeding aan gederfde inkomsten volgt.

Tevens zorgde de productiviteitsgroei voor een ongekend grote druk op de leefomgeving. Vooral de mestproblematiek in de vorm van vervuiling van het grondwater en oppervlaktewater, de uitstoot van ammoniak, de stank voor omwonenden, en het achteruitgaan van de biodiversiteit waren belangrijke problemen die moesten worden opgelost. De Interim-wet van 1984 voorzorg in het tot staan

brengen van de groei van de hoeveelheid mest. Ten eerste werd een noodverordening uitgevaardigd die alle bouwactiviteiten na 2 november 1984 in grote delen van het land verbod. Er werden regels vastgelegd over de fosfaatnormen voor de hoeveelheid mest per hectare en een beperking van het uitrijden van mest over het land. De verscherpte mestnormen betekenden dat de veehouders in hun groeimogelijkheden werden belemmerd. Dit beïnvloedde de inkomens van de boeren in negatieve zin. Terwijl de kosten bleven stijgen konden de boeren dit niet opvangen door meer te gaan produceren. Tegelijkertijd was de natuur in Nederland in zulk een slechte staat dat maatregelen ook wel nodig waren.

In gebieden zoals Loosdrecht waar de mestproblematiek minder erg was, betekende het voor de boeren dat ze aanpassingen aan hun stallen moesten maken, dat ze mest moesten opslaan en afdekken en dat ze niet het hele jaar door mochten uitrijden. Ook kwam er begin jaren negentig een mineralenboekhouding waarbij de boeren moesten gaan bijhouden hoeveel mest op het bedrijf

Tabel 5: Productieomvang in NGE *

	Tot 20	20-40	40-70	Boven 70	Totaal
1980	34	10	8	2	54
1990	30	10	2	2	44
2000	18	6	2	6	35

* NGE - Nederlandse Grootte Eenheid is maat om de productieomvang van bedrijven internationaal te kunnen vergelijken.

Tabel 6: Opperolakte in ha

	Tot 1 ha	1-10	10-20	20-50	Boven 50	Totaal
1980	5	22	18	8	1	54
1990	0	23	14	6	1	44
2000	1	16	11	6	1	35

Tabel 7: Ontwikkeling van eigendomsverhoudingen in Loosdrecht tussen 1985 en 2000

	Cultuurgrond in eigendom in are	Cultuurgrond in erfpacht in are	Cultuurgrond in pacht in are
1985	38046	2100	12145
1990	43567	700	18692
1999	33200	1160	20104

gebruikt werd. De strengere milieumaatregelen die op de bedrijven werden doorgevoerd zorgden voor veel belemmeringen. Tezamen met de lage wereldmarktprijzen leidden de milieumaatregelen ertoe dat veel boeren stopten en in andere sectoren gingen werken. Het boeren als hoofdactiviteit werd minder en de boeren die overbleven gingen zich nog meer specialiseren en hun bedrijf verder vergroten. In Loosdrecht leidden de overheidsmaatregelen ertoe, dat veel boeren vanaf het eind van de jaren tachtig ermee ophielden.

In tabel 5 en 6 wordt duidelijk dat dit met name voor kleine bedrijven met minder dan 20 Nederlandse Grootte Eenheid (NGE) geldt. Dit zijn veelal bedrijven waar landbouw niet als hoofdactiviteit wordt bedreven. Hun aantal is achteruitgegaan van 34 naar 18. Ook in de categorie bedrijven tot 70 NGE nam het aantal bedrijven sterk af. Alleen het aantal bedrijven met een productieomvang van boven 70 NGE is toegenomen van twee in 1980 naar zes in 2000. Hieruit kan worden geconcludeerd dat bedrijfsbeëindiging vooral plaats vond op kleine bedrijven, terwijl enkele andere Loosdrechtse boeren hun productie sterk hebben uitgebreid en dus verdere schaalvergroting op hun bedrijven hebben doorgevoerd. Dat de schaalvergroting niet via de aankoop van grond is gebeurd laat tabel 6 zien. Hierin is duidelijk te zien dat geen bedrijf hun areaal heeft uitgebreid. Belangrijke reden is dat grond in Loosdrecht steeds duurder is geworden. In tabel 7 ten slotte is te zien dat boeren tussen 1980 en 2000 wel veel meer grond zijn gaan pachten.

Een vaak genoemde reden voor bedrijfsbeëindiging is dat er geen opvolger op het bedrijf is. In Loosdrecht is dit ook van verschillende gevallen bekend. Ook zijn in de huidige tijd nog Loosdrechtse boeren vertrokken naar andere delen van Nederland omdat daar betere kansen zouden liggen. De vrijgekomen kavels zijn veelal verkocht aan natuurbeschermingsorganisaties, en in de vrijgekomen boerderijen komen stedelingen te wonen. De verschillende agrarische bedrijfsgebouwen worden veelal voor opslag van goederen gebruikt, of er vestigen zich andere

typen van bedrijvigheid in. Ook worden vele bedrijfsgebouwen gesloopt. Een mooi overzicht voor de gemeente Wijdmeren biedt het rapport *Nieuwe activiteiten in het landelijke gebied* van Piet Rijk, Ernst Bos en E.S. van Leeuwen van het Landbouw Economisch Instituut, gepubliceerd in 2007.

Utrechts Landbouw Genootschap Afdeling Loosdrecht: boerenbelangenbehartiging

Op 15 oktober 1945 vond in Loosdrecht bij Mej. Van Altena de oprichting plaats van het Utrechts Landbouwgenootschap afdeling Loosdrecht. De ULG was de vertegenwoordiger van het *Koninklijke Nederlands Landbouw Comité* in de provincie Utrecht. Daarnaast hadden de katholieke *Aartsdiocesane Boeren en Tuinders Bond* (ABTB) en de protestantse *Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuinders Bond* (CBTB) hun eigen afdelingen. Al deze provinciale boerenstandsorganisaties probeerden de landbouw in het algemeen te verbeteren en het materiële en geestelijke welzijn van hun leden te bevorderen. Via deze landbouworganisaties werd landbouwonderwijs geregeld voor de boeren⁷.

Bij de eerste vergadering van het ULG waren 41 personen aanwezig, die allen lid werden. In 1947 had de ULG Loosdrecht al 78 leden, veel meer dan door het ULG voorgeschreven aantal leden voor een afdeling van 50. Contributie werd geheven naar rato van het aantal hectare per bedrijf. Het bestuur werd gevormd door H. Vlug (voorzitter), A. Doets (secretaris-penningmeester), D. Heineke, G. Veldhuizen en D. Schoenmaker Hzn. Het bestuur vergaderde in de regel vier keer per jaar. Vanaf 1945 werd elk jaar een jaarvergadering gehouden, telkens kort voor de algemene ledenvergadering van het hoofdbestuur van het ULG. Een enkele keer werd tussendoor een buitengewone ledenvergadering georganiseerd zoals in 1946 toen G. Lam Jzn de belabberde melkprijs onder de aandacht van het hoofdbestuur wilde brengen. Die moesten bij de regering gaan aandringen op betere garantieprijzen. Verder eiste hij dat

Deze gelegheidsfoto van de familie Van Henten bij hun boerderij aan de Oud-Loosdrechtsedijk (nu 131/K, jachthaven 'De Otter') symboliseert dat de hele familie betrokken was bij het bedrijf (coll. mw. J. van Henten). Hendrik van Henten achteraan met lange pijp, links Jantje van Henten-Vogel, en verder hun vijf kinderen (v.l.n.r.): Dirk, Aart, Marretje, Matje en Klaas. Ze hadden overigens meer koeien dan deze twee.

het ULG Loosdrecht via de Stichting van Landbouw⁸ bij de Distributiedienst zou ijveren voor fietsbanden voor de Loosdrechtse veeboeren. Of deze uiteindelijk ook zijn geleverd vermeldt de bron niet.

De ULG afdeling organiseerde elk jaar een lezing en een excursie naar binnen- of buitenland. Op de excursies werd meestal een moderne agrarische ondernemer of proefboerderij in een andere streek bezocht. Maar men ging ook naar de Wereldtentoonstelling in Brussel in 1958, en naar Duitsland en België. Voor de lezingen werd geprobeerd een interessante spreker te krijgen, wat ook vaak lukte. Zo spraken een belangrijk varkens- en pluimveedeskundige van *Proefboerderij De Schothorst* bij Amersfoort als Ir. Grashuis en opeenvolgende rijkslandbouwconsulenten voor Utrecht, De Groot, Penders

en Brinkhof, op de jaarvergaderingen. Maar door de kleinschaligheid van de afdeling, en het feit dat het steeds moeilijker werd om ruimte te vinden voor de vergaderingen, ging men eind jaren zestig samen met de ULG afdelingen van De Bilt en Maartensdijk verder.

Een belangrijke ontwikkeling was de oprichting van de bedrijfsverzorging in Loosdrecht en omstreken. De bedrijfsverzorging werd ingesteld om vervangende arbeid te regelen voor zieke boeren, en boeren die op vakantie wilden. Een sociale commissie om te onderzoeken hoe de sociale positie van Loosdrechtse boeren verbeteren kon, kwam niet van de grond. Wel werd in 1947 vanuit ULG Loosdrecht een Vereniging voor Bedrijfsvoorlichting opgericht. Deze had vanaf het begin ongeveer zeventien leden. Daar-

naast werd meegewerkt aan de oprichting van een boekhoudkundig bureau voor de landbouw. Belangrijke discussies binnen het ULG waren melkprijzen, drinkwateronttrekking uit de plassen in de jaren zeventig, quotering van de productie in de jaren zeventig en tachtig, en de plannen voor de aanleg van het Noorderparkbos. Deze laatste ontwikkeling behelsde een herinrichting van het gebied ten noorden van de Utrechtse wijk Overvecht tot aan Hollandse Rading. Hier werden door Staatsbosbeheer natuur en recreatie geschapen op voormalig landbouwgrond.

Het ULG was een echt mannenbolwerk. Vrouwen kwamen niet bij vergaderingen. Wel gingen vrouwen mee op de jaarlijkse excursie, maar dan was een apart programma voor hen georganiseerd. Bij een bezoek aan de veeartsenijkundige dienst op de Uithof te Utrecht werden de vrouwen naar de botanische tuinen geleid. Ook gingen echtparen op uitwisseling naar andere afdelingen van boerenorganisaties in het land. Toen in 1978 eindelijk een vrouwenafdeling van het Utrechtse Landbouw Genootschap werd opgericht was er in Loosdrecht weinig animo. Nog in de jaren tachtig waren boerenvrouwen nauwelijks georganiseerd in Loosdrecht. Ze gingen ook niet naar de jaarvergaderingen. Die werden te saai bevonden. Om vrouwen meer te betrekken bij de gang van zaken stelde H. Schoenmaker daarom voor om een bingo te gaan organiseren voor de vrouwen, zodat ze tijdens de vergadering enig vertier hadden.

Naast het ULG was ook de landbouwvoorlichtingsdienst een belangrijke informatiebron voor boeren over verschillende aspecten van de agrarische bedrijfsvoering. Een van de bekendste voorlichters was de heer van der Vliert uit Groenekan. Ook veevoederbedrijven en de Rabobank waren actief in het adviseren van boeren.

Loosdrechtse boerenvrouwen

In hun bijdrage aan het boek: *Vrouwen. Leven en werk in de twintigste eeuw* betogen de Wageningse onderzoeksters Bettina Bock en Mar-

Leven van een Loosdrechtse boerin

Ik ben afkomstig van een boerenfamilie in Noord-Holland. Twee zusters trouwden met boerenzonen, maar ik ging een opleiding tot verpleegster volgen in Alkmaar. Ik heb nog mijn witte kruisboekje met alle verrichtingen in het laatje liggen. In de verpleging heb ik acht jaar gewerkt. Ik ontmoette echter een boerenzoon uit Loosdrecht en kwam in de agrarische sector terecht. Ik trouwde met hem, én zijn bedrijf. Dit gebeurde kort na de oorlog.

Het bedrijf had 14 à 16 koeien, duizend kippen, en ongeveer dertig mestvarkens. De eieren van de kippen werden verkocht aan een bakker in Hilversum. De varkens werden vetgemest tot 80 à 85 kg en verkocht. In en om Loosdrecht bezaten we enkele hectaren grasland, waarvan een deel moerasgrond was. Verder pachtten we enkele hectaren grond.

Mijn werkzaamheden lagen ten eerste in het huishouden. Ik moest het huis schoon houden, en alle kleren en lakens moesten gewassen worden. Dit was heel intensief werk. Eerst moest de was gekookt worden op het fornuis in de keuken. Daarna werd er gewassen op een wasbord in de schuur. Als laatste werd de was verschillende malen gespoeld. Verder moest ik mijn gezin verzorgen.

Ten tweede hielp ik mee op het bedrijf. Ik moest leren om de koeien te melken. Ik ging dan het land op en molk drie koeien in een halfuur. Ik was dus erg goed. Verder hielp ik mee met het hooien van het grasland en hield ik een moestuin bij. We verbouwden onze eigen groente. Toen mijn man overleed, heb ik de koeien weggegaan. Dankzij de hulp van mijn twee zoons kon ik in de boerderij blijven wonen. Ik heb me kunnen redden met het verpachten van grond, en het stallen van allerlei spullen in de schuren. Nu terugkijkend op mijn leven besef ik pas hoe hard ik moest werken. Maar ik wist niet beter. Ik deed het gewoon en ben tevreden. Vanwege het bedrijf en het gezin heb ik me verder niet beziggehouden met het verenigingsleven in Loosdrecht. Wel ben ik altijd lid geweest van het ULG.

greet van der Burg dat de omvang en betekenis van het werk van vrouwen voor de agrarische productie vaak onderschat wordt.

Op de boerderij was de vrouw altijd onmisbaar. Samen met de man runde ze de boerderij. Naast het huishouden zorgde de boerin voor de kinderen, hield ze een tuin bij, en hoedde het jongvee en de kippen. De varkens en de koeien werden door mannen en vrouwen verzorgd. Op de melkveehouderij molk de vrouw daarnaast de koeien in de stal of in de wei. Ze maakte hiervan vaak kaas en boter. Op kleine en zeer kleine bedrijven bood de boerin ook buitenshuis haar diensten aan, als dienstmeid of schoonmaakster.

Na de Tweede Wereldoorlog veranderde het werk van de vrouw en de tijdsbesteding onder invloed van mechanisatie sterk. Machines namen taken van de vrouw over. Het aantal meewerkende vrouwen daalde sterk tussen 1947 en 1960. Ze vonden emploti als

verpleegster, onderwijzeres of secretaresse. Maar vrouwen bleven zich naast hun nieuwe baan ook met de boekhouding, verkoop van producten, zelfkazerij, de moestuin en het gezin bezighouden. Ook kregen boerenvrouwen op de grotere bedrijven net zoals elders in de maatschappij meer vrije tijd. Deze tijd werd besteed aan vrijwilligerswerk, verenigingsleven, en scholing, lezingen en excursies georganiseerd door plattelandsvrouwenorganisaties. Vrouwen op kleine bedrijven bleven een dagtaak houden aan alle werkzaamheden op het boerenbedrijf.

Meer ruimte voor natuur en recreatie: bedreiging voor landbouw?

In zijn inaugurele rede bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Agrarische Geschiedenis aan de Wageningen Universiteit

Hendrik van Henten beleefde de natuur op zijn manier (coll. mw. J. van Henten). De praam was in Loosdrecht overigens even belangrijk als de boerenwagen.

verhaalt Pim Kooij⁹ over de veranderingen in natuuropvatting door de tijd heen. Aan het begin van de twintigste eeuw werd alles wat niet door de mens ontgonnen was gezien als natuur. Wat er nog over was aan pockets van natuur moest beschermd worden. Na de Tweede Wereldoorlog kregen natuurbeschermers ook oog voor het Nederlandse cultuurlandschap, en dan vooral het Utrechts-Hollandse veenweidegebied. Langzaam groeide het besef dat er geen ongerepte natuur was in Nederland, maar dat natuur ontstond in wisselwerking met de mens. De rol van de mens en de dus ook die van de boer kwam op de voorgrond. In de huidige tijd wordt dan ook het hele cultuurlandschap dus ook het agrarische gebied als natuurgebied gezien. Kijk maar naar de aanwijzing van het Groene Hart als belangrijk natuurgebied. Het gaat hier met name om waardevol landbouwgebied.

Toen de verstedelijking in het Gooi en de Vechtstreek in de jaren vijftig toenam, maakte de *Vereniging van Vrienden van het Gooi* zich druk om de toename van het aantal bewoners, het probleem van de infrastructuur en de ruimte die nodig was voor de recreatie. Dat deze ontwikkelingen ten koste zouden gaan van de oppervlakte aan boerenland nam de voorzitter van *Vereniging Natuurmonumenten* mr. H.P. Gorter ter kennisneming aan. Hij wilde vooral de natuur in deze landstreek beschermen, en dan met name de buitenplaatsen, heidevelden en bossen¹⁰. Hij sprak over een wanverhouding tussen het bebouwde en onbebouwde deel van het Gooi en de Vechtstreek. De bevolkingsdichtheid was zo groot dat de beschikbare natuurruimte per inwoner met 200 ha de helft lager lag dan in Nederland gemiddeld. Met behulp van kaarten schetste de voorzitter een doemscenario over de ontwikkeling van de natuur in het Gooi en de Vechtstreek. Als er niets gebeurde zouden villawijken over de heide en de landgoederen heen gelegd worden. De Vereniging van Vrienden van het Gooi eiste dan ook dat het karakteristieke landschap van het Gooi en de Vechtstreek in de streekplannen beschermd zou worden. In de jaren zestig

deed de vereniging nog een poging met de uitgave van een landschapsstructuurplan om het landschap te behouden en te verfraaien¹¹. In deze publicatie sprak de voorzitter zijn zorg uit over de veranderingen in de natuurgebieden tussen de verschillende zanddorpen, maar ook de plannen voor de bebouwing van het Horstermeer en Nieuw-Loosdrecht werden vol afschuw bekeken. Wel werd een stedelijke uitbreiding rond Huizen en de Hilversumse Meent goedgekeurd.

Watertoerisme

De grootste bedreiging in Loosdrecht voor landschap en natuur en dus voor de landbouw leek de recreatie te vormen. In de jaren twintig ontwikkelde in Oud-Loosdrecht het watertoerisme zich sterk. Jachtwerven en -havens, hotels en badinrichtingen verschenen ten tonele. In de jaren vijftig brak in Loosdrecht een nieuwe periode in de ontwikkeling van het toerisme en recreatie aan met name door de oprichting in 1957 van het *Plassen-schap Loosdrecht en omstreken*. Deze organisatie zette zich actief in voor het behoud van de Loosdrechtse plassen. Verdere afkalving van de oevers en legakkers moest voorkomen worden. Hun plannen voor het aanleggen van eilanden in de plassen gaf ook een stimulans aan de pleziervaart¹². De eilanden werden gebruikt als aanlegplaats voor de vele boten. De toename van de recreatie betekende ook dat het boerenland in Oud-Loosdrecht onder druk kwam te staan.

Op boerenland kwamen kampeerterreinen, horecabedrijven, nieuwe huisjes en jachthavens. Voor de boten werd het waterpeil in de plassen gereguleerd. In belangrijke mate geldt dat de recreatieve sector fungeert als aanjager van veranderingen, maar de boeren zelf speelden eveneens een rol en rammellende bestemmingsplannen waren ook debet aan de functieveranderingen die optraden in het landschap. Zo valt bijvoorbeeld te lezen in een artikel in de *Gooi en Eemlander* van 13 oktober 1976¹³ dat in veel gevallen de overgang van boerengrond naar een recreatiebestemming op vrijwillige basis ging. Boe-

Drukte bij jachthaven Ottenhome op een mooie zomerse dag omstreeks 1995 (coll. Historische Kring Loosdrecht).

ren wilden maar wat graag hun land voor veel geld verkopen aan recreatie-exploitanten. De Utrechtse rijkslandbouwconsulent ir. Tj. Groendijk klaagde in 1964 ook al over deze houding van de Loosdrechtse boeren. In hetzelfde artikel werd door boeren geklaagd over de gemeente Loosdrecht, die met betrekking tot haar ruimtelijke ordeningstaak nogal wat steken liet vallen. Ondanks het geldende bestemmingsplan kon landbouwgrond toch worden omgevormd tot een kampeertrein. De Oud-Loosdrechtse boer van Henten vond het vreemd dat je als boer wel in een natuurgebied mocht bouwen maar niet in een agrarisch gebied.

Natuurbeleving

Een tweede ontwikkeling waardoor het aantal boeren verminderde lag in de opkomst van de natuurbeleving. Met de nadruk op industrialisering en economische ontwikke-

ling in de naoorlogse periode kwam weinig ruimte vrij voor natuurontwikkeling. Het ging in Loosdrecht met name om het productief maken van het land voor de landbouw en het in stand houden van de plassen voor de watervoorziening en de opkomende recreatie. Bij transacties op de grondmarkt kwamen natuurorganisaties er eigenlijk niet aan te pas. Ook was bij een groter publiek nog weinig bekend over de milieuvervuiling door de landbouw en de modernisering van het platteland werd door de bevolking breed gesteund. Er was in het geheel weinig draagvlak voor het milieu. Het valt op hoe weinig grond *Natuurmonumenten* tot aan de jaren zeventig in Loosdrecht bezat, terwijl de betekenis van de plassen als natuurgebied algemeen erkend werd.

In de jaren zeventig veranderde de natuurbeleving in Nederland onder invloed van het verschijnen in 1972 van het vele malen

herdrukte *Rapport van de Club van Rome: de grenzen aan de Groei*¹⁴. Hun inzicht dat het milieu door overbevolking, uitputting van grondstoffen, vervuiling en ongebreidelde economische groei ten onder zou gaan, landde in de Nederlandse politiek en samenleving. In de gemeente Loosdrecht werd de angst voor het uitkomen van de voorspellingen vertaald in plannen om het milieu beter te gaan beschermen. Tevens kreeg men in Loosdrecht in de gaten hoe zeer het oude cultuurlandschap was aangetast door de groei van de toeristische en recreatieve sector, ingrepen in de waterhuishouding, de moderne manier van produceren van de boeren, het kappen van bosschages, houtwallen enzovoort. Tevens bleek de enorme groei van de veestapel voor grote mestproblemen te zorgen.

Landschapsbeschermers en natuurbeschermers vonden elkaar in het behoud van het cultuurlandschap van Oud- en Nieuw-Loosdrecht. Hierin was in eerste instantie geen plaats voor agrariërs. Als medeveroorzakers van alle problemen werden de boeren als een sta-in-de-weg gezien, die moesten worden weggehaald uit het landschap. Dat het landschap deels door boeren gevormd was, vergaten ze in de gauwigheid. In de nationale politiek werd de wens van de bevolking om economie en ecologie meer in overeenstemming te brengen in 1975 vertaald in de *Nota betreffende de relatie landbouw en natuur- en landschapsbehoud*, ook wel *Relatienota* geheten. De gedachte was dat de productiefunctie van de landbouw en de beheersfunctie van natuur en landschap samen konden gaan.

Er werd dus rekening gehouden met de belangrijke rol die de boer heeft gespeeld in de wording van het Nederlandse landschap. Om waardevolle natuurlandschappen beter te beschermen werden reservaatgebieden en beheersgebieden gecreëerd. In reservaatgebieden werden boeren uitgekocht en in beheersgebieden werden beheersovereenkomsten met boeren gesloten. In beheersovereenkomsten werd bepaald dat er niet gemaaid mocht worden voor een bepaalde

datum en er geen wijziging in perceelsvormen kon worden aangebracht. De boer werd gecompenseerd daar verwacht werd dat de grondprijs zou dalen. Ook verpachters werden door de overheid gecompenseerd. Verder waren er vergoedingen beschikbaar voor het verrichten van onderhouds- en beheerswerkzaamheden, voor de handhaving van landbouwactiviteiten ten behoeve van het landschappelijke beheer, en voor aanpassingen in bedrijfsopzet en bedrijfsvoering¹⁵. Gelden werden onder andere vrijgemaakt uit de EEG-bergboeren-regeling¹⁶. In juridische bestuurlijke zin waren Loosdrechtse boeren bergboeren geworden.

Beheersovereenkomsten waren in Loosdrecht in het begin weinig populair. Het werd als vernederend gezien. Later, begin jaren negentig, bracht de vergoeding een welkome aanvulling op het inkomen. Loosdrecht werd pas dertien jaar na het verschijnen van de nota tot *relatienotagebied* uitgeroepen. Op 14 juli 1988 werd de begrenzing van het gebied vastgesteld door de toenmalige Minister van Volkshuisvesting Ruimtelijke Ordening en Milieu, Ed Nijpels. Het beheersgebied omvatte 110 ha, en het reservaatgebied 302 ha. In december 1989 werd het beheersplan voor het beheers- en reservaatgebied Loosdrecht goedgekeurd door Gedeputeerde Staten van Utrecht¹⁷. Het beheersplan voor Loosdrecht trad in werking. Naast natuurlijke waarden moesten Loosdrechtse boeren na 1985 ten gevolge van de Landinrichtingswet bij kavelruil of landinrichting ook rekening houden met aanwezige cultuurhistorische structuren en objecten. Doordat in de jaren tachtig en negentig veel boeren stopten, kwam in die periode veel landbouwgrond vrij. *Vereniging Natuurmonumenten* was een van de weinige organisaties die het land wilden kopen. In deze tijd is dus veel grond overgegaan in deze organisatie. De grond van natuurmonumenten werd vaak weer verpacht aan Loosdrechtse boeren om vee te weiden. Maar de strikte regels voor beheer van de gronden leidde nog wel eens tot conflicten. Boeren mochten niet meer werken in een stiltegebied. Het bemesten van het land

werd verhinderd en het waterpeil verhoogd. Boeren klaagden dat Natuurmonumenten geen verstand had van de agrarische sector, terwijl de natuurorganisatie klaagde over de eigenzinnigheid van de boeren.

Nieuwe waardering

Het toegenomen belang dat mensen in de jaren negentig hechten aan de kwaliteit van hun omgeving heeft gezorgd voor een nieuwe waardering voor het landelijke gebied van Loosdrecht. Oude boerderijen zijn opgeknapt, mensen vinden het belangrijk dat koeien in de wei staan, kinderen gaan de weilanden in en krijgen milieueducatie, zorgboerderijen komen op, een vaste prik op elke fietstocht is een ijsje of een spelletje boerengolf bij ijsboerderij van de familie van Herk. Er is dus een duidelijke verbreding van de agrarische sector in Loosdrecht gaande. Ook de toegenomen welvaart van de Nederlandse bevolking onder invloed van de Internethype en de sterk gestegen huizenprijzen in de jaren negentig heeft gezorgd voor nieuwe ontwikkelingen in Loosdrecht.

Het aantal mensen dat een boot heeft is enorm toegenomen. Hoewel het toerisme in Loosdrecht het moeilijk heeft gehad in de laatste jaren liggen jachthavens vol met nieuwe dure zeilboten. Schuren worden gebruikt voor de stalling van boten en caravans.

Net zoals elders in de Gooi en Vechtstreek is het aantal paarden sterk toegenomen. Dit heeft gezorgd voor een keur aan economische activiteiten op het gebied van de paardensport. Enkele boerenbedrijven zijn omgebouwd tot manege, stoeterij of pensionstalling voor paarden. In Loosdrecht zijn er inmiddels drie plaatsen waar paarden worden gehouden. In stallen waar ooit koeien stonden worden nu paarden gehuisvest. Weilanden worden omgeven door schrikdraad om de paarden binnen te houden en achter menig paardenstal is een drafveldje of paardenbak verschenen.

Vanwege de natte weiden is het bovenste laag veen weggehaald en zijn harde graszoden aangeplant om de paarden in de wei te kunnen zetten.

Aanzet tot agrarische geschiedenis van Loosdrecht

In dit artikel heb ik geprobeerd te laten zien dat de landbouw in Loosdrecht sterk gemarginaliseerd is als gevolg van de ruimtelijke druk van de sterk verstedelijkte gebieden van Amsterdam, Utrecht en het Gooi en het uitschuiven van stedelijke economische activiteiten naar het platteland. In dit proces is het niet meer dan logisch dat de landbouw als eerste het onderspit heeft gedolven. Het aantal boeren is in de afgelopen decennia afgenomen met 67%, van 104 in 1955 naar 34 in 2000. Van deze 34 boerenbedrijven zijn nog maar zes die het boeren als hoofdactiviteit hebben. De rest is 'hobbyboer.'

Ook binnen de agrarische sector zijn in de afgelopen decennia grote veranderingen opgetreden. In Loosdrecht zaten vanwege de specifieke geografische locatie veel kleine rundveebedrijven. In een proces van voortdurende schaalvergroting bleken deze kleine bedrijven niet rendabel. Veel boeren zijn afgehaakt of elders opnieuw begonnen.

Het is in deze tijd maar moeilijk voor te stellen dat enkele generaties terug de landbouw nog de belangrijkste economische activiteit in Loosdrecht was. Het boeren ging van generatie op generatie over. Voor de huidige generatie lijkt het agrarische verleden een hele andere en vreemde tijd. Maar ik heb willen aantonen dat ook in de recente geschiedenis hele boeiende verhalen zijn op te tekenen over het agrarische verleden van Loosdrecht. Hopelijk wordt in de toekomst het agrarische verleden meer en meer opengelegd voor huidige en toekomstige generaties.

Drs. Mathijs Witte is als assistent in opleiding verbonden aan de Leerstoelgroep Agrarische Geschiedenis van de Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Hij bereidt een proefschrift voor over de geschiedenis van de intensieve veehouderij op de Nederlandse zandgronden.

Bron van de tabellen: CBS Landbouwstatistiek.

Noten

- 1 Zie ook tabel 3 voor cijfers van CBS. Doets en Mol komen met hun telling in 1948 tot 84 bedrijven met landbouw als hoofdactiviteit.
- 2 A. Doets & J. Mol 1999, 'Loosdrechte boeren in de periode 1898-1948'. in *Historische Kring Loosdrecht*. nr. 124 (1999), p. 101-111.
- 3 Op gemeenteniveau zijn er gemiddeld in de provincie Utrecht in 1910 1248 runderen, 1114 varkens, en 6037 kippen. In 1930 zijn er 2081 runderen, 1971 varkens en 19.146 kippen. In 1955 zijn er 2178 runderen, 2081 varkens en 20.426 kippen. Alleen het aantal runderen ligt in Loosdrecht in 1910 en 1930 boven het gemiddelde van de provincie Utrecht. Bron: CBS landbouwstatistiek.
- 4 Zodden zijn natte begroeide plekken in het veen. Ruijt is het te korte riet dat niet voor daken geschikt is.
- 5 Voor de agrarische geschiedenis van na 1948 heb ik vooral het archief van het *Utrechts Landbouwenootschap* afdeling Loosdrecht (Utrechts Archief) gebruikt. Het betreft hier notulen van de jaarvergadering en algemene ledenvergadering. Deze bronnen leveren door de tijd heen een aardig beeld op van wat er in Loosdrecht speelde. Het verhaal wordt aangevuld met interview met Adriaan Doets en landbouwstatistieken.
- 6 Op 22 januari 1913 vond de oprichting plaats van de 'Coöperatief werkende boerenleenbank en handelsvereniging Loosdrecht'. Door 8 landbouwers te Loosdrecht: Adrianus Doets, Jan Elias Hacke van Mijnden, Hendrik Davelaar sr, Antoon Mulder, Mijndert Streefkerk Mzn, Johannes Floor Jzn, Willem Karssemijer Jzn, Dirk Meijers. Het is niet duidelijk of dit de datum is van registratie bij de rechtbank of de datering van de notariële oprichtingsakte. Bron: Ronald Rommes.
- 7 H. Siemes, 'Anderhalve eeuw aanwakkeren'. De Bilt 1997.
- 8 *De Stichting voor de Landbouw (1945-1954)* was een samenwerkingsverband van boerenbonden en landarbeidersbonden en vertegenwoordigde de landbouworganisaties in het overleg met de Minister van Landbouw. Ze had tevens tot taak de voorbereidingen voor een publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie (Pbo) beter bekend onder de naam 'het Landbouwschap' te organiseren. Bron: E.J. Krajenbrink, *Het Landbouwschap. 'Zelfgedragen verantwoordelijkheid' in de land- en tuinbouw 1945-2001*, Groningen 2005. p. 55-96.
- 9 P. Kooij, *Mythen van de groene ruimte*, Wageningen 2000.
- 10 Vereniging van Vrienden van het Gooi, *Verslag van het congres: 'Om de toekomst van het Gooi.'* Gehouden te Hilversum op zaterdag 7 november 1959, Blaricum 1959.
- 11 Vereniging van Vrienden van het Gooi, *Een landschapsstructuurplan voor het Gooi en de Vechtstreek*, Blaricum 1969.
- 12 H. Lagers, M. Strating & Elisabeth Stades-Vischer (red.), *Loosdrecht - Geschiedenis en architectuur*, Zeist 1998. p. 51.
- 13 'Niet alleen recreatie schuldig aan verdwijnen van agrariërs', in *De Gooi en Eemlander*, 13 oktober 1976.
- 14 De Club van Rome is een particuliere internationale stichting bestaande uit een groot aantal vooraanstaande wetenschappers en (oud-) politiek leiders. Zij gaven opdracht aan het gerenommeerde Massachusetts Institute of Technology om onderzoek te doen naar de gevolgen van de economische groei op het milieu. Zie de bestseller: Dennis Meadows e.a., *Rapport van de Club van Rome: de grenzen aan de groei*, Utrecht 1972.
- 15 J.A.J. Vervloet & S. van den Bergh (red.), *Eemland in verandering. Ontginning en ruilverkaveling in het gebied van de Eem*, Utrecht 2007.
- 16 Dit is richtlijn PbEGL128/1, in: G.H.M. Tromp, *Politiek door de staten: doel- of waarderationeel handelen in het besloten overleg over de Wadden en het openbaar beraad over de ecologische hoofdstructuur*, Groningen 2001. Van belang met betrekking tot Relatienota 1975, hoofdstuk 7.
- 17 Beheersplan Loosdrecht, *Beheersplan voor het beheers- en reservaatgebied Loosdrecht Vastgesteld door Gedeputeerde Staten van Utrecht december 1989*, ingangsdatum 1 januari 1990, Utrecht 1989.

Tussen armenzorg en hoogwaardige nijverheid

De glans van het Loosdrechts porselein

Henk Michielse

Loosdrecht is op zijn minst beroemd om twee dingen: om zijn plassen en om het porselein. Wat de Historische Kring Loosdrecht – zelf trouwens sinds vijfendertig jaar als ‘oudste dochter van TVE’ ook een Loosdrechts pronkjuweel – van de watersport vindt, weet ik niet. Maar op het porselein, dat er tijdens de korte periode 1774-1784 in de door ds. Joannes de Mol gestichte fabriek werd gemaakt, zijn ze buitengewoon trots. En terecht. Het Loosdrechts porselein is wereldberoemd.

Het is niet alleen te bewonderen in Loosdrecht zelf, in Kasteel Sypsteyn en bij de historische kring, maar ook in het Rijksmuseum in Amsterdam, in het Metropolitan Museum of Art in New York en in de Hermitage in Sint Petersburg, om maar enkele bescheiden plekjes te noemen.

Hoe trots ze zijn, spat aan alle kanten af van het boek *De Loosdrechtse Porseleinfabriek boven water*, dat onlangs door de Historische Kring Loosdrecht geheel in eigen beheer

't Dorp Oud-Loosdrecht, Nicolaas Wicart (1748-1815) (coll. Rijksmuseum, Amsterdam).

werd uitgebracht¹. Ook beroepshistorici kunnen zich met hun onderwerp engageren, maar bij de leden van de Loosdrechtse historische kring, geen professionele historici of archeologen, is het meer dan engagement met het onderwerp. Het is grote liefde. Met eindeloos geduld hebben ze gezocht naar de plaats waar de porseleinfabriek moest hebben bestaan en met trots, toewijding én verworven deskundigheid beschrijven ze wat zij hebben gevonden, niet alleen de fabrieksplaats zelf, maar ook wat er verder allemaal uit de grond kwam: van het Amsterdamse stadsafval uit enkele eeuwen tot de producten van de porseleinfabriek zelf, compleet en in scherven. Zo wordt een in stukken gebroken bordje – rijk gedecoreerd, in bietenrood geschilderd, met een blauwe bies versierd en nog voor 80% aanwezig – aan een minutieus onderzoek onderworpen tot het praktisch al zijn geheime prijs geeft. De bundel bevat een dertiental artikelen, geschreven door leden van de Historische Kring Loosdrecht, de Stichting Loosdrechts Porselein en enkele professionele wetenschappers, die allemaal samen een glanzend beeld geven van de aard, betekenis en productieplaats en productiewijze van het Loosdrechts porselein.

Laat-achttiende eeuwse armenpolitiek

Het initiatief van de Oud-Loosdrechtse predikant Joannes de Mol om voor de armen een fabriek te stichten past in de laat-achttiende eeuwse armenpolitiek en is toch ook heel bijzonder. De Tilburgse hoogleraar in de sociale en economische geschiedenis Van den Eerenbeemt deed jaren geleden uitgebreid onderzoek naar allerlei initiatieven in de periode 1760-1795 om arme arbeidslozen aan het werk te zetten². Tot 1780 komt hij tot zo'n dertig plaatsen waar een of meer van dergelijke initiatieven werden genomen of tenminste voorgenomen. In de periode tot 1795 behandelt hij er vierentwintig. In bijna al deze plaatsen was het ofwel de stedelijke overheid, ofwel het armbestuur (diaconie, burgerlijk armbestuur) ofwel een particuliere onderne-

mer in samenwerking met een van beide voorgaande instanties, die het initiatief tot een armenfabriek nam. En in al deze gevallen werden werkloze armen gedwongen in de betreffende inrichting te gaan werken, op straffe van verlies van hun armengeld. In Loosdrecht was het één particulier persoon, ds. De Mol, van wie het initiatief uitging, al kreeg hij financiële steun van zijn familie en latere participanten. Bijzonder was ook, dat hij niet zoals meestal elders koos voor een simpel bedrijfje in de textielbranche, maar voor het maken van hoogwaardig porselein in een gecompliceerd productieproces.

In de laat-achttiende eeuwse armenpolitiek komen twee ontwikkelingen bij elkaar; dat zien we ook in Loosdrecht³. Aan de ene kant was er sprake van toenemende armoede en werkloosheid door de enorme achteruitgang van de Nederlandse nijverheid en handel. Uitspraken uit die tijd van verontruste burgers liegen er niet om: *'Onze steden grimmen van de schooiers'* (1773), *'Ondertuschen zugt het gemeen, dat is, het grootste gros der inwoonders in de diepste armoede, en ziet geen kans, of om verder aan brood te komen, of om zich te herstellen'* (1776), *'Het gemeen arbeidsvolk vergaat van kommer en gebrek. De armenhuizen liggen opgepropt'* (1777), *'De binnensteden zijn met geene drooge oogen door te wandelen voor hem die wat aandoelijk is, en eenig hart voor zijn vaderland heeft'* (1783)⁴.

Aan de andere kant is er de opkomende verlichte burgerij, die zowel verontrust als aangedaan door de toenemende armoede, niet alleen bezig was zich zelf te ontplooiën, maar ook de armen wilde verheffen door hen tegelijkertijd werk aan te bieden en op te voeden tot goed burgerschap. Werkverschaffing aan armen was er al lang, en dan niet alleen voor veroordeelden zoals prof. Kloek veronderstelt in zijn overigens aardige bijdrage *'De porseleinfabriek en het nieuwe burgerideaal'* in het Loosdrechtse boek. Zie bijvoorbeeld het Weesper *Armenweeshuis annex werkhuis* van 1660 of het Amsterdamse *Willige Werkhuis* van 1650 die in het vorige nummer van *TVE* ter sprake kwamen. Maar het nieuwe in de late achttiende eeuw was, dat de werkinrich-

tingen op veel grotere schaal werden georganiseerd en werden gemotiveerd in een specifiek 'vertoog' over de armen.

Vertoog over de armen

Er werd in die tijd heel veel over armen en armoede geschreven, maar bijna geen enkele auteur toont enig besef, dat slechts een bloeiende nijverheid voldoende werk zou kunnen verschaffen aan zoveel lege handen. Betje Wolf en Aagje Deken, de meest geavanceerden onder de verlichte schrijvers, vroegen zich in 1779 wel af:

*'Is er waarlijk, spreek eenvoudig,
Werk voor elk die werken wil?'*

Maar in datzelfde jaar 1779 schrijven zij in hun *Proeve over de opvoeding* over de stedelijke armen: *'Zijn dat wezens, wier natuur edeler is dan die der dieren! (...) Zij die noch zedelykheid, noch redelykheid kennen, wier beste hoedanigheden alleen stuiptrekkingen zijn van menschelykheid'*. Dat liegt er niet om. Het verlichte vertoog over de armen kende dan ook een drietal centrale elementen:

- *Het probleem is niet zozeer de armoede maar de armen.* Zij zijn zelf de oorzaak van hun armoede door hun ondeugden. Bij sommige auteurs krijgen zij zelfs de schuld van de economische neergang. In een bekroonde prijsverhandeling voor de Maatschappij tot Nut van het Algemeen schrijft Dirk Boing dat het verval van de nijverheid *'zo niet geheel, althans grootendeels, te wijten is aan het berispelyk, onverantwoordelyk, strafwaardig gedrag onzer werklieden'*.
- *Medeschuldig aan de ondeugden der armen is de bedeling.* Zoals nu de sociale voorzieningen wel de schuld krijgen van het feit dat veel mensen niet werken, zo kreeg dat toen de armenzorg. Die zou maar lukraak geven aan de armen, zodat ze niet meer geprikkeld werden te gaan werken. Historisch onderzoek heeft uitgewezen, dat hier geen snars van klopt, maar het functioneerde in die tijd wel als legitimatie voor allerlei maatregelen.
- *De oplossing voor armoede is opvoeding en in het bijzonder opvoeding tot arbeidzaamheid.*

Natuurlijk hielpen de werkverschaffingsprojecten ook om de economische nood enigszins te lenigen en om de armenzorgfondsen te ontlasten, maar het ging de verlichte burgers toch vooral om de arbeidsmoraal. *'Ledig te gaan en ijdele dingen te doen is voor elk verstandig schepsel schandelyk en veragtenswaardig, daar men van nature verpligt is nuttig voor de Maatschappij te leven'*, schreef ds. Ris, de oprichter van een beroemd arbeids- en opvoedingsproject in Hoorn, in 1777.

Diezelfde doopsgezinde predikant Claas Ris werd, samen met de hervormde ds. De Mol, door een van de bekendste genootschappen uit die dagen, de zogeheten *Oeconomische Tak*, luid geprezen voor zijn project. Beide dominees kregen het hoogste eerbewijs dat de *Oeconomische Tak* te vergeven had: de gouden medaille, ds. De Mol in 1779 en ds. Ris in 1780.

Ds. De Mol en zijn porseleinfabriek

Wie was ds. De Mol, wat waren zijn motieven en wat hield zijn initiatief in? Joannes de Mol werd in 1726 geboren in Midlum bij Harlingen als zoon van dominee Petrus de Mol. Hij groeide achtereenvolgens op in de plaatsen waar zijn vader predikant was: Midlum, Jisp in Noord-Holland en Middelburg waar hij de latijnse school bezocht. In 1743 ging hij in Leiden theologie studeren, studeerde af in 1749, werd predikant in het Zeeuwse 's-Gravenpolder en trouwde in hetzelfde jaar met Wilhelmina Jacoba van Teylingen die uit een Leidse regentenfamilie stamde. Zijn portret en dat van Wilhelmina zijn te zien in Loosdrechtse Kasteel Sypsteyn. In 1753 vertrok hij naar zijn laatste standplaats als predikant, Oud-Loosdrecht⁵. Hij overleed te Amsterdam in 1782 op 56-jarige leeftijd 'na eene langduurige verzwakking en waterzucht' enkele maanden nadat hij met vervroegd emeritaat was gegaan en ook zijn fabriek had opgegeven.

De neerlandicus Bas de Lig, die in het Loosdrechtse boek een korte schets geeft van

Ds. Joannes de Mol en zijn echtgenote Wilhelmina Jacoba van Teylingen, pasteltekeningen, toegeschreven aan P. van Oepts (coll. Kasteel-Museum Sypdesteyn, Loosdrecht).

het leven van ds. De Mol, citeert zijn overlijdensbericht uit het blad *Boekzaal der geleerde Waereld*, waarin Joannes de Mol ook zelf gepubliceerd had, zoals het gedicht *Loosdrecht's Lykklacht* bij het overlijden van ambachtsvrouw Margaretha Helena Graefland. De Mol wordt herdacht als *'een Man van eene byzondere geleerdheid, verstand, oordeel, vindingrijk en vaardigheid; zeer bemind door zijne vriendelijkheid, en te regt betreurd door de Gemeente, en twee nagelaten kinderen'*.

Waarom een werkverschaffingsproject?

Waarom begon dominee De Mol in Loosdrecht met een werkverschaffingsproject? Anders dan in de rest van Nederland, was de grote armoede in Loosdrecht niet zozeer veroorzaakt door economische achteruitgang, maar omdat de grootschalige exploitatie van de turfkavels beëindigd werd. De armoede was er echter niet minder door. Dominee De Mol was kennelijk een van de mensen die *'met geene drooge oogen'* de armoede in zijn

standplaats kon aanzien; ook hij had een aandoenlijk hart.

Wat De Mol met zijn werkinrichting beoogde, beschreef hij zelf glashelder in een brief uit 1778 aan de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en Westfriesland. Het ging hem er om *'zoo veele opgezetenen van de Loosdrecht, als maer doenlijk was, in 't werk te amplooiieren, en voorts een getal bij provisie 25 kinderen niet alleen eenige uure op een dag voor rekening der fabriek school te laten gaan, maar ook in de Fabriek te nemen, om ze aldaer in alle takken der wetenschappen, tot dit werk betrekkelijk, naar behooren te doen onderwijzen, om langs dien weg de kinderen niet alleen beschaeft en bekwaem te maken maer ook mettertijd uit dezelve ervarenne werkluiden te verkrijgen'*⁶. Een mooie formulering, deze volzin, van het nieuwe programma tegenover armen en armoede: werkverschaffing en opvoeding.

Waarom een porseleinfabriek?

Waarom een porseleinfabriek? Een sluitende

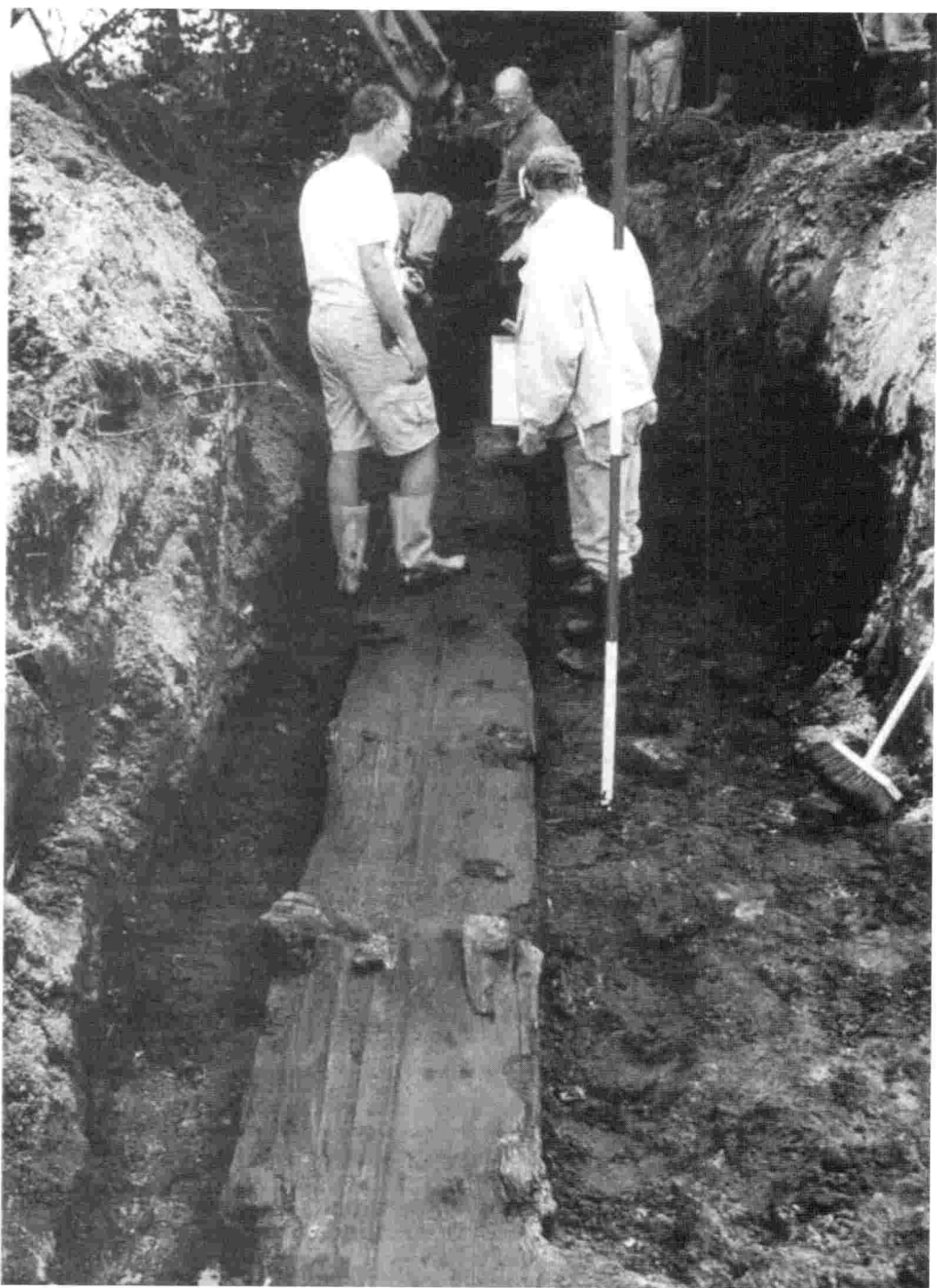
verklaring heb ik daarvoor niet gelezen. Maar meerdere auteurs wijzen er op, dat ds. De Mol naast dichterlijke neigingen 'enig alchimistenbloed' in zich had (van den Eerenbeemt), dan wel 'interesse in mineralogie' (J. Nieuwenhuizen in het Loosdrechtse boek). Hij was vooral geïnteresseerd in het vervaardigen van porselein uit materiaal van vaderlandse bodem en kon daarbij profiteren van de ervaringen die waren opgedaan in de door Bertram Sigismund Albrecht Graaf van Gronsveld-Diepenbroick eerder in Weesper opgerichte porseleinfabriek. Hij kocht een deel van de inventaris en de voorhanden grondstof van het eind 1770 stilgelegde Weesper bedrijf, deed zelf een aantal geslaagde proefnemingen en startte in 1774 'een Manufactuure van fijne Porcellainen'. Al spoedig werkten er 60 volwassenen, waaronder een achttal buitenlanders en 25 kinderen. Het bedrijf maakte vooruitgang en de tijdgenoten hadden veel lof voor het 'uitmuntend porcelijn', maar ds. De Mol had toch voortdu-

rend met zoveel financiële en andere moeilijkheden te maken naast problemen in de privé-sfeer, dat hij zich in 1782 kort voor zijn dood uit de fabriek terugtrok en deze overdeed aan de Amsterdamse hoofdparticipanten. Deze besloten ten slotte het bedrijf in Loosdrecht op te heffen en in 1784 over te plaatsen naar Ouder-Amstel.

Achteraf is het evident, schrijft prof. Kloek in het Loosdrechtse boek, dat Joannes de Mol op economisch gebied uiterst naïef was. Ook in zijn eigen tijd was hij al bekritiseerd, niet vanwege zijn filantropische bedoelingen, maar om zijn keuze voor een modieus product, dat grote vakbekwaamheid vereiste die de Loosdrechtse werklozen niet hadden. De Mol, aldus prof. Kloek, 'kon zijn kwalitatief voortreffelijke product aan de straatstenen niet kwijt', mede vanwege de concurrentie van goedkoper spul. De Loosdrechters van toen, is zijn conclusie, zullen dus niet veel wijzer zijn geworden van ds. De Mol's initiatief.

Dieplepel op het voormalige fabrieksterrein (foto coll. Historische Kring Loosdrecht).

Funderingsbalk gevonden, lengte 50 meter (foto coll. Historische Kring Loosdrecht).

Toiletdoosje met zwanen; inscriptie Lm2; geglazuurd; afmetingen (excl. zwanen) lang 90 mm, hoog 41 mm, misbaksel (foto coll. Stichting Loosdrechts Porselein). Tot aan de opgravingen was dit product onbekend.

Een groots moment: de vondst van de fabrieksplaats

Waar stond ds. De Mol's fabriek nu precies? Het pièce de résistance van *De Loosdrechts Porseleinfabriek boven water* is het verslag van de speurtocht naar de exacte plaats van het fabriekscomplex, geschreven door J. Nieuwenhuizen: *De herontdekking van de achttiende-eeuwse porseleinfabriek te Loosdrecht* (p. 27-58). Er had een fabriek gestaan, dat stond vast. Maar waar? Na de beëindiging van de productie in 1784, schrijft Nieuwenhuizen, lijkt de porseleinfabriek van de aardbodem verdwenen. Afgezien van wat vage beschrijvingen, is er niets over van het fabrieksgebouw, 'geen bruikbare kadastrale gegevens, geen gravure, geen tekening, geen schilderij, niets'. Vanaf 1900 was er honderd jaar lang al onderzoek gedaan, ondermeer door twee afstammelingen van ds. De Mol, maar dat had 'niets concreets' opgeleverd.

Binnen de Historische Kring Loosdrecht werd verondersteld, dat de fabriek vlak naast de woning van De Mol gestaan moest hebben, op het terrein waarop sinds 1820 een

(vaak verbouwde) school stond, schuin tegenover de Nederlands Hervormde Kerk in Oud-Loosdrecht. In 1999 werd de school gesloopt en dat zou voor de historische kring een mooie kans zijn om ter plaatse onderzoek te doen. Maar dat gaat zomaar niet. Voor je een vergunning krijgt, moet je eerst een afgerond bureauonderzoek doen, de financiële dekking geregeld hebben, verzekerd zijn van medewerkers, de nodige archeologische kennis opdoen en een gedetailleerd plan voor veldonderzoek ontwerpen.

Dit alles kreeg de historische kring voorbeeldig voor elkaar. Er werd een werkgroep van vrijwilligers gevormd, die actief ondersteund werd door deskundigen van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland en van de Stichting Loosdrechts Porselein (SLOP). Het zogeheten *bureauonderzoek* betrof een viertal aspecten:

- het ontstaan van het landschap en de bodem;
- de geschiedenis van het porselein, De Mol en zijn fabriek;
- de bebouwing van het onderzoeksgebied vanaf 1774;

- de vermoedens en verwachtingen van de onderzoekers: mogelijke funderingsconstructie, oventypes en het fabrieksterrein.

Het archeologisch veldonderzoek

Toen dit alles afgerond was, kon het archeologisch veldonderzoek beginnen. Het verslag hiervan in het boek leest als een kleine detective. Ik moest bij het lezen ervan onwillekeurig denken aan een serie op de BBC waarbij een groep beroeps-archeologen en andere wetenschappers in een lang weekend de geheimen van een site moesten zien te onttrafelen. Alleen werd dit werk in Loosdrecht door amateurs gedaan. Om de finesses van de speurtocht te kunnen volgen moet men natuurlijk het artikel van Nieuwenhuizen zelf lezen; ik vat hier alleen maar wat hoofdlijnen samen om een indruk te geven van het speurwerk.

Gedurende negen zaterdagen werd er onderzoek gedaan vanaf 7.00 uur. Van elke dag werd een rapport opgemaakt, bodemvondsten werden gefotografeerd en geregistreerd en elke bodemschraap van de graafmachine werd geanalyseerd. Er was een ontwerpplan gemaakt, waarop vier putten waren aangegeven, waar men met de door de toenmalige gemeente Loosdrecht betaalde dieplepel zou gaan graven. In de eerste put die werd gegraven, vond men niets, in de volgende putten gaf de porseleinfabriek de een na de ander langzaamaan haar geheimen prijs. Er werd een dwarssleuf gegraven, er werd overgegaan van de graafmachine op handwerk, tot het grootse moment in het onderzoek was aangebroken: de vondst van de langezochte fundering van de fabriek.

Het bodemarchief was nu zover ontsluitend, dat men wist waar de fabriek gestaan had en hoe groot zij was. Op de achterzijde van deze TVE is het ontwerpplan en de uitkomst van het onderzoek te zien. Tussen de Oud-Loosdechtsedijk en de waterlijn van 1774-1784 lag een smal, langwerpige gebouw, met aan de waterzijde een verbreding. Het lange fabrieksgedeelte was ca. 50 meter lang. Hoe het was ingedeeld, is niet bekend, maar op basis van enkele vondsten en met behulp

van bestaande literatuur over ovens en het productieproces van porselein, durven de onderzoekers wel enkele veronderstellingen te formuleren. De metselstructuren in de korte haak van het gevonden gebouw aan de waterzijde duiden op luchtkanalen in de stookruimte van een oven. De stookruimte lag dan zover mogelijk van de bestaande bebouwing en zo dicht mogelijk bij het bluswater. Dat klinkt heel plausibel. En zo komen de

*Kaarsendoover met mansportret in reliëf met bloem-
schildering, in rose/groen, hoog 90 mm, breed 40 mm,
niet compleet (foto coll. Stichting Loosdrechts Porselein)
Tot aan de opgravingen was dit product onbekend.*

onderzoekers ook tot een reconstructie van de productielijn in dominee De Mol's porseleinfabriek.

Hoe werd er in dominee De Mol's fabriek gewerkt?

We weten nu waar de fabriek lag en hoe de productielijn er vermoedelijk uitzag. We wisten al lang van de kwaliteit van het Loosdrechts porselein. Maar hoe was de gang van zaken in de fabriek en hoe verliep de porseleinproductie er nu eigenlijk? Bij het graven naar de fundering van het fabriekscomplex zijn natuurlijk ook allerlei andere zaken boven water gehaald. Wat lag er allemaal op en rond het fabrieksterrein en wat kan daar uit worden afgeleid?

Op al dit soort vragen geeft *De Loosdrechtse porseleinfabriek boven water* antwoord. Ik zelf had tevoren geen kennis van porselein en de porseleinproductie, behalve het weinige dat ik er over had gelezen in oudere Loosdrechtsnummers van *TVE* en bij Van den Eerenbeemt; ik ben dus aangewezen op wat de Loosdrechters daarover te vertellen hebben. En dat is heel wat en het maakt een meer dan degelijke en verantwoorde indruk.

Hoe er in De Mol's fabriek gewerkt werd, wordt op basis van de vondsten op het terrein en literatuur over de porseleinproductie gereconstrueerd in het artikel *Porseleinproductie en de gang van zaken in Loosdrecht* van Ernst Haselhoff Lich Kasteleijn en Jeannette van der Meulen (p. 61-92). Schriftelijke gegevens uit De Mol's tijd zelf waren niet voorhanden. De Loosdrechtse onderzoekers moesten zelf aan de slag. Hoe was het porselein van ds. De Mol samengesteld? Hoe werd het vormgegeven en welke merken werden er aangebracht? Hoe liep het bakproces en hoe werd de bescherming gerealiseerd? Wat waren de verfstoffen en hulpmiddelen voor de schilder? Hoe werkten de ovens en hoe werden ze verbeterd? Deze en andere vragen worden door de twee schrijvers systematisch en overvloedig geïllustreerd behandeld.

In een volgend artikel *Tot nu onbekende*

producten van de Loosdrechtse Porseleinfabriek (p. 103-122), geschreven door Yvonne Siemons samen met andere leden van de *Stichting Loosdrechts Porselein*, wordt beschreven hoe tijdens een intensieve zoektocht op en rond het terrein van de fabriek allerlei producten werden opgedolven die tot dan toe bij het Loosdrechtse porselein onbekend waren. Er bleek een concentratie van porseleinscherven te liggen, waarbovenop alleen de gazettes (omhulsel van vuurvaste klei) en andere grove aardewerk platen al langere tijd bereikbaar waren geweest. Alle nieuwe vondsten worden opgesomd, voorzien van een korte beschrijving met illustratie, zoals mes- of vorkheften, nachtspiegels, olielampjes, kaarsendovers, vazen, een rococo serveerschaal enzovoort. Een bijdrage van de Duitse chemicus B. Ullrich over het natuurwetenschappelijk onderzoek van producten uit de Loosdrechtse porseleinfabriek sluit de bundel af. Dr. Ullrich, werkzaam bij de Bergakademie Freiberg, selecteerde een elftal fragmenten uit wat de onderzoekers hadden opgegraven en bepaalde via verschillende natuurwetenschappelijke technieken de eigenschappen van deze vondsten.

Uitstekend werk

De bijdragen over de speurtocht naar het fabrieksterrein, de werkwijze in de fabriek en de beschrijving van tot nu toe onbekende Loosdrechtse porselein-producten vormen het zoveelste bewijs in het boek voor het enthousiasme en de verworven deskundigheid van de leden van de Historische Kring Loosdrecht en de Stichting Loosdrechts Porselein die het onderzoek deden en het boek samenstelden. We weten nu wel bijna alles wat er over de Loosdrechtse porseleinfabriek te weten valt. Er zijn natuurlijk ook nog krietpunten te formuleren. Om maar een heel kleintje te noemen: in de lijst van plaatsen waar het Loosdrechts porselein allemaal te zien is, wordt ook nog *Leningraad* genoemd al heet die stad al lang weer *Sint Petersburg*, dat overigens ook nog wordt vermeld.

In het *TVE Cahier I – Lokale geschiedenis tussen lering en vermaak* (2004) over allerlei aspecten van de lokale en regionale geschiedschrijving, kwam ook het misprijzen ter sprake dat sommige beroepshistorici nog altijd schijnen te koesteren jegens amateur-onderzoekers uit historische kringen en dergelijke. In het Cahier werd al afdoende met dit misprijzen afgerekend, maar *De Loosdrechtse Porseleinfabriek boven water* bewijst eens te meer hoe misplaatst dat superioriteitsgevoel is. Beroepshistorische schrijvers hadden de artikelen misschien soms wat strakker opgezet en onder hun handen waren sommige bijdragen waarschijnlijk ook wat strenger geredigeerd. Maar de Loosdrechtse kringleden hebben bewezen, dat zij tot goed en interessant onderzoek in staat zijn, zelfs op het gespecialiseerde en technische terrein van het porselein en de porseleinproductie, en dat zij daar ook verantwoord verslag van kunnen doen en dat alles met een enthousiasme waar wij beroepshistorici niet van terug hebben.

Henk Michielse studeerde geschiedenis in Nijmegen en promoveerde in de sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij van 1972-1994 als universitair hoofddocent werkte.

Illustratie achterpagina (inzet): *Situatie van de onderzoekspullen en de gevonden funderingen tijdens het archeologisch onderzoek zomer 2000 in het terrein waarop de Loosdrechtse porseleinfabriek heeft gestaan, getekend door Koos Nieuwenhuizen, Historische Kring Loosdrecht.*

Noten

- 1 Koos Nieuwenhuizen, Jeannette van der Meulen, Ernst Haselhoff Lich Kasteleijn, Leo Manten, John Mol (red.), *De Loosdrechtse porseleinfabriek boven water – Over gebouwen, porseleinproductie en ds De Mol, 1774-1784*. Loosdrecht 2007. Dit boek (184 pagina's en rijk geïllustreerd) is te bestellen bij de Historische Kring Loosdrecht en kost € 16, exclusief verzendkosten.
- 2 H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Armoede en arbeidsdwang – werkinrichtingen voor 'onnutte' Nederlanders in de Republiek 1760-1795*, 's-Gravenhage 1977.
- 3 Zie voor de volgende passages naast Van den Eerenbeemt: H.C.M. Michielse, *Welzijn & discipline – van tuchthuis tot psychotherapie*, Amsterdam 1997, p. 56-80 en J.J. Kloek, 'De Porseleinfabriek en het nieuwe burgerideaal' in: *De Loosdrechtse Porseleinfabriek boven water*, p. 10-16.
- 4 Geciteerd bij *De Algemene geschiedenis der Nederlanden*, deel V Haarlem 1980, p. 230.
- 5 B. de Ligt, 'Joannes de Mol, 1726-1782'. In: *De Loosdrechtse porseleinfabriek boven water*, p. 17-20. Zie voor zijn werk aan de porseleinfabriek ook Van den Eerenbeemt en J. Nieuwenhuizen, 'De herontdekking van de 18^e eeuwse Porseleinfabriek te Loosdrecht' in het Loosdrechtse boek.
- 6 Geciteerd bij Van den Eerenbeemt.
- 7 Het boek bevat een overzicht van 35 musea en andere instellingen in binnen- en buitenland, waar het Loosdrechts porselein te zien is. In Nederland zijn dat er in totaal 21. Volgens opgave van de Historische Kring Loosdrecht ontbreken er twee Nederlandse musea in de lijst: het *Frans Hals Museum* in Haarlem, *Museum Geelvinck Hinlopen Huis* in Amsterdam, *The Boston Museum of Fine Arts* in Boston (USA), *The Old Salem Toy Museum* in Salem (NC, USA) en *Staatliche Museen zu Berlin – Kunstgewerbemuseum* in Berlijn.
- 8 Henk Michielse, Eddie de Paepe en Gerrit Schutte (red.), *TVE Cahier I – Lokale geschiedenis tussen lering & vermaak*, Hilversum 2004.

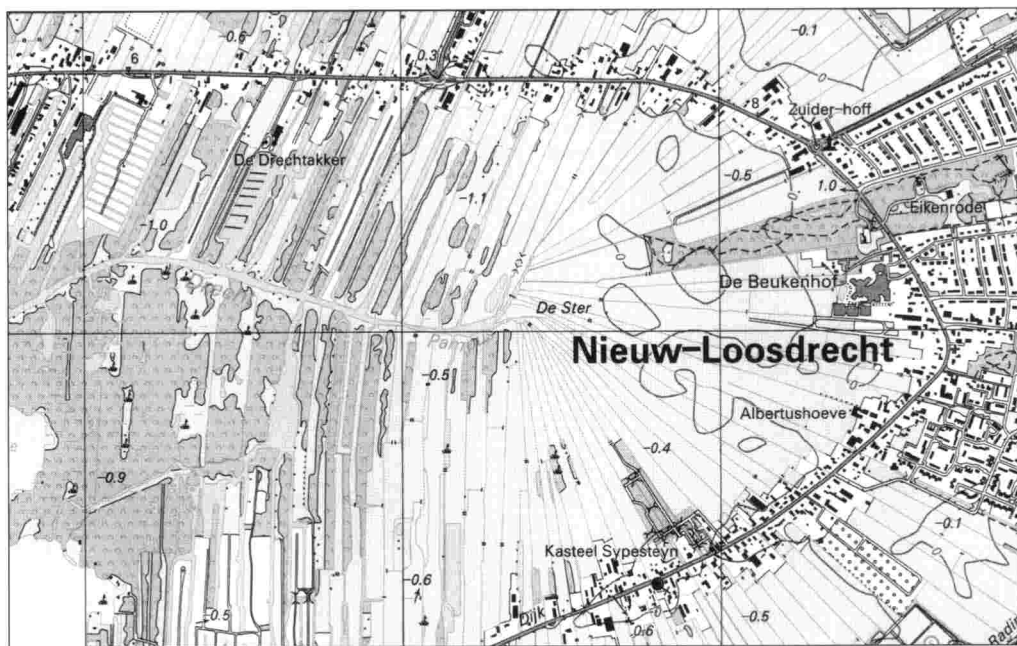
De Ster bij Loosdrecht: een waaiervormig natuurpalet

Dick A. Jonkers

Op kaarten van Loosdrecht en het buitengebied springt het op een hoefijzer lijkend gebied De Ster, met daarbinnen het stervormige op het veenriviertje De Drecht uitmondende slotenpatroon, er onmiddellijk uit. De buitenrand bestaat uit de bebouwing van de Nieuw-Loosdrechtsedijk en de Oud-Loosdrechtsedijk. Over de toekomstige ontwikkeling van De Ster is in de afgelopen decennia veel te doen geweest. De historie en de natuurlijke waarden van het deel dat de graslanden tot het begin van De Drecht omvat en het landgoedbos in het noordelijk deel en dat van Sypesteyn komen hier aan de orde.

Voor de landschapsvorming van De Ster

moeten we teruggaan tot aan de ijstijd. Toen in het Pleistoceen (Riss) Nederland gedeeltelijk bedekt was door ijs, ontstonden door druk van de ijsskap de stuwwallen van het Gooi en de Utrechtse Heuvelrug. In de ijstijd van het Würm zag het ijs geen kans om ons land te bereiken en werd er door de heersende winden veel zand aangevoerd waardoor op veel plaatsen een dik pakket zand werd afgezet. Dit fungeerde als ondergrond voor De Ster. In het volgende geologische tijdperk – het Holoceen – bereikten de temperaturen zulke hoge waarden dat de ijsskappen begonnen te smelten. Het gevolg hiervan was een stijging van de zeespiegel met daarna het

Het deel van De Ster tussen de Drecht en de Nieuw Loosdrechtsedijk (bron: Topografische Dienst).

Gewone wederik (foto auteur).

ontstaan van moerassen en zoetwatermeren in West-Nederland. Door de toenemende verzoeting vond veenvorming plaats. Door de voedselarme omstandigheden die ontstonden als gevolg van de regenwaterafhankelijke water- en mineralenvoorziening kwam een veenpakket tot stand van hoofdzakelijk veenmosveen. Tegen de Goirand stuit dit veen op het hoger liggende dekzand, waar mineralenrijk kwelwater aan de oppervlakte komt. Hier vestigde zich toen zeggeveen.

Vanaf ongeveer de twaalfde eeuw bepaalden gebruikers het aanzien van het landschap, door werkzaamheden in het veld, en niet, zoals in de huidige tijd nogal eens, de landschapsarchitecten van achter de tekentafel. Zij ontgonnen het veengebied voor vee-teelt en akkerbouw en staken turf voor de eigen brandstofvoorziening. Voor de noodzakelijke ontwatering werden vanaf de Vecht vrijwel rechte sloten gegraven en ontstonden lange smalle kavels in oostelijke richting.

Rond Oud- en Nieuw-Loosdrecht echter hanteerden de ontginners een ander systeem. Vanaf de daar aanwezige dijken groef men slootjes die aan weerszijden op De Drecht uitkwamen. Bij de oorsprong van dit veenstroompje mondde dit uit in een waaivormige verkaveling en aan die waaier- of ster-vorm ontleent het gebied zijn naam: De Ster.

De nu brede percelen in De Ster waren oorspronkelijk smal en als akker in gebruik. Het kostte veel tijd om de vele kleine percelen te bereiken en te bewerken en daarom hebben de gebruikers het land afgezand en de sloten dichtgegooid. Het zand ging naar de potstallen en werd vermengd met stro. Als de mest tot hoog in de stal reikte, waren ook meestal de varkens of kalfjes groot. De mest werd uitgespit, op de mestkar geladen en uitgestrooid op de veenrijke, moerassige of drassige percelen. De bemesting maakte de grond niet alleen vruchtbaar; het zand in de mest zakte in het veen en zorgde voor een

korrelige waterdoorlatende bovenlaag, die steeds compacter werd. Het vee, dat inmiddels op de ontstane graslanden werd geweid, trapte de zode daardoor niet meer kapot. Het is een proces dat zich eeuwenlang heeft voortgezet.

Structuurverandering

De structuur van de graslanden veranderde in de loop van de tijd. Het moeras dat zich rond de percelen bevond is afgegraven en de grond werd opgehoogd. Schippers kwam uit de steden zwaar beladen met afval en fecaliën die met slootvuil werden gemengd en over de landerijen van boeren werden verspreid. Hierdoor ontstonden 'bolle' percelen, die goed afwaterden op de sloten. Bolle akkers, die een zelfde vorm hebben, worden beschouwd als kleine landschapselementen, als nagelaten sporen van menselijke activiteiten

in het landschap. Zij vertegenwoordigen dus cultuurhistorische waarden. Alle boerderijen stonden in de zeventiende en achttiende eeuw aan de dijken en hadden een vaarverbinding met De Drecht. Dit was de infrastructuur voor vervoer met kleine boten van mest en andere zaken. In dit verband is de topografische aanduiding Pampus interessant. Slaat dit op het woord pampus dat oorspronkelijk dikke brij betekent, waar geen schip doorheen kan? Of is die naam te danken aan de ondiepte Pampus voor Muideren en bij Amsterdam, waar zwaar beladen schepen moesten wachten op hulp voor zij verder konden?

Met het aangevoerde afval kwamen veel scherven en pijpenkoppen mee die nu bij het scheuren van het grasland weer tevoorschijn komen. Dit was o.a. ook het geval tijdens de Tweede Wereldoorlog, toen de boeren werden verplicht om het land te ploegen en om te zetten in akkers voor de voedselvoorziening. Als gevolg van natuurlijke ontwikkelin-

Krabbescheer, dat in Loosdrecht vaak 'hanekammen' wordt genoemd (foto auteur).

gen raakten de moerassen en venen in de loop van de eeuwen begroeid en ontstonden moerasbossen. Rond het jaar 1000 was er bij Oud-Loosdrecht al een zeer groot boscomplex dat door een hevige storm is geveld. Tijdens bouwwerkzaamheden zijn hele rijen naast elkaar liggende bomen aangetroffen. Om te voorkomen dat alles door bos overgroeid raakte trokken 's winters de boeren generaties lang het gebied in om hout te halen. Dit gebruik duurde nog voort tot in de eerste decennia van de vorige eeuw. Lange stammen waren bestemd voor heipalen en andere delen voor afrasteringen en bonenstaken. Takkenbossen verhuisden naar zolders voor de brandstofvoorziening. Ook werd De Ster en omgeving gebruikt om kruiden te zoeken. Cornelis Otto Wingelaar had er zijn beroep van gemaakt. In 1937 was hij de laatste van zijn familie, die 250 jaar lang van vader op zoon hun brood hadden verdiend met het zoeken van planten die als grondstof dienden voor uiteenlopende geneesmiddelen. Zo verzamelde hij kalmoes, valeriaan, kruisemunt, watermunt, mispels, elzenbladeren, bitterzoet en brandnetels.

De oppervlakte hoog opgaand ooit aangeplant bos in de negentiende eeuw was veel uitgestrekter dan thans. Aan de oostzijde van de Nieuw-Loosdrechtsedijk is daar grotendeels bebouwing voor in de plaats gekomen. Aan de westelijke kant bevindt zich boven het verpleegtehuis Beukenrode een landgoedbos van ongeveer 13 ha met vijfverpartijen (bos van familie De Graaf). Een deel ervan is in het verleden omgezet in grasland. Het bos van kasteel Sypesteyn is indertijd ook aangeplant, wat evenals bij het landgoedbos aan de grote variatie van boomsoorten valt af te lezen.

Het grootste deel van het hier beschreven gebied is in eigendom en beheer van particuliere eigenaren; Natuurmonumenten bezit zo'n vijftien kleine percelen met een totale oppervlakte van ongeveer 20 ha. Het beheer van het graslandencomplex is – op die van de percelen van een grote aan de Nieuw-Loosdrechtsedijk liggende manege van 15 ha na – omgeslagen van intensief naar extensief. Nog

slechts enkele boeren zijn melkveehouder en die hebben hun bedrijf buiten het hier beschreven gebied. Daarbinnen is een lage veebezetting met schapen en vleeskoeien. (Zie voor de ontwikkelingen in het boerenbedrijf elders in dit nummer.) De graslandpercelen worden intensief begraaasd door paarden. Daar omheen bevinden zich en plantenrijke oevers en heldere sloten vol waterplanten en -dieren.

Rijk slootmilieu

De talrijke sloten worden gevoed door uit het Gooi afkomstig kwelwater dat in het gebied aan de oppervlakte komt. De sloten zijn nu helder, maar dit is niet altijd het geval geweest. Gebiedsvreemd en vervuild water drong vroeger binnen voordat riolering was aangelegd en de rioolwaterzuiveringsinstallatie in gebruik was genomen. Desondanks ziet regenwater van wegen en parkeerterreinen kans het gebied in te komen. Dat is zichtbaar als in de winter het water grijs is nadat er bij gladheid zout op de wegen is gestrooid.

Het water is visrijk en bevat algemene soorten, zoals tiendoornige stekelbaars, snoek en zeelt. Bij visstandbemonsteringen zijn op een aantal plaatsen kleine modderkruipers, vetje en bittervoorn gevangen, deze soorten worden in hun voortbestaan bedreigd en staan daarom op de Rode Lijst voor vissen. De laatstgenoemde soort is voor zijn voortbestaan afhankelijk van de zwanenmossel, waar hij met een legboor zijn eieren in legt. Verder zou ook de grote modderkruiper, die nog zeldzamer is en daarom een Habitatrictlijnsoort is, voorkomen. Modderkruipers worden ook wel weeraal genoemd. Die naam hebben zij te danken aan het feit dat zij zeer actief zijn bij luchtdrukschommelingen en vanuit de modder naar de wateroppervlakte komen. Vroeger werden zij wel als weervoorspeller in een aquarium gehouden. Amerikaanse rivierkreeften, die van origine niet in ons land thuishoren hebben de wateren gekoloniseerd. Van de planten van kwelmilieu komen onder andere waterviolier, holpijp,

Jonge vos (foto H. Feenstra).

pijlkruid en diverse fonteinkruiden voor. Door afnemende kwel staat het voortbestaan van deze planten sterk onder druk. Kranswieren, kenmerkend voor helder voedselarm tot hoogstens matig voedselrijk water ontbreken. Hier en daar is nog krabbescheer aanwezig. De naam is een verbastering van krabberschaar, waar de vorm op lijkt. Hij heeft veel bijnamen, waaronder waterloë en igelstikel (egelstekel). In sommige delen van het land werd deze plant in de negentiende eeuw als mestmiddel gebruikt op rogge- en aardappelakkers. In het Vechtplassengebied vroeger diende hij lang als nestgelegenheid voor de zwarte stern.

Watervogels zijn als broedvogel schaars. Knobbelzwaan, meerkoet, waterhoen en wilde eend zijn de meest voorkomende. In de slootranden komen veel zwanebloemen – in de volksmond koffieboontjes genoemd – en vrij veel moerasvergeet-mij-nietjes voor en daar is ook de blaartrekkende boterbloem te vinden. Die naam berust op de irriterende werking van deze planten op de slijmvliezen en huid. Rundvee mijdt de plant, omdat het kennelijk weet dat hij vergiftiging kan veroorzaken. In begroeide steile slootranden houden zich woelratten op. In Libellen zijn in

Grote bonte specht bij nesthol (foto A.C. Zwaga).

het waterrijke gebied volop te zien met soorten zoals lantaarntje en oeverlibel, en ook vlinders. Voor onderzoek naar de verspreiding en aanwezigheid van soorten van de twee hiervoor genoemde diergroepen ligt voor de liefhebber nog een groot terrein braak. Dit geldt ook reptielen en amfibieën. Van de amfibieën zijn kikkers talrijk aanwezig.

Welke dieren komen voor in De Ster?

De graslanden zijn door het vroegere gevoerde intensieve beheer meestal niet soortenrijk, maar hebben wel de potentie om dit weer te worden. Op de meeste percelen zijn overwegend zeer algemene graslandsoorten aanwezig, maar nauwelijks nog kruiden. Hier en daar bevinden zich graslanden met kruiden waarop kenmerkende soorten zoals veldzuring, pinksterbloem en scherpe boterbloem groeien. Ook de stukken met kritische soorten zijn op de vingers van één hand te tellen. Hierop kan bijvoorbeeld kamgras of kleine valeriaan te zien zijn. Weidevogels vinden het gebied kennelijk weinig aantrekkelijk meer, want Kievit, scholekster en grutto

(Rode Lijst) komen hier nog maar in zeer lage dichtheden voor. Opmerkelijk is dat tot nu toe weinig overlast optreedt van grauwe ganzen die broedvogel zijn in de omgeving. Hazen en veldmuizen kunnen talrijk zijn en ook mollen kunnen worden aangetroffen. Meldingen van bunzing en wezel zijn schaars. Die van de hermelijn ontbreken.

Het gebied zag er voor de stormachtige ontwikkelingen in de landbouw vroeger nog idyllisch uit. In de periode 1940- 1965 liepen ooievaars bij het maaien voor het paard voor de maaimachine uit om veldmuizen muizen te verschalken.

Dassen en andere bewoners van De Ster

Vanuit het landgoed Einde-Gooi heeft de das De Ster weten te bereiken; er bevinden zich tegenwoordig enkele burchten in met bos begroeide delen. Dit dier houdt zich hier niet alleen in leven met regenwormen; ook veldmuizen die zich ophouden in hoge grasrijke

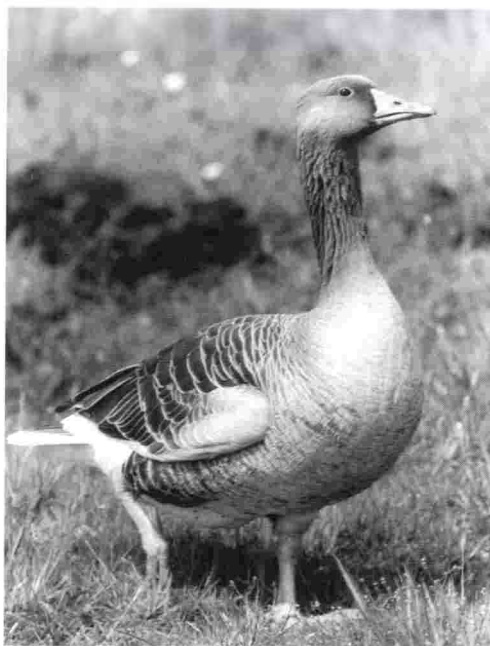
randen onder omheiningen, staan op het menu. De dassen graven de nesten met jongen uit. Om de dassen tegemoet te komen zijn ook percelen met mais aangelegd. Er komen vrij veel reeën in het gebied voor, maar die houden zich meer in de richting van Nieuw-Loosdrecht op. In de winter zijn zij ook in het bos van de familie De Graaf te vinden. Voor de vos schijnt het gebied een goed leefmilieu te zijn. Niet iedereen is even blij mee met zijn aanwezigheid; de vos wordt gezien als een bedreiging voor vogels (bodembroeders) en zoogdieren (o.a. hazen). Hij wordt geregeld afgeschoten en in één jaar zijn wel eens 55 geschoten in het gebied tot aan de Rading bij het vliegveld Hilversum. De hazenbevolking is tegenwoordig vrij groot, maar of het bejagen van vossen daaraan heeft bijgedragen is nog maar de vraag. Het veranderde landgebruik (minder begrazing, meer dekking en voedsel kan evengoed een factor van belang zijn geweest.

Voor vogels hebben zowel het hierboven genoemde bos als dat van Sypsteyn veel te bieden. Veel zangvogelsoorten en ook holenbroeders, zoals de groene specht (Rode Lijst), boomklever, boomkruiper en buizerd huizen er. Een kolonie blauwe reigers heeft haar domein in het bos van de familie de Graaf.

De combinatie oud bos met holten in bomen, boerderijen en open graslandgebied met water biedt goede leefmogelijkheden voor vleermuizen. Van de algemene soorten komen gewone dwergvleermuis, ruige dwergvleermuis, laatvlieger, gewone grootoorvleermuis -alle bewoners van gebouwen- en rosse vleermuis (boombewoner) voor. Op het landgoed Eikenrode, net buiten het gebied bevindt zich een voor overwinterende vleermuizen ingerichte ijskelder.

Bedreigingen in het verleden en toekomst

Er zijn plannen geweest voor een spoorlijn vanaf Hilversum via Oud-Loosdrecht naar Nieuwersluis, die De Ster zou doorsnijden en op de verbinding Amsterdam-Utrecht zou aansluiten. De aanwezigheid van een omni-

Grauwe gans (foto A.C. Zwaag).

Twee dassen 's nachts bij de ingang van de dassenburcht in De Ster (foto Ruud van der Akker).

bus die er al reed, heeft voorkomen dat dit plan is gerealiseerd. Zoals tegenwoordig hoogspanningsleidingen met de daarbij behorende masten het landschap ontsieren en vogelslachtoffers eisen, was dit ook vroeger het geval met een electriciteitsleiding door de polder van Nieuw-Loosdrecht naar Oud-Loosdrecht. Geregeld vlogen ooievaars en blauwe reigers tegen de draden. In 1903 was ooievaar nog broedvogel in het Loosdrechtse.

De Ster van Loosdrecht was voorheen begrensd als beheersgebied. In het Gebiedsplan Gooi en Vechtstreek van 2003 wordt het bestempeld als natuurgebied. Aanleiding is de aanwezigheid van kwel en allerlei bodemgradiënten die goede potenties bieden voor het ontwikkelen van soortenrijke graslanden en moerasvegetaties. Bovendien liggen er aanzienlijke cultuurhistorische waarden. Het unieke waaiervormige kavelpatroon maakt dat De Ster moeiteloos tot de gebieden kan worden gerekend onder de Nota Belvédère

vallen. Bovendien vormt het gebied een duidelijke landschappelijke eenheid. De natuurwaarden kunnen door een gericht beheer aanzienlijk verhoogd worden en een versterking bieden van de ecologische relaties met de omringende natuurgebieden. Voor de financiering zijn geleden beschikbaar via de Subsidiereregeling Natuurbeheer.

In het kader van de beleidsnota 'Het gebiedsperspectief voor de Vechtstreek' is aan het eind van de jaren negentig van de vorige eeuw een fiets- en wandelpadenplan opgesteld voor de Noordelijke Vechtstreek. Hierin is een wandelpad opgenomen vanaf de 's-Gravelandse Vaart richting De Drecht en van daaruit door De Ster naar de Nieuw-Loosdrechtse dijk. Dit plan is nog niet uitgevoerd. De beleidsnota is een integrale visie, die de verschillende en vaak strijdige, belangen in het gebied zo evenwichtig mogelijk op elkaar moet afstemmen. Die onverenigbaarheid speelt op het vlak van natuur en die van de

gebruikers. Door de aanleg van het pad gaan natuurlijke waarden verloren. De aanwezigheid van wandelaars in het nu niet ontsloten gebied zal een verstorend effect hebben op de aanwezige fauna, waaronder de in het gebied levende vogels. Hoewel ongetwijfeld op het wandelpad een aanlijngedod voor honden zal gelden is nu al te voorspellen dat men zich hier niet aan zal houden en het verstoringseffect nog groter zal zijn. Daarnaast wordt de kiem gelegd voor conflicten tussen honden en de paarden in de paardenweiden langs de route in het deel waar een manege gevestigd is. Zowel Natuurmonumenten als de agrariërs kunnen zich niet vinden in de aanleg van een wandelpad.

Het provinciale beleid van omvorming tot een natuurgebied stuit op weerstand bij de agrarische sector. Die heeft als optie het gebied te behouden voor de agrarische sector, waarbij zij te kennen hebben gegeven mee te willen werken om het gebied voor de natuur te behouden. Dit onder de voorwaarde dat daarbij subsidie wordt verstrekt en op tijd wordt aangegeven wanneer zij die dreigen mis te lopen door een onverhoopt onjuist naleven van de subsidieregels.

Het behoud en veilig stellen van de landschappelijke, cultuurhistorische en natuurwaarden van De Ster vraagt om inzet, begrip en samenwerking van de respectievelijke overheden, Natuurmonumenten en de betrokken eigenaren/gebruikers.

Dick A. Jonkers (1940) was tot zijn pensionering werkzaam bij Alterra Research Instituut voor de Groene Ruimte in Wageningen. Hij publiceert regelmatig over ecologische onderwerpen, in het bijzonder over ornithologische en is eindredacteur van *Vrienden van 't Gooi*.

Noten

- 1 Peter van den Dries, Niek van Heist & Jacqueline van Sprang-van Vliet, *De vegetatie van De Ster, een moerasgebied bij Loosdrecht*, Doktoraalverslag Vakgroep Vegetatiekunde, R.U. Utrecht 1980.
- 2 Mededeling A. Doets.
- 3 Henk Baas, Bernard Mobach & Hans Renes, *Leestekens van het landschap*, Landschapsbeheer Nederland, Utrecht 2005.
- 4 Jules Terlingen, 'Een stervend beroep', in *De Wandelaar*, 1937, p. 262-264.
- 5 Mededeling A. Doets.
- 6 Mededeling A. Doets.
- 7 Herman Limpkens, Kees Mostert & Wim Bongers (redactie), *Atlas van de Nederlandse vleermuizen*, Stichting Uitgevers van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, Utrecht 1997.
- 8 Mededeling Zomer Bruijn.
- 9 Provincie Noord-Holland, *Gebiedsplan Gooi en Vechtstreek*, Afdeling WLNO, Provincie Noord-Holland, Haarlem. 2003.
- 10 Fred Feddes & De Rotterdamse Communicatiecompagnie (eindredactie), *Nota Belvedere*, Ministerie van OC&W/Ministerie van LNV/Ministerie van VROM, Ministerie van V&W, VNG, Den Haag 1999.
- 11 Stuurgroep Gebiedsperspectief voor het Gooi en de Vechtstreek, *Fiets- en wandelpadenplan Noordelijke Vechtstreek*, Provincie Noord-Holland 1998.
- 12 Henk Pel, (redactie), *Vogels en recreatie*, Vogelbescherming Nederland, Zeist z.j..
- 13 Mededeling E. de Haan.
- 14 Mededeling A. Doets.

Tollen in Loosdrecht

Jeannette P. van der Meulen-Kuhn

Ook in Loosdrecht hebben eeuwenlang tolleren bestaan. Het oorspronkelijke tolhek van de Oud-Loosdrechtsedijk dat nog tot 1928 in bedrijf was, staat tegenwoordig aan de Hornedijk. Het hek is in redelijke staat na een restauratie door de gemeente Loosdrecht en is sindsdien nog eens opnieuw wit geschilderd. De lijst met toltarieven verplaatst de lezer even in de tijd van rijtuig, paard en bokkekar. Helaas is de oude lantaarn, bekend van afbeeldingen, niet bewaard gebleven.

Gegevens over het bestaan van tolheffing in de gemeente Loosdrecht hebben wij kunnen terugvinden tot in het jaar 1627. Van de diverse (weg)tollen te Loosdrecht, drie in totaal, bestaat geen goed overzicht van bestaan en bediening. Zij werden vaak opgeheven en opnieuw ingesteld en wisselden regelmatig van tolgaarder. Van een vierde tol, die in de Boomhoek te Nieuw-Loosdrecht zou hebben gestaan, ontbreekt ieder feitelijk gegeven.

De tol aan de Oud-Loosdrechtsedijk

We kennen vier verschillende plaatsen waar het tolhek heeft gestaan. In een raadsbesluit van 1923 stond vermeld, dat *'de tolboom opgesteld diende te zijn op de Oud-Loosdrechtsedijk tussen de Gereformeerde Kerk te Oud Loosdrecht en de Horndijk'*. Vandaar die variatie.

De eerste vermelding van een tol aan de Oud-Loosdrechtsedijk is van 29 oktober 1860. In de notulen van de gemeenteraadsvergadering staat: *'Er wordt een tolhek aanbesteed en dit zal geplaatst worden tussen de woningen in Oud-loosdrecht van J. van Rijn en H. Robber(t)se. J. van Rijn wordt belast met de inning der tolgelden tegen 10 % van de opbrengst.'* De plaats aan de Oud-Loosdrechtsedijk moet dan om en nabij huisnummer 236 zijn geweest, waar na

de derde generatie van de aannemersfamilie Robberse nu het Robberse Eiland is gevestigd, een werk- en woonproject.

Vanaf 1875 heeft het tolhek aan de Oud-Loosdrechtsedijk bij huisnummer 276 gestaan. Het werd toen bediend door Melis van den Akker. Deze tolbaas had tijdens zijn diensttijd zijn beide onderarmen verloren bij het ruimen van munitie na de Frans/Duitse oorlog, maar hij wist zich goed te redden met zijn prothesen. Het beroep van tolbaas gaf hem de mogelijkheid voor een voldoende inkomen voor hem en zijn gezin, waar een invalidepensioen van f 2,- per week alleen niet in kon voorzien. Hij betaalde 510 gulden per jaar aan de pacht. Dit werd vanaf 1908 opgetrokken naar 610 gulden per jaar. Van 1875 tot 1924 bediende hij de tol, geholpen door zijn vrouw Daatje Tober, die hem zelfs verving in de jaren rond 1908, toen hij ook aan de Molenmeent de tolbediening op zich had genomen.

Ook buiten de grenzen van Loosdrecht heeft Melis de aandacht getrokken, bijvoorbeeld van de rechtbankverslaggever van een in Zeist en omgeving versijnd weekblad. Daarin lezen we onder andere: *'Met de beide haken, die zijne handen vervangen en geplaatst zijn in kunstarmen, verricht hij allerlei bezigheden; roeit, vischt met netten, bewerkt zijn geheelen tuin – met wieden van het fijnste onkruid inclus. Bovendien heeft hij verscheiden keurig bewerkte scheepjes getimmerd, waarvan er een is tentoongesteld en toen de algemeene bewondering wegdroeg. Die man voert zonder handen meer uit dan tal van andere lieden, die zich in het bezit er van nog mogen verheugen.'*¹

In 1923 dreigde de 'concessie' voor de tol te worden ingetrokken. In de verslagen van de gemeenteraad lezen wij, dat Loosdrecht in dat jaar dan ook om verlenging van de concessie van 1918 verzoekt, omdat *'de toestand*

der gemeentefinanciën het heffen van tolgelden op de weg van Loosdrecht naar Loenen wenschelijk en noodzakelijk maakt'.

Rond 1924 nam Arie Pijl de bediening van de tol over van Melis. Het tolhek werd verplaatst naar huisnummer 286. Tot 1925, toen Aldert Hartog zich met de tol-inning ging bezighouden en het hek bij huisnummer 147 kwam te staan. Hartog kwam uit Weesp, waar hij de sluis had bediend. De aanleiding voor de verplaatsing van de tol was de verwachting, dat de bezoekers die speciaal voor de *Koninklijke Watersport Vereniging Loosdrecht* kwamen nu eerst de tol moesten passeren. Er had zelfs een telling plaatsgehad van de passanten om een schatting te kunnen maken van de extra opbrengsten. Maar de resultaten bleven uit. De inkomsten vielen erg tegen.

Drie jaar later werd de concessie ingetrokken; 'op 31 december 1928 des namiddags ten

twaaalf ure' lichtten Hartog en zijn vrouw het tolhek definitief uit zijn beugels. Geen Loosdrechter die erom rouwde. Hartog ging terug naar Weesp, waar hij sluiswachter, brugwachter én tolgaarder werd, iets waar hij in zijn eerdere Weesper periode al op had gehoopt.

De tol op de weg naar Hilversum

In Loosdrecht bevonden zich nog minstens twee andere tollens. Van de tol aan de Oude Molenmeent, de weg naar Hilversum, in wat nu Nieuw-Loosdrecht heet, tegenover huisnummer 14, bestaan de meeste gegevens. Vele tollens kwamen en gingen, en daarmee ook veel namen van pachters.

Met betrekking tot deze locatie wordt reeds op 26 maart 1627 melding gemaakt van

Rond 1885 stond dit tolhek met lantaarnverlichting bij Oud-Loosdrechtsedijk 276; bediening door Melis van den Akker, vierde van links, die beide handen mistte (coll. Historische Kring Loosdrecht).

het installeren van een tol: *'Besluit tot herstel van de Molenmeent door de inwoners gezamenlijk; zij die paard en wagen hebben om te rijden en anderen om het hun opgedragen werk te volbrengen. Tot dekking der onkosten wordt er een tol geplaatst, waar alleen vreemdelingen zullen betalen'*. Vervolgens komen er op 1 juli 1627 de *Verpacht-condities van den tol op de Molenmeent*. Helaas zijn hiervan anno 2007 geen nadere gegevens te vinden. Wel wordt als pachter over 1627/28 vermeld Heyndrick Dirxs, en over 1628/29 Jacob Elbertsz. Hagen *'respectievelijk voor de som van 61 gulden en 62 gulden'*.² Als op 8 juli 1629 een *'Voorstel tot Afschaffing van de tol op de Molenmeent'* wordt ingediend, zegt dit al iets over de problemen die zijn ontstaan.

Twee eeuwen lang ontbreekt het aan gegevens; op 2 oktober 1834 blijkt dat er nog of weer een tol bestaat. Er wordt in de notulen van de gemeenteraad genoemd: *'Toltarief: rijtuig met 1 renpaard 15 c.; met 2 paarden 20 cts.'* Kennelijk is deze tol verdwenen, want in de notulen van de gemeenteraadsvergadering van 25 februari 1859 met burgemeester M. de Wit wordt geschreven: *'Er bestaat een plan de rijweg van Loosdrecht tot Hilversum te verbeteren; van het Raadhuis tot de heide met keien en verder tot de Hondbrug te Hilversum met grint verhard. Onderhoud: ½ gemeente Loosdrecht, ½ gemeente Hilversum. Er zal een tol geplaatst worden; de opbrengst zal aan beide Gemeenten toevallen'*.³ Op 10 augustus 1860 wordt een toltarief vastgesteld.

De volgende naam die we als tolgaarder tegenkomen is die van Dirk van Altena. Hij kreeg 20% van de opbrengst. Dirk bediende de tol tot zijn dood in 1869. De pacht werd door zijn vrouw Willemijntje van Spengen overgenomen. Hun kleinzoon, Klaas van Altena, stond een klein jaar aan de tolboom (rond 1900) en had al gauw gezien dat de tol door het weinige verkeer niet loonde.

Over de toestand van de weg schreef in 1900 een zekere F.Th. Holsboer een ingezonden stuk in *De Kampioen*.⁴ Hij schetst hoe hij in Loosdrecht een weg bereikte *'zoo ruw en kantig, dat het rijden er op een ware marteling mocht heeten'*. Ook tussen Loosdrecht en Hil-

versum deugde de weg niet en dan kwam de tol er nog bij: *'t mooisten van de grap [?] was nog, dat ik bij den tol tusschen Nieuw-Loosdrecht en Hilversum 5 cent voor mijn rijwiel moest betalen. Al wåre de weg uitstekend, zoo'n belasting is ongehoord'*. Hij vraagt de 'A.N.W.B.' dringend om actie te ondernemen tegen die 'anachronistische' tolleren.

Onderhandse verpachting

Vanaf 1904 komt Melis van den Akker ten tonele, dezelfde als in Oud-Loosdrecht; hij pacht tegelijk met de tol op de weg naar Loenen ook deze tol aan de Molenmeent naar Hilversum, bij nummer 13. Melis' zoon, Hendrik van den Akker, bedient de tolboom tot 1907. Deze zoon wist aardige verhalen over zijn vader te vertellen, bijvoorbeeld hoe Melis de andere aspirant-pachters aftroefde bij de openbare inschrijving door thuis vier briefjes te maken met verschillende prijzen. In ieder vestzakje ging een briefje. Door laat naar het gemeentehuis te gaan, kwam zijn bieding na die van de anderen en kon hij het vestzakje aanwijzen dat hem tot hoogste bieder maakte. Was er niemand dan kwam de laagste prijs tevoorschijn. Zo kon hij tot 1923 tolbaas blijven.

Na het vertrek van zoon Hendrik staat Melis van den Akker zelf enkele tijd aan de tol en blijft zijn vrouw Daatje Tober in Oud de boom bedienen. Dit houden zij niet lang vol. In deze tijd (1908) verandert de wijze van verpachting door de Gemeente. Voor wat eerst een 'publieke verpachting' was, waar een ieder zich voor kon inschrijven, komt nu een 'onderhandse verpachting' in de plaats. Melis ontvangt een jaarlijks bedrag van 610 gulden. De rest draag hij af aan de gemeente. Er is sprake van een controleur die door middel van een verkeerstelling de inkomsten in het oog hield. Melis bleef wonen in een huis dat zijn eigendom was in Oud-Loosdrecht, dus hoefde niet het huis te huren dat in 1900 aan de Molenmeent aangekocht was door de gemeente. Voorlopig werd hiervan gebruik gemaakt door wegwerkers. In 1969 is het huis aan de Molenmeent afgebroken.

In 1907 komt Dirk Rensenbrink als redder

Anno 1994 staat aan de Horndijk hetzelfde gerestaureerde tolhek; niet op de oorspronkelijke plaats, maar als monument voor het toloverleden van Loosdrecht (foto John Mol, 2001).

in de nood voor Melis en zijn vrouw. Hij neemt de taak van tolgaarder aan de Molenmeent op zich. Enkele jaren werkt Dirk Rensenbrink vermoedelijk voor Melis van den Akker, die de tol gepacht heeft. Dirk wordt pas genoemd in mei 1928 als officiële pachter, tevens huurder van de gemeentewoning tegen 260 gulden per jaar. Hij blijft op zijn post tot de Molenmeent een grote verbetering ondergaat. Er wordt een wegdek aangelegd van betonplaten en de noodzaak tot tolheffing ter bestrijding van de onderhoudskosten is hiermede verdwenen.

De concessie voor deze tol wordt ingetrokken in 1928, tegelijk met die in Oud-Loosdrecht. Het tolhuis is nog lange tijd bewoond gebleven door Rensenbrink, nu voor 156 gulden. Hij mocht de woning blijven huren en deed dit tot in 1937. Hierna werd de woning verhuurd aan G. Schenk, zoals voor-

heen voor 156 gulden per jaar. In de jaren '60 woonde er kunstschilder Bob van Walderveen met zijn gezin, tot in 1969 het huis werd afgebroken.

De tol op de weg naar 's-Graveland

De derde tol stond aan de 's-Gravelandsevaartweg bij huisnummer 2 en was eigendom van het Polderschap 's-Graveland, evenals de weg. Uit de opbrengsten werd ook deze weg onderhouden. Aan het Oud-Loosdrechtse eind van de Vaart, bij huisnummer 2, was Cor Lam de tolgaarder tot het jaar 1914. Na Cor kwam Meindert Luijter, die tolbaas werd op het punt bij huisnummer 5, waar grote bedrijvigheid heerste door de vrachtvaart van beurtschippers Hennipman en Portengen die op Amsterdam en Utrecht voeren. In 1934

werd voor deze tol een concessie verleend aan het Polderbestuur die tot 1938 geldig was.

Aan het 's-Gravelandse eind van de weg stond eveneens een tol, die tezamen met de sluis en de brug aan de vaart van de 's-Gravelandse polder werd gepacht. Echter voor de weg tussen Loosdrecht en 's-Graveland gold de concessie 'tot wederopzegging en uiterlijk 6 november 1935'. Van jaar tot jaar werd dit bekeken en wel in verband met de aanleg van het kanaal van Hilversum naar de Vecht. Een lokale krant schreef: 'Voor een hoge som kon de gemeente Loosdrecht het tolrecht afkopen, doch hierop werd van gemeentewege niet ingegaan, met het gevolg, dat een oudheid, meer geschikt om te prijken in een antiquiteiten-Museum dan op den weg, onder Loosdrecht nog kan worden aanschouwd'.

Uit een melding in de *Gooi- en Eemlander* van 1934 blijkt dat 'er geen tol meer wordt geheven aan de Loosdrechtse kant van de Vaartweg. Sinds enige jaren heeft de tol van 's-Graveland beide richtingen bediend tot hij in verband met het kanaalwerk moest verdwijnen. Ook aan dit 'tolvrije tijdperk' kwam weer een einde. Op zijn oude plaats, aan de 's-Gravelandsche Vaart, is de tol weer opgesteld en zal weer tol worden geheven'.

Op deze plaats in de gemeente werd pas op 1 april 1944 de tolheffing gestaakt, terwijl in 1946 de daadwerkelijke overdracht van de weg aan de gemeente Loosdrecht tot stand kwam.

Tot slot

Naarmate de intensiteit van het verkeer groter werd, moest het Nederlandse wegennet worden aangepast. Toen in 1926 een algemene wegenbelasting werd ingesteld, kwam de noodzaak van het tollensstelsel ter discussie. Het Rijk of de Provincie nam de kosten voor het onderhoud van de weg van de gemeenten over; deze misten echter met het verdwijnen van de tollens de extra inkomsten. Het zou nog jaren duren voordat een oplossing werd gevonden en heel Nederland tolvrij werd;

daar is een lange strijd voor nodig geweest, waar vooral Tweede Kamerlid Floris Vos zich voor heeft ingespannen. Zijn leus was: *Alle wegen vrij*. Onder zijn leiding zijn tolacties en bestormingen uitgevoerd. Na vernieling van de tol te Muiden kreeg Vos grote bekendheid en daarmee veel invloed toen hij in 1929 werd gekozen voor de *Middenstandspartij voor Stad en Lande*, een door hemzelf opgerichte partij. Zijn spreekbeurten troffen doel en leidden uiteindelijk tot resultaten: Alle wegen vrij.⁵

Jeannette P. van der Meulen-Kuhn, docente Frans, is bestuurslid van de *Historische Kring Loosdrecht* en van de *Stichting Loosdrechts Porselein*, daarnaast redactielid van het tijdschrift *HKL*. Co-auteur van het boek 'De Loosdrechtse porseleinfabriek boven water'.

Noten

- 1 *Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken*, nr. 40 dd. 3.10.1891; Gem. Archief Zeist.
- 2 Gegevens uit de Rechterlijke Archieven te Utrecht, opgetekend door W. Voogsgeerd sr en voorzien van aantekeningen door W. Voogsgeerd jr.
- 3 Notulen van Gemeenteraadsvergaderingen te Loosdrecht; opgetekend door W. Voogsgeerd; archief Historische Kring Loosdrecht.
- 4 *De Kampioen*, orgaan van de Algemeenen Nederlandschen Wielrijders Bond, XVIIe jaargang no. 37 van 14 september 1900.
- 5 Gebaseerd op *Alle wegen vrij*, Historische Kring Nieuwegein, 1992.

Loosdrechtse beurtvaart

John Mol

De 'hele' geschiedenis van de Loosdrechtse beurtvaart is (nog) niet opgetekend, maar met behulp van oude prentbriefkaarten en stukken die in periodieken en boeken van de Historische Kring Loosdrecht zijn gepubliceerd is er toch een en ander te vertellen. Er worden in die stukken soms namen van beurtschippers genoemd, maar van de meesten is maar weinig bekend. Alleen van Dirk Portengen, die beurtschipper op Amsterdam en Utrecht was, weten we meer dankzij een artikel dat zijn zoon Gijs in 1997 heeft geschreven. Gijs had zelf in de jaren zestig/tachtig van de vorige eeuw een expeditiebedrijf op de hoek van de Nootweg en de Berkenlaan in Nieuw-Loosdrecht. Hij is op 19 september 2001 overleden.

Prentbriefkaarten kunnen helpen bij de datering, in ieder geval als ze verstuurd zijn en de poststempels nog leesbaar zijn. Van veel kaarten zijn de postzegels echter verwijderd en daardoor meestal ook de datumstempels. Kaarten waarvan de beeldzijden boodschappen dragen, zijn bijna altijd van vóór 1905, want het was in de begintijd niet toegestaan de achterkant te beschrijven; die was uitsluitend bestemd voor de adressering. Wie oude prentbriefkaarten van Loosdrecht verzamelt moet er rekening mee houden dat er in de loop der jaren meer dan 1.600 verschillende zijn uitgegeven. Van bekende monumenten als de hervormde kerken en kasteel Sypesteyn zijn er ook nog eens vele in verschillende jaargetijden en vanuit verschillende rich-

Afb. 1: De Vaartbrug omstreeks 1906.

Afb. 2: De Vaartbrug omstreeks 1943.

tingen genomen. Bovendien zijn sommige kaarten ook als ingekleurde uitgegeven, vaak ook nog in verschillende kleuren. Wie 'alles' verzamelt kan wel aan bijna 1.800 stuks komen.

Een bijzonder geliefde plek voor de kaartenmakers was de Vaartbrug met de 's-Gravelandsevaart. Daarvan zijn veel kaarten bewaard gebleven, van de brug alleen al meer dan tien verschillende. De plek was ook erg belangrijk, want vanaf hier werd de beurt- en vrachtaart van en naar Amsterdam en Utrecht bedreven.

Beginnend met de brug zien we op afbeelding 1, een prentbriefkaart uit circa 1906, hoe nostalgisch die was.

Klaas van Walderveen (oud-gemeentesecretaris van Loosdrecht) heeft in 1975 een wandeling door Oud-Loosdrecht in 1925 beschreven. Of de situatie toen nog net zo was als in 1908 is niet te zeggen, maar dat is wel waarschijnlijk, want hij schrijft: 'Recht voor ons verschijnt het silhouet van de ophaalbrug over de 's-Gravelandsevaart, die uitmondt in

de rivier De Drecht. Deze waterwegen worden druk bevaren door de schepen van de beurtschippers Hennipman en Portengen en van de vrachtschippers Boelhouwer en de Ronde. De beurtschippers varen vaste diensten tussen 's-Graveland en Amsterdam en gaan via de plassen en de Mijndense sluis naar de Vecht. De vrachtschippers vervoeren zand en grind voor particulieren en zwaar gesteente voor Veenderij en Gemeente voor onderhoud van de plasoevers. De ophaalbrug ligt, hoewel voor het rijverkeer wat moeilijk in de weg, toch prachtig in het landschap. Het niveau van het brugdek, dat naar een zijde kan worden opgehaald, ligt gelijk met het wegdek.

Bij avond is de brug verlicht. Vroeger met een petroleumlamp die in de naar beneden hangende brugketting was gemonteerd maar nu wordt de brug elektrisch verlicht. De oudste zoon van de heer Hoveling, eigenaar van het aan de 's-Gravelandsevaartweg gelegen hotel, verzorgt op verzoek van de gemeente die verlichting; 's avonds aan en 's morgens

uitdraaien met een zeer klein knopje. De hekken bij de brug, die moesten voorkomen dat men naast de brug terecht kwam, waren echte brugleuningen, want iedere avond wordt tegen die hekken aangeleund door de jeugd of dienen ze als zitplaats. Die brug is een heerlijk veel gezocht plekje om met elkaar te praten, geintjes uit te halen of kattenkwaad te bedenken. Als de veldwachter er aan komt gaan ze gauw heen en weer lopen, want op de brug mag niet worden stilgestaan.'

Veel verkeer zal er in de tijd toen de foto genomen werd niet geweest zijn, want men kon op zijn gemak op de weg staan om het plaatje te verfraaien. Het is wel te zien dat de weg naar 's-Graveland belangrijker was dan de weg door Oud-Loosdrecht. Naast de brug staat op een bord het tarief vermeld dat de schipper verschuldigd was voor het ophalen van de brug.

Afbeelding 2 toont de brug op een kaart die in 1943 is verzonden. De opname is gemaakt komend vanuit Oud-Loosdrecht en linksvoor begint de weg naar 's-Graveland.

Er was toen natuurlijk wel verkeer en om problemen te voorkomen staat er links een bord met de tekst 'VERKEER VAN DEZE ZIJDE GAAT VOOR.' Rechts is een nostalgische wegwijzer te zien. In de woning daarachter heeft beurtschipper Dirk Portengen gewoond.

Wie thans vanaf de vaste brug tussen Oud-Loosdrechtsedijk 48 en 50 in de richting 's-Graveland kijkt, kan zich moeilijk voorstellen dat het er ooit zo heeft uitgezien als afbeelding 3 laat zien, een prentbriefkaart die op 7 september 1908 verzonden is van Loosdrecht naar Driebergen.

De vaart was een schakel in de vaarverbinding Loosdrecht-Amsterdam en is ooit gegraven voor het vervoer van turf naar de stad. Later werd de vaart belangrijk voor de beurtvaart. Links ligt de boot van beurtschipper Hennipman afgemeerd. Die had een vaste vergunning voor vaarten naar Amsterdam en Utrecht. Omstreeks 1923 namen de gebroeders Portengen het beurtveer van Hennipman over. Rechts staat de, op veel kaarten

Afb. 3: De 's-Gravelandsevaart omstreeks 1908.

Loosdrechtsche Vaart.

Afb. 4: De 's-Gravelandsevaart omstreeks 1910, met excuses voor de streep in de foto.

voorkomende, goed gevulde hooiberg van boer Van der Steur. Hij kon het hooi van de schuit zo in de berg lossen. De boerderij, die op deze afbeelding niet te zien is, werd na Van der Steur door Jan Zijtveld voortgezet en daarna door J. Wesseling. Die hooiberg is allang verdwenen, maar de bijbehorende boerderij staat er nog wel. Die is in 2005 gerestaureerd en heeft een andere bestemming gekregen.

Op een kaart uit circa 1910 (afb. 4) zien we ook een beurtschip liggen en nog wel een zeilschip. Ook de hooiberg en het achterste puntje van de boerderij is te zien. Helaas is er verder niets bekend over dit schip. Uitgevers van kaarten fantaseerden nogal eens met benamingen, op deze is de naam Loosdrechtsche Vaart bedacht.

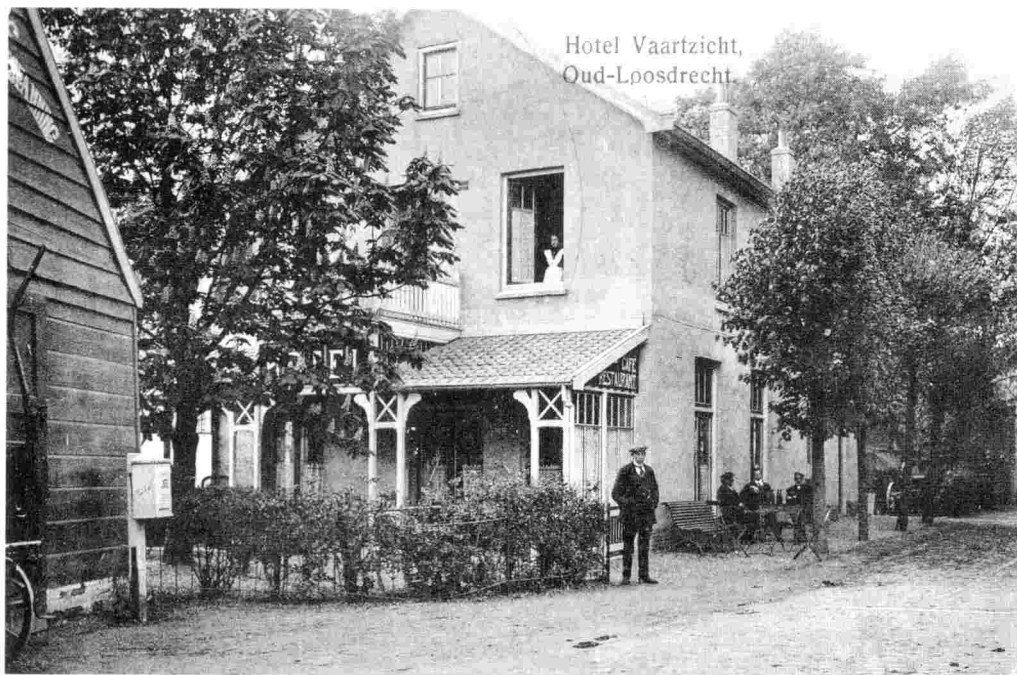
Omdat er bij de brug veel bedrijvigheid was, mocht een uitspanning en hotel natuurlijk niet ontbreken. Dat was er ook, maar van de oudste geschiedenis is niet veel bekend.

Het wordt onder andere genoemd in een proces verbaal van de publieke veiling die werd gehouden: 'op 22 september 1868 des avonds ten zes ure in de herberg aan de Vaartbrug te Oud-Loosdrecht ten huize van Dirk Hennipman'. In een ander stuk wordt vermeld dat aannemer Streefkerk omstreeks 1880 zijn hout liet komen uit Zaandam: 'Het werd met schuiten vervoerd naar de Vaartbrug in Loosdrecht en daar gelost op de wagen van Elbert Hennipman.' In een stuk over reizen staat dat men vóór 1874 met de trek-schuit vanaf de 's-Gravelandsevaart vertrok, waar de firma Hennipman een beurtdienst verzorgde. Later ging men per trein omdat de spoorlijn Hilversum-Amsterdam in gebruik was genomen. Over de recentere geschiedenis van het hotel is meer bekend. Afbeelding 5, een prentbriefkaart uit 1916, toont *Hotel Vaartzicht* aan de 's-Gravelandsevaart in Oud-Loosdrecht, toen de Vaartbrug nog een echte ophaalbrug was.

Vanaf dit punt vertrokken de schepen naar Amsterdam en Utrecht. Begonnen met de trekschuit van o.a. schipper Stam is het tot ver in de twintigste eeuw een komen en gaan van schepen geweest. Die voeren over de vaart naar het Zuidereinde in 's-Graveland (het Hilversumskanaal was er toen nog niet) waar ze door de Zuidersluis moesten. Vandaar voeren ze naar het Noordereinde en dan langs de Looydijk naar de sluis bij Uitermeer waar ze de Vecht opgingen naar Weesp. Vandaar over de Weesptrekvaart naar Diemen en Amsterdam, waar de schuiten afmeerden bij het 's-Gravelandseveer. De route naar Utrecht ging via de oostelijke Drecht, de Loosdrechtse plassen, de westelijke Drecht, de Mijndenseluis en de Vecht. De beurtschippers Boelhouwer, Hennipman, Portengen en De Ronde brachten leven in de brouwerij en eigenaar Dolman van het hotel deed goede zaken, zoals te zien is een ansichtkaart die in van Loosdrecht naar Utrecht is verzonden (afb. 7). Hij had tevens een rijtuigstalling

(links op de foto voor een deel te zien en op afbeelding 1 staat de voorgevel afgebeeld) en onderhield een paardenbusdienst op Hilversum.

In 1921 werd Hoveling eigenaar en voerde de naam *Hotel-Restaurant Vaartzicht* in. Hoveling begon dit hotelbedrijf maar had veel ideeën op het gebied van rijden met auto's. Hij had voordien altijd al in auto's van particulierien als chauffeur dienst gedaan maar wilde zijn eigen auto's hebben. Daarom is het niet verwonderlijk dat omstreeks 1925 de eerste autobus van Hoveling door het dorp heen en terug naar Hilversum reed en hij de man werd die het autobusvervoer in Loosdrecht op gang heeft gebracht. Na de aanleg van een vaste brug in de Oud-Loosdrechtsedijk (midden jaren dertig) werd de naam van het hotel *De Nieuwe Brug*. Tegenwoordig heet het *Het Bruggetje*. Door de crisis in de dertiger jaren van de vorige eeuw en de opkomst van de vrachtauto kwam er een einde aan de Loosdrechtse beurtvaart.

Afb. 5: Hotel Vaartzicht in 1916.

Afb. 6: De bus 'model jaren twintig' van de ondernemers J. Hoveling en K. Jager.

Beurtschipper Dirk Portengen

Dirk Portengen (1888-1982) werd geboren te Baambrugge als zoon van Dirk Portengen en Geertruida de Vries die een boerderij hadden. Hij was de oudste van twaalf kinderen. In 1919 trouwde hij daar met Maria Moerman. Omdat het de gewoonte was dat de jongste zoon later de boerderij van de ouders overnam, moesten de oudste jongens maar ander werk zoeken. Zodoende is hij met zijn één jaar jongere broer Jacob, beurtschipper geworden. Zij namen in juni 1920 de zaak en het huis over van schipper Arie van Rijn aan de Kerkbuurt 259 te 's-Graveland. Jacob ging in het huis in 's-Graveland wonen en Dirk kocht in april 1921 een huis van Adriaan Heineke in Oud-Loosdrecht, gelegen aan de Nieuwendijk, de huidige Oud-Loosdrechtse-dijk, bij de brug over de 's-Gravelandsevaart. Een paar jaar later is ook de beurdienst van Jan Hennipman in Loosdrecht overgenomen. Deze had een vaste vergunning om te varen naar Amsterdam en Utrecht. De beide broers noemden hun bedrijf: *Gebroeders Portengen,*

voorheen A. van Rijn en voorheen J. Hennipman.

De dienstregeling vanuit 's-Graveland dateert van 1644 en is ingesteld door de stadsbesturen van Amsterdam en Utrecht in overleg met de voorname heren van de buitenplaatsen in 's-Graveland en langs de Vecht. De regelmaat van de beurtvaart werd bepaald door marktdagen en andere vaste gebeurtenissen en evenementen. De koopman wist dan wanneer hij zijn goederen kon versturen, de reiziger wanneer hij kon meevaren. Tussen Amsterdam en Haarlem bestond al sinds 1632 een trekschuitverbinding, die later aansluiting kreeg op Leiden en Delft, waardoor tenslotte een vaste verbinding ontstond met Rotterdam. In 1670 werden de 'veer- of dorp-schuyten' geteld die in Amsterdam de Amstel passeerden. Het aantal varieerde van vijftig tot ruim tweehonderd per dag.

We weten uit de dorpsgerichten van Loosdrecht dat Dirk Stam in de achttiende eeuw al een regelmatige veerdienst op Amsterdam had. Hij wordt vermeld als veerschipper van Loosdrecht en 's-Graveland en

woonde te Loosdrecht aan de 's-Gravelandsevaart. Uit die tijd stamt ook dit lijstje met tarieven:

*Voor 2 daagen vaarens met het jagt naar Schraavelandt*¹:

<i>voor het paart 2 daagen a 4 g daags</i>	8.0.0
<i>voor het jagt a 8 g daags</i>	16.0.0
<i>voor passaaïjse gelt</i>	3.6.0
<i>door 't weesper tolheck</i>	1.13.0
<i>door de amstel schut sluijs</i>	0.8.0
<i>door de sluijs en lange brug te Weesp</i>	0.17.0
<i>door het Ankeveens hek en uijter meer</i>	0.8.0
<i>voor turf en hout</i>	1.10.0
	f 32.2.0

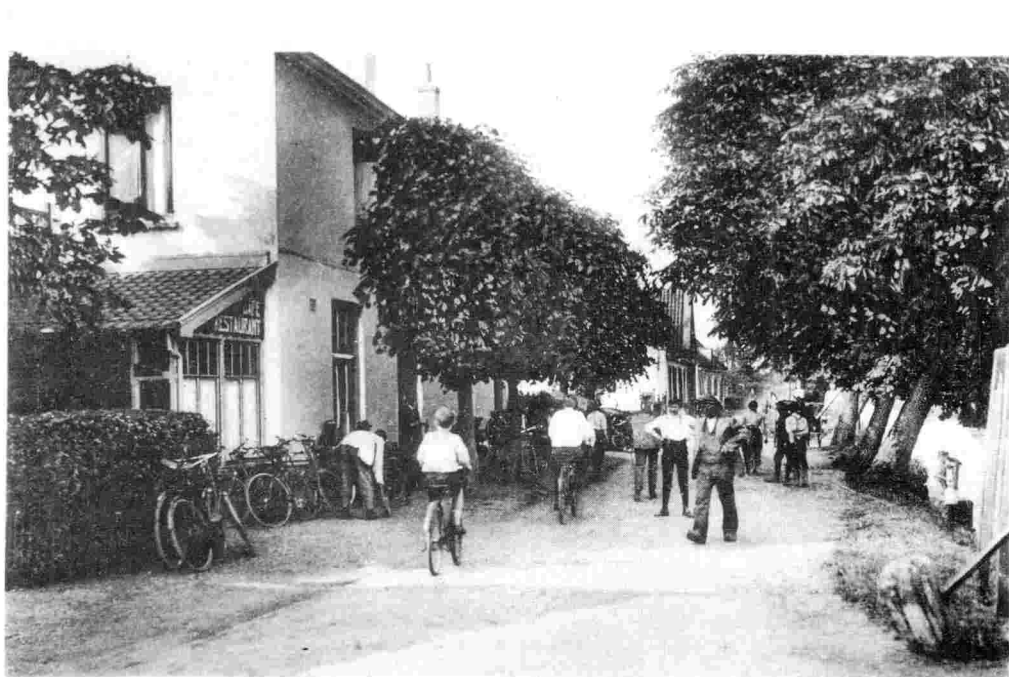
Tot in de negentiende eeuw bleef dit beroep bij Stam in de familie. Aan het eind van die eeuw was C. Hennipman baas op de trekschuit geworden. Op 15 oktober 1902 is de laatste trekschuit uit het dorp verdwenen. Schipper Hennipman heeft zijn veerschuit laten inrichten als motorboot.

Met het overnemen van de zaken van

Hennipman en Van Rijn waren de gebroeders Portengen in het bezit gekomen van drie stalen motorpakschuiten: de in 1882 gebouwde *Sperans Meliora* (in 1930 omgedoopt tot *Elizabeth*), de uit 1886 stammende 's-Gravelander en de *Lastdrager*². Op afbeelding 8 is de 's-Gravelander te zien met op de achtergrond de schuur van de eerder genoemde boerderij aan de Vaart.

Dirk Portengen voer dinsdags naar Amsterdam en donderdags naar Utrecht; zijn broer Jacob voer maandags en donderdags naar Amsterdam en concurrent Sax uit 's-Graveland voer op woensdag en vrijdag naar Amsterdam. Zo'n reis duurde altijd twee dagen. Er werd overnacht in de roef van de schuit.

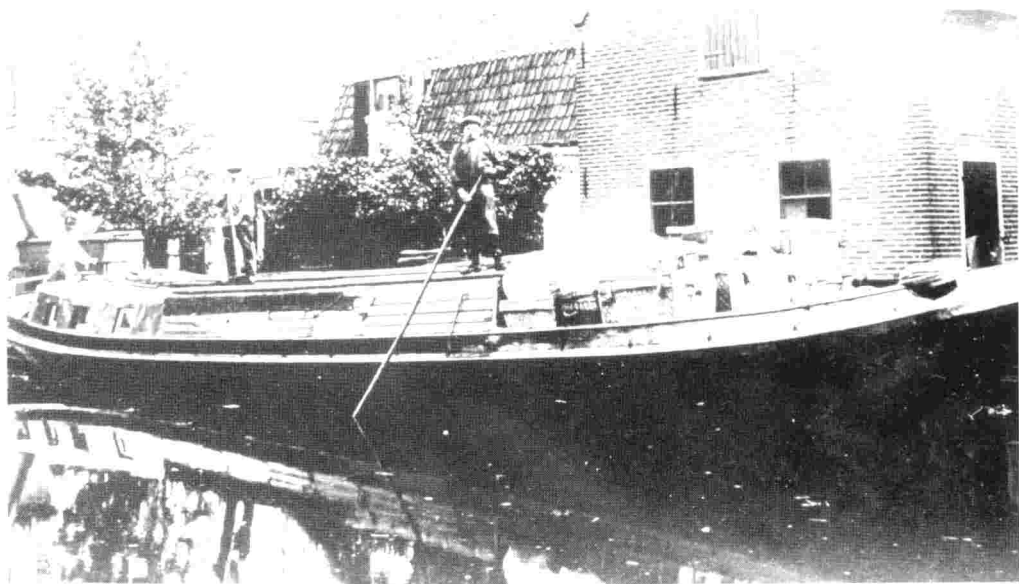
De route van Loosdrecht naar Amsterdam ging via de 's-Gravelandse vaart, alwaar de schuit getrokken moest worden door een paard, tot aan het Noordereind in 's-Graveland. Dit niet alleen vanwege de gerin-

Hôtel Dolman

LOOSDRECHT

Afb. 7: Drukke bij hotel Vaartzicht van Dolman.

Afb. 8: Motorschuit de 's-Gravelander

ge diepte, maar ook door de vele vuiligheid die in de 's-Gravelandse vaart dreef. Men had toen nog geen reinigingsdienst zodat veel afval in de vaart werd gegooid. Vervolgens volgde men de route die eerder in dit artikel beschreven is.

De vracht naar Amsterdam bestond veelal uit wasgoed van de verschillende wasserijen. Het hotel American in Amsterdam had een eigen wasserij in 's-Graveland. Uit Amsterdam kwam er veel veevoer voor de graanhandelaren Volkers en Zijtveld in Loosdrecht, balen voor de kininefabriek Argesarie aan de Beerensteinse vaart in 's-Graveland, gasflessen voor de radiatorenfabriek aan 't Luije Gat bij de Franse Kampweg, vaten olie en teer en vaten petroleum voor de heer Hacke van Mijnden in Loosdrecht, die met een motor voor zijn eigen stroom zorgde in de orchidee-ekwekerij op het landgoed Eikenrode. Ook werden er vaten met drank voor de firma Verhoeven te 's-Graveland vervoerd.

Bij de vracht naar Utrecht zaten wel eens in beslag genomen jachtgeweren of strikken van stropers. Die moesten dan als bewijsstukken naar het gerechtsgebouw aan de Ham-

De laatste trekschuit

De laatste trekschuit is thans uit Loosdrecht verdwenen: schipper E. Hennipman heeft „naar de eischen des tijds” zijne veerschuit doen inrichten tot motorboot.

(Uit een „Gooi- en Eemlander” van October 1902).

burgerstraat gebracht worden. Ook is er naar Utrecht nog enige tijd met vee gevaren, maar meestal werd het vee door veedrijvers over de weg naar Utrecht getransporteerd. In

Loosdrecht werd dat o.a. door Piet Masmeijer (Zwarte Piet) gedaan, die vrijdagavond al begon hier en daar de koeien op te halen. Die werden dan 's nachts of 's morgens heel vroeg lopend naar de Utrechtse veemarkt gebracht.

Een beurtschipper was ook weleens een vertrouwensman. Zo gebeurde het wel dat een landbouwer die op een pachtboerderij zat wat geld had gespaard. Dat mocht niet bij de plaatselijke Boerenleenbank bekend worden, want dan ging misschien de pacht omhoog. Dus ging men naar de beurtschipper met het verzoek om het geld te beleggen in Amsterdam. Men had dan de keus: staatsleningen à 3¼%, spoorwegaandelen à 3½% of Russische papieren à 4%. Na de revolutie bleek dat de meest hebbeligen op de koffie waren gekomen.

Omdat in 1930 de crisis begon, werden de vrachten minder en het werd moeilijker om aan geld te komen. Als voorbeeld het volgende geval: de schipper kreeg in Amsterdam tien ton La Plata-mais los gestort aan boord van een zeeschip voor een graanhandelaar in 's-Graveland. Onder rembours, dat wil zeggen: bij aflevering moest er meteen betaald worden. Dat was circa f 750,-. Bij aankomst had de graanhandelaar maar ongeveer 400 gulden. Men begon dan vast maar met lossen: in zakken scheppen en het pakhuis in dragen. De handelaar ging intussen vlug de boer op om te proberen diverse nog openstaande rekeningen te innen en zo kwam dan uiteindelijk het bedrag van f 750,- op tafel.

Een grote slag voor de schipperij was de opkomst van de vrachtauto. Daardoor zijn de gebroeders Portengen in 1934 uit elkaar gegaan. Bij notaris Van Kempen te Loenen werd de verdeling van het gemeenschappelijk bezit beschreven. Dirk Portengen werd expediteur en is met een vrachtauto een zogenaamde dagelijkse bodedienst begonnen, terwijl zijn broer Jacob veerschipper bleef, hoewel hij later ook met vrachtauto's verder ging met vervoer naar en van Hilversum.

Ing. John Mol was na een loopbaan bij verschillende elektriciteitsproducenten van 1993 tot 2006 bestuurslid van de Historische Kring Loosdrecht (HKL). Hij behartigde de zakelijke kant van het uitgeven van verschillende boeken en is nog steeds op vele terreinen binnen de kring actief. Als redactielid van het tijdschrift HKL publiceert hij een reeks over zeilboottypen. Erelid van de HKL.

Bronnen en literatuur

Periodieken *HKL* 4, 5, 6, 23, 24, 60, 67, 97, 126.
Prentbriefkaartenverzameling van de Historische Kring Loosdrecht.
Wij schrijven hier de geschiedenis, Historische Kring Loosdrecht, 1997.

Afbeeldingen

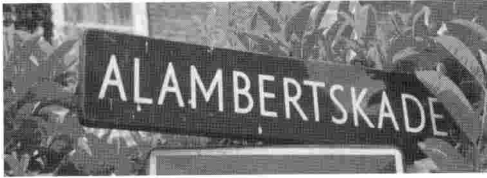
Collectie Historische Kring Loosdrecht

Noten

- 1 Er werd geteld in guldens, stuivers en penningen. Eén gulden telde 20 stuivers, één stuiver telde 16 penningen.
- 2 De voor de rivier- en binnenvaart bestemde *Sperans Meliora* werd in 1882 gebouwd in Haarlem en mat 21,488 ton. Hij had een vooronder, een achteronder, een machinekamer, een laadruimte en een dek en werd voortbewogen door een éencilinder liggende Rennes-motor van 10 tot 12 pk. De 's-Gravelander werd in 1886 door de firma Peltenburg in Haarlem gebouwd en mat 27,958 ton. Hij had een ruim, een machinekamer en een roef achterop en werd voortbewogen door een éencilinder Kromhout ruw-ollemotor met gloeikop van 15 tot 18 pk. Het bouwjaar en -bedrijf van de *Lastdrager* zijn onbekend. Hij mat 24,831 ton, had eenzelfde indeling en werd voortbewogen door eenzelfde motor.

Alambertskade versus Dirk A. Lambertszkade

Juliette Jonker-Duijnste

In het kader van een grootschalig onderzoek naar oude wegen in de Gooi-, Vecht- en Eemstreek, waaraan diverse historische kringen meewerken en waarvan het de bedoeling is dat het resultaat over enkele jaren in een publicatie zal verschijnen, participeer ik in onderzoek naar oude (doorgaande) wegen in de gemeente Loenen. Een van de weinige oost-westverbindingen vanaf Vreeland naar Kortenhoef-Loosdrecht was de *Alambertskade*, die van de Boslaan in Vreeland tot aan de Hornwijk in Loosdrecht loopt, met aan de noordzijde de Wijde Blik en aan de zuidzijde de Loenderveense plas. Een kade die tegenwoordig twee gemeente- en twee provinciegrenzen doorkruist: een deel van de kade valt onder Vreeland, gemeente Loenen (provincie Utrecht), een deel onder de gemeente Wijdemeren (provincie Noord Holland). Lange tijd vormde de kade de provinciegrens, ten tijde van de Republiek toen Kortenhoef nog bij Utrecht hoorde en daarna toen Kortenhoef geruimd werd voor Loosdrecht en beide van provincie wisselden.

Het bijzondere is dat de kade aan beide uiteinden een andere naam heeft: aan de Loenense kant heet hij *Alambertskade*, aan de kant van Kortenhoef/Loosdrecht de *Dirk A. Lambertszkade*. Dit verschil in naamgeving was ook Bep De Boer van de Historische Kring Laren opgevallen. Hij vroeg TVE om eens uit te zoeken naar wie de kade nu eigenlijk genoemd was. Al met al dus voldoende aanleiding om een onderzoek te wijden aan dit bijzondere pad.

Topografie

Allereerst deden wij een globaal onderzoek¹ naar enkele topografische kaarten van de omgeving. Hieruit blijkt dat de *Alambertskade* nog niet voorkomt op de oudste kaart van de Vechtstreek, uit 1526. Dit geeft overigens nog geen 100% zekerheid dat de kade nog niet bestond, want op sommige kaarten staan niet alle bestaande wegen, laat staan paden, ingetekend. Op een kaart uit 1573, van Christiaan Grooten is de kade als dun streepje ingetekend. Twee jaar later, op een kaart van Joost Jan Beeldsnijder uit 1575 staat de kade al duidelijk aangegeven als *Lant Schijdinge* (zie p. 119)². Honderd jaar later verschijnen twee kadebenamingen op kaarten: *Scheijdt Kade* (afb. 1) en *Dirck A. Lambertsz Kade* (afb. 2). In deze periode liep het pad nog over land.

Afb. 1: Bernard de Roij, 'Nieuwe kaart van den lande van Utrecht', vervaardigd tussen ca. 1676 en 1695, uitgegeven door Nicolaas Visscher, Amsterdam 1696.

Afb. 4: Detail kadastrale kaart van Vreeland uit 1832, Kadastreale Atlas Provincie Utrecht 14, 2007, het noorden rechts.

eeuw gaan de woorden vaker aan elkaar geschreven worden. In 1981 schrijft de topografische kaart de naam als *Lambertszkade*, maar tegenwoordig (uitgave 2004) staat er *Dirck A Lambertsz-kade*. De gemeentelijke basisadministratie van Wijdemeren hanteert *Dirck A. Lambertszkade*, maar in Loenen houdt men zich aan *Alambertszkade*.

In het onofficiële domein komt men verschillende verschrijvingen van de naam van onze kade tegen. Een paar merkwaardige voorbeelden. *Lambrechts(z)kade* en *Alambrechtskade* vindt men op het internet. De schrijfwijze *Dr. Lambertszkade*⁶ is een misverstand doordat *Dirck* ook wel tot *Dr^k* werd afgekort. De overigens creatieve suggestie van enig verband met de Franse verlichtings-

filosoof D'Alembert, wiens naam ook vaak verbasterd wordt tot D'Alambert⁷ moet als grappig misverstand worden afgedaan. Zo fantaseert men er ook tegenwoordig nog lustig op los.

Oorsprong van de naam

Over de oorsprong van de naam is weinig te vinden. In een rekening van het bisdom Utrecht uit 1343 komt de vermelding voor: *'Dorkserveen - Jacob Lambrechtszoen'*. Wie dit was en of dit de naamgever van het pad is, is onbekend. Het lijkt niet waarschijnlijk, daar het pad pas een paar honderd jaar later op de eerste topografische kaarten verscheen. Het dichtst bij komt ene Dirck Lambertsz, die genoemd wordt in de opsomming van Morgengeld en Huisgeld van Loosdrecht en Mijnden in verband met de tiende en twintigste penning: *Dirck Lambertsz bruyckt thien mergen deen door dander ghetaxeert op thien stuw(ers) fac*. V gl. In 1557 waren het zijn erven⁸. Deze Dirck komt een eeuw eerder voor dan de vermelding in de naam van de kade in 1652.

Een schoutbrief van 'Cortehoeve en Overmeer' in het archief van het kapittel van St. Marie uit 1564 meldt dat 'de binnen en buiten Vechtdijk mitsgaders die wetering en andere dammen, sluisen en wegen binnen den bedrijve van Dorsseweert ofte Overmeer gelegen' ieder jaar geschouwd zullen worden op *St. Lambertsdag*. De Alambertszkade valt binnen het Kortenhoefse gebied. Zal deze naamsspeling toeval zijn of zal de Heilige waarnaar deze schouwdag is vernoemd inderdaad de naamgever zijn van de kade? De oud-rechterlijke- en gemeentelijke archieven van Loosdrecht, die onder andere de leggers van de verpondingen bevatten, lijken ook een bron waarin de naam te vinden zou kunnen zijn. Hier komt echter nergens de naam *Lamberts* of *Alamberts* in voor.

Ook de optie of de naamgever een Amsterdamse koopman zou kunnen zijn, die iets van doen had in de vervening hier ter plaatse, blijkt niet te vinden. Wel of geen Amsterdamse koopman, het vermoeden bestaat dat Dirk A. Lamberts iemand was die belangen in de vervening zou hebben, ofwel eigenaar

van de grond was of de kade mede heeft aangelegd. Dat laatste geldt ook voor Ael Lamberts uit 1612. Het was immers te doen gebruikelijk dat een weg of iets dergelijks werd vernoemd naar degene die deze had aangelegd of die eigenaar van de grond was.

In de periode van de naamgeving van de kade was het structureel gebruik van vaste familienamen nog niet in zwang, wat een zoektocht bemoeilijkt. *Dirk A. Lamberts(z.)* komt vrijwel zeker van *Dirk, de zoon van A. Lamberts*. De vernoeming van *Ael* in vroege geschriften, kan wijzen op de doopnaam van deze A. Lamberts, zelf de zoon (of dochter!) van ene Lambert. *Ael* of *Aal*, was een in die tijd vrij gewone jongens- of meisjesnaam (denk aan *Aaltje*). *Alamberts* lijkt dan een samentelling te zijn van *Ael* en *Lamberts*. Geheel speculatief zou er een schema kunnen

bestaan waarin Dirck A. Lambertsz de achterkleinzoon was van Dirck Lambertsz die in 1557 al was overleden. Het probleem is dat er te weinig bronnen bewaard zijn gebleven uit die tijd.

We mogen op basis van de hier beschreven bevindingen gevoegelijk concluderen dat de oudst bekende benaming is: *Ael Lambertsekade* (1612). Rond 1683, werd de kade naar de vermoedelijke zoon *Dirk A. Lambertsz Kade* genoemd. Maar wie nou deze Ael Lamberts en Dirck waren, daar geeft geen enkel geschrift vooralsnog uitsluitsel over.

‘Wien het water deert, het water keert’

Van oudsher al vormde de Alambertskade de grens tussen Holland en het Sticht van

Uitg. Nauta, Velsen.

1965.

Sluisje, — VREELAND.

Afb. 5: De voormalige Loenderveense sluis te Vreeland, circa 1900 (coll. W. Mooij). Vanuit de Wijde Blik werd de turf naar de Vecht vervoerd via dit schutsluisje ‘Visscherslust’, tegenwoordig ‘het Sluisje’ genaamd. Het woonhuis op nummer 86 is een voormalige turfschuur, die later tot boerderij is verbouwd. De turfstekers konden hun pas verdiende geld meteen verbrassen, in de herberg op de hoek Alambertskade-Boslaan die op vele kaarten is ingetekend, niet voor niets ‘de Letste Stuyver’ geheten. Let wel: 1965 staat voor het nummer van de Ansichtkaart bij de uitgever.

Afb. 6: De Alambertskade in 2007 (foto auteur).

Utrecht. De kade viel tot 1832 in zijn geheel onder de gemeente Kortenhoef, samen met het hele terrein ten noorden van de Alambertskade tot het Kneuterdijkje, langs de Oude Vechtarm. Het terrein van de buitenplaats Slotzigt aan de Boslaan in Vreeland behoorde dus ook tot de gemeente Kortenhoef, tot de grenswijzigingen die samenhangen met de kadastrale herinmeting die definitief werd vastgesteld in de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels van 1832⁹. Kortenhoef was dan ook belast met het onderhoud van de kade. Zo werd in een molenbrief uit 1713 bepaald dat het bestuur van de polder Kortenhoef de Alambertskade met nog een aangelegen deel van de Rade moest onderhouden. Deze kades vormden namelijk een belangrijke waterkering voor de polder. De verveningen in Kortenhoef waren al eind zestiende eeuw van start gegaan. Wettelijke voorschriften stelden diverse eisen en beperkingen aan de vervening, om beschadiging aan dijken en wegen

te voorkomen. Zo werden de breedte van de legakkers en de veenputten vastgesteld, werd beplanting verplicht ter bescherming tegen ontgronding, en mocht binnen bepaalde afstand van kaden en dijken niet verveend worden.

Voor enkele plaatsen, waaronder Kortenhoef, werden hier uitzonderingen op gemaakt, onder andere in de Generale Ordonnantie van 29 juli 1767. In Kortenhoef mochten de veenputten breder zijn en de akkers smaller dan elders. Mede hierdoor richtte de vervening hier grote verwoestingen aan. Ook aan het einde van de achttiende eeuw en begin negentiende eeuw werd hier vervening van diverse stukken land toegestaan, ditmaal echter met een ander doel dan alleen het winnen van turf: De Alambertskade moest met de zo gewonnen grond versterkt worden. De kade verkeerde namelijk in zeer slechte staat, want zij had niet alleen te lijden van het water van de Kortenhoefse

kant (de Wijde Blik), maar immers ook van de kant van Loosdrecht en de Loenderveense plassen.

Na een klacht van de ingelanden van Kortenhoef bij de commissaris-generaal van het Departement der Zuiderzee over het 'vreemde water dat door en over hunne kade liep', kregen zij in 1814 de gevraagde vergunning tot vervening, om met deze grond de kade op te hogen en zo tegen doorbraak te beschermen¹⁰. Deze actie had slechts tijdelijk resultaat: al vier jaar later bleek de kade wederom in slechte staat te verkeren, waarschijnlijk omdat de illegale vervening gewoon doorging waardoor stukken land (legakkers) die de kade nog enigszins beschermden, verdwenen. Het plan werd geopperd om dan maar de kade zelf te vervenen, en de meer noordelijk gelegen Zandzuwe tot waterkering in te richten. Bij Koninklijk Besluit van 1836 werd dit plan van tafel geveegd en werd aan het polderbestuur van Loenderveen opgelegd een houten beschoeiing te plaatsen op de meest bedreigde plaatsen. Later werd toegestaan de beschoeiing te vervangen door rijs en puin.

Kortenhoef moest met aardewerken de kade versterken. Loenderveen bleek echter niet in staat aan haar verplichtingen te voldoen. Gezien het belang van de kade, die er immers voor zorgde dat de beide plassen niet in elkaar over zouden vloeien, besloten uiteindelijk in 1838 het Rijk, de provincies Noord-Holland en Utrecht en de polder Loenderveen voor gezamenlijke rekening de kade op te knappen. Kortenhoef nam het verdere onderhoud op zich. De situatie dat ook deze partij niet aan zijn verplichtingen kon voldoen, deed zich nog diverse malen voor, waarbij het Rijk en de Provincies steeds bijsprongen. Sinds halverwege de negentiende eeuw voorzag de polder – onder toezicht van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland – in het onderhoud tot f 250,- per jaar, eventueel resterende kosten werden door de provincie Noord-Holland betaald¹¹. Toch blijven de eigendomsrechten op deze kade vrij onduidelijk; De aanleg van een fietspad rond 1990 werd namelijk gefinancierd door de

gemeente 's-Graveland, die 'daarmee in elk geval de eigendomsrechten veilig [stelde]'¹². Navraag bij de gemeente Loenen in april 2007 over wie er nou voor welk deel van de Alambertskade verantwoordelijk is, leverde niets op: het antwoord was dat zij het zelf ook niet weten!

Recreatieve functie

De Alambertskade was dus als voetpad al eeuwenlang een verbinding tussen Loenen-Vreeland en Loosdrecht-Kortenhoef. Toch was van een goed onderhouden wandelpad geen sprake. Het was een smal, modderig dijkje, dat slechts – zoals eerder beschreven – het hoogst noodzakelijke onderhoud ontving als waterkeringsfunctie. In de jaren dertig van de vorige eeuw ontstond vanuit de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer De Vechtstreek behoefte om het paadje beter geschikt te maken voor fietsers. Er waren veel bezwaren tegen de aanleg van een fietspad door omwonenden, die een invasie van nieuwsgierige toeristen vreesden in hun zo rustige woonomgeving. In 1932 werd het pad echter, ondanks deze tegenstand, geopend. De VVV had diverse instanties verzocht om financiële bijdragen te leveren voor de aanleg en het onderhoud van het pad, zo ook de 'Vereniging voor aanleg en onderhoud van rijwielpaden in Gooi- en Eemland'. Deze Vereniging gooide al snel de handdoek in de ring: in 1937 meldde zij het bestuur van de VVV dat zij dit pad zouden 'abandonneeren' wegens te hoge onderhoudskosten. In de jaren daarna verwilderde het pad dan ook behoorlijk. Vlak na de opening was er ook protest gekomen vanuit de Hengelsportvereniging Hilversum. Zij waren bang dat de vele verwachte passanten de rust van de vissers en hun prooi zouden verstoren. Structurele verbeteringen werden aangebracht begin jaren '90 van de twintigste eeuw, toen een fietspad werd aangelegd over de kade.

Tot slot speelt de Alambertskade ook nog een rolletje in de Nederlandse literatuur: Op 30 mei 1968 werd hier namelijk de dichter

Halbo C. Kool dood aangetroffen, een gebeurtenis die Jeroen Brouwers, o.a. winnaar van de Prijs der Nederlandse Letteren in 2007, stof tot schrijven gaf in zijn boek *De laatste deur- essays over zelfmoord in de Nederlandstalige letteren*. De dichter werd 'dood aangetroffen op een doodlopend landweggetje (de Alambertskade) tussen twee plassen in het weidegebied in Kortenhoef'.

Al met al een boeiend pad, waarover vermoedelijk het laatste woord nog niet is gezegd. Het eindresultaat van dat onderzoek zal hopelijk in een overkoepelende wegen-publicatie te vinden zijn.

Drs. Juliette Jonker-Duynstee is kunsthistorica. Zij verzorgt op free-lancebasis historische rondleidingen met haar bedrijf VechtExclusief, is als redacteur nauw betrokken bij het tijdschrift van de Historische Kring Gemeente Loenen en is lid van de Werkgroep Oude Wegen tussen Vecht en Eem.

Afbeeldingen van de straatnaamborden onder de titel: *Links in Vreeland, gemeente Loenen, rechts in Kortenhoef, gemeente Wijdemeren (foto's Bep De Boer, Laren).*

Bronnen en literatuur

- Archief H. Aalderink, Vreeland.
Oud-rechterlijke en gemeentearchieven van Loosdrecht.
Archieven Polder Kortenhoef en Dorsscheveensen en groogschen polder.
H. Jacobi (vermoedelijk), *Overzicht der Geschiedenis van den polder Kortenhoef*, 1891.
M. Donkersloot-de Vrij, *De Vechtstreek*, Weesp 1985.
E. van Tijn, 'Hoe heet toch dat mooie fietspad naar Loosdrecht?', *Gooi- en Eemlander* 2 november 2001.

Noten

- 1 De heer Aalderink sr. uit Vreeland was zo vriendelijk mij zijn archief over de Alambertskade te laten inzien. Met dank aan verschillende leden van de Werkgroep Oude Wegen tussen Vecht en Eem voor het geven van opmerkingen en aanvullende gegevens.
- 2 'Land-Caerte ende water-Caerte van Noort-Hollandt ende West-vriesland met d'aenliggende Landen', door Joost Jansz Beeldsnijder, Amsterdam 1575, collectie Nationaal Archief, kaartenverzameling. Zie afbeelding elders in dit tijdschrift.
- 3 De kaart van Jan Spruytenburgh uit 1734 is elders in dit tijdschrift afgedrukt: F. Brand, *Loosdrecht nog niet van de kaart*, p. 117-127.
- 4 Aangehaald in het *De Dinsdag-Editie van Gratis Nieuws- en Advertentieblad voor Oud- en Nieuw-loosdrecht, 's-Graveland, Kortenhoef, etc.*, 1^e jrg., no. 29, 1926.
- 5 Verzameling van toeristische kaarten van het Gooi- en Vechtstreek en/of Eemland uit de tijd na ca. 1900, Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek te Hilversum.
- 6 *Uit-bijlage van de Gooi- en Eemlander*, 9 juni 2005.
- 7 Jean (Baptiste) le Rond d'Alembert (1717-1783), wiskundige en 'encyclopedist'.
- 8 Nationaal Archief, Den Haag, 3e afd. 'Staten van Holland 1445-1572'.
- 9 De oude Vecht zelf, het ernaast liggende Kneuterdijkje en de voormalige sluis bij de Lindengracht waren eigendom van de familie Hoof, ambachtsheren van Vreeland.
- 10 Jacobi, p. 19.
- 11 Jacobi, p. 13.
- 12 E. van Tijn.

Verdwenen zeilschepen

Populaire typen van vroeger op de Loosdrechtse plassen

John Mol

Loosdrecht heeft veel welvaart te danken gehad aan het watertoerisme. In het begin van de twintigste eeuw kwam dat aarzelend op gang, want het bezit van een eigen boot was toen alleen weggelegd voor welgestelden. Toch begon Rutger Flug al omstreeks 1900 een jachthaventje in Oud-Loosdrecht. Hij verhuurde roeiboten en had een terrasje. Later begonnen vele anderen ook een watersportbedrijf. Loosdrecht kreeg daardoor bekendheid in binnen- en buitenland. Op afb. 1, een prentbriefkaart die op 20 juli 1911 vanuit Loosdrecht naar Den Haag is verzonden, zien we hoe primitief die eerste jachthaven van Flug was. Geen strakke beschoeiingen en steigers zoals wij die nu kennen. In de haven liggen ook geen boten van 'de gewone man.'

Tientallen jaren bleven boten duur in aanschaf, niet alleen omdat ze gebouwd werden van dure houtsoorten, maar ook omdat de delen (planken) gebogen moesten worden. Dat gebeurde met 'water en vuur.' Het deel werd aan een kant nat gemaakt en aan de andere kant verhit. De natte kant zette uit en de hete kant kromp iets en daardoor kon de plank gebogen worden. Hoewel loonkosten toen niet de hoogste posten waren vergeleken met materiaalkosten, werden boten toch vrij duur. In de jaren dertig werd het bouwen van schepen door de uitvinding van de lattenbouwmethode door dorpskapper Hendrik Bulthuis in Bergum (Fr.) veel goedkoper. Hij bedacht de methode om vrij dunne latten van vurenhout op ronde spanten en aan elkaar te

Afb. 1: De eerste primitieve jachthaven in Oud-Loosdrecht.

timmeren. Wie een beetje handig was kon zelf een boot bouwen. De door de kapper ontworpen *BM* (van *Bergumer Meer*, ten onrechte wel eens verklaard als *Bulthuis Methode*) en latere *Zestienkwadraat* werden zo populair dat de vraag naar boten enorm steeg en de waterrecreatie zich stormachtig ontwikkelde zodat er werk voor velen kwam. Ook op het gebied van de botenbouw kreeg Loosdrecht grote vermaardheid.

Klassen van zeilschepen

In de eerste helft van de vorige eeuw zijn er veel klassen van houten zeilschepen ingesteld, waarvan grote aantallen boten op de Loosdrechtse plassen voorkwamen. Sommige klassen ziet men nu nog. Het voert te ver al die klassen op te sommen, maar de belangrijkste mogen niet ontbreken.

De *Star*, *Regenboog* en *Draak* waren niet erg geschikt voor de Loosdrechtse plassen door hun grote diepgang. Er zijn wel wed-

strijden met deze schepen gehouden, maar ze konden/kunnen slechts op enkele plassen varen. Deze klassen zijn nog niet uitgestorven, maar de aantallen zijn wel erg teruggelopen. In de *Regenboog*klasse worden in het voorjaar nog wedstrijden gehouden op de Loosdrechtse plassen.

De klassen worden onderscheiden in eenheids- en beperkte klassen. Bij eenheidsklassen zijn alle boten gelijk, bij beperkte klassen liggen alleen de maximale afmetingen vast en zien de schepen er vaak zeer verschillend uit. Voorbeelden van beperkte klassen waren de *Vrijbouter* en de *Lark*. De andere in het overzicht vermelde typen zijn eenheidsklassen. Eenheidsklassen kunnen nog onderscheiden worden in nationale en internationale klassen. De *BM*, *Zestienkwadraat*, *Pampus*, *Valk*, *Vrijheid* en *Regenboog* zijn Nederlandse ontwerpen en nationale klassen. De *Twaalfvoetsjol*, *Sharpie*, *Olympiajol* (ontworpen voor de Olympisch spelen 1936), *Star* en *Draak* zijn internationale klassen. Afbeelding 2 laat zien hoe deze schepen er uitzien.

Klasse	Jaar ¹⁾	Lengte (m)	Breedte (m)	Diepgang (m)	Zeilopp. (m ²)
Geschikt voor de Loosdrechtse plassen:					
Twaalfvoetsjol	1914	3,66	1,40	0,95	9,30
Lark	1919	4,00	1,40	0,80	11,00
Vrijbouter	1919	7,00	1,50	0,90	15,00
BM	1928	4,75	1,50	0,55	11,80
Zestienkwadraat	1931	6,00	1,93	0,80	16,00
Sharpie	1932	5,99	1,43	0,96	12,00
Pampus	1933	6,70	1,69	0,80	15,90
Olympiajol	1936	5,00	1,66	0,95	10,50
Valk	1939	6,59	2,00	0,81	16,00
Vrijheid	1945	5,40	1,65	0,75	14,00
Minder geschikt voor de Loosdrechtse plassen					
Star	1911	6,93	1,73	1,02	26,10
Regenboog	1917	8,00	1,96	1,10	36,50
Draak	1936	8,90	1,96	1,20	21,20

¹⁾ Omdat het jaar van introductie niet altijd exact bekend is, staat hier soms het jaar vermeld waaruit het ontwerp stamt en soms het jaar waarin het type als klasse werd toegelaten.

Twalfvoetsjол

Lark

Vrijbouter

BM

Zestienkwadraat

Sharpie

Pampus

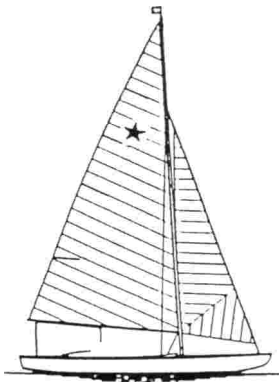
Olympiajол

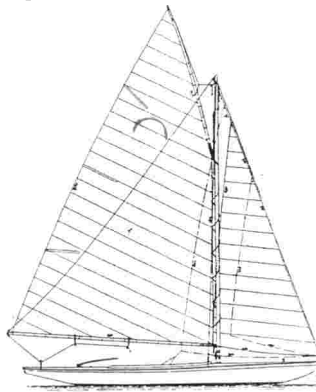
Valk

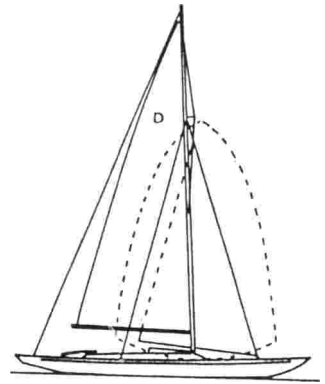
Vrijheid

Star

Regenboog

Draak

Afb. 2: Overzicht van de belangrijkste klassen.

Ontwikkelingen in de scheepsbouw

In Oud- en Nieuw-Loosdrecht en Breukeleveen zijn vele duizenden plezierboten gebouwd op tientallen werven. Het is niet precies bekend hoeveel bedrijven er zijn geweest. Zeer bekende werven waren: *Werk Navis* van W. Beekhuis, *Firma Baay*, *Bootbouwerij K. Kos*, *Jachtwerf Gebr. Serry*, *Jachtwerf Van Doesburg & Boeschoten*, *Ottenhome*, *Jachtwerf Doornbos*, *Bootbouwerij De Kleine Winst*, *Scheepswerf Het Anker*, *Jachtwerf Ligthart*, *Scheepswerf Charlois*, *The Flying Dutchman* van Willem Visser, *Jachtwerf Van Dusseldorp* en *Van Wettum Jachtbouw*. *Jachtwerf Scherpel* en *Bootbouwerij Vrijheid* zijn nog bestaande bedrijven.

Na de Tweede Wereldoorlog zijn er niet veel klassen bijgekomen die op de traditionele manier gebouwd werden. In de jaren vijftig werd het bouwen met plakhout of plywood erg populair. Rompen werden op mallen gevormd door stroken fineer over elkaar te lijmen met zogenaamde twee componentenlijm, waardoor een soort triplex ontstond. Die rompen waren zo sterk dat spanten overbo-

dig waren. Later kwamen er veel kunststofboten op de markt.

Het gaat voor dit artikel ook te ver alle klassen die op de Loosdrechtse plassen vaak in grote vloten bij wedstrijden voorkwamen uitvoerig te behandelen. In bijna alle nog bestaande klassen worden door de zeer actieve klassenorganisaties elk jaar wedstrijden georganiseerd zodat belangstellenden deze schepen in actie kunnen zien. Aan de klassen Vrijbouter, Lark en BM die totaal verdwenen zijn en dus geschiedenis zijn, besteed ik meer aandacht.

Aan de meeste klassen zijn artikelen gewijd in het kwartaalblad *HKL* van de Historische Kring Loosdrecht in de lopende reeks *Vertrouwde Zeilschepen*, die niet chronologisch is opgezet. Voor belangstellenden een overzicht van de tot nu toe gepubliceerde artikelen:

Vrijbouter, kwartaalblad *HKL* 121, *Lark* 125, *BM* 128 en 129, *Zestienkwadraat* 132 en 133, *Star* 136 en 137, *Valk* 141 en 142, *Scheldejol* 145, *Twaalfvoetsjol* 148, *Regenboog* 152, 153 en 154, *Sharpie* 156.

Afb. 3: De Vrijbouter 44 op prentbriefkaart uit 1944.

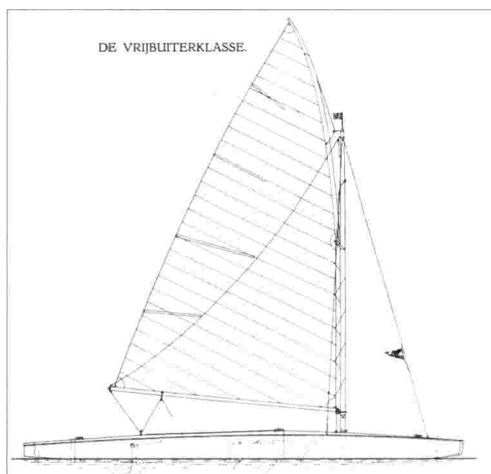
De Vrijbouter

De Vrijbouter was een beperkte klasse en daardoor een zeer bijzonder type dat in vele vormen voorkwam met verschillende tuigages, meestal gaffeltuigen. De beperkingen waren: lengte maximaal 7.50 m, kuipopening niet groter dan 2 m², huiddikte slechts 12 mm en oppervlak van grootzeil plus voordriehoek niet groter dan 15 m². Wat aan fok achter de mast zat was vrij. Over het algemeen hadden ze een midzwaard, maar een kiel was ook toegestaan in deze klasse. De goede Vrijbouters waren echter alle met een zwaard uitgerust. De meeste hebben een steil *houarituig*, dat voor deze lichte schepen betere resultaten geeft dan een *torentuig*. Voor zo'n tuig, waarvan de gaffel bijna vertikaal staat, kennen we geen Nederlands woord.

De Vrijbouter was indertijd een van de snelste schepen. Sommige konden snelheden halen van 50 km per uur. In Duitsland werd dit type *Rennjolle* genoemd. Hoewel er na 1952 geen nationale wedstrijden meer gehouden werden zag men tot halverwege de jaren zestig vrij regelmatig Vrijbouters op de Loosdrechtse plassen, daarna is het bergafwaarts gegaan en nu komen ze niet meer voor. Veel van deze schepen hadden een zogenaamd vlinder- of vleermuisttuig, herkenbaar aan de uitstekende zeillatten.

Zeer bekende Vrijbouters waren de *Sam Cornelisse I* en de *Sam Cornelissen II* die ontworpen zijn door ir. J. Loeff, de oud hoofdredacteur van de *Waterkampioen* en bewerkster van de herdrukken van 'het boek' op het gebied van de watersport, *De Zeilsport*, van H.C.A. van Kampen. Het verschil in de naam Cornelisse(n) kent zijn eigen geschiedenis, maar valt buiten het kader van dit artikel. De *Sam Cornelissen II* met zeilnummer Z 21, gebouwd in 1928, heeft geschiedenis gemaakt, want in juni 1985 is dit schip, dat jarenlang zijn ligplaats had in Loosdrecht bij jachthaven Scherpel, verkocht aan het Scheepvaartmuseum.

Bekende schepen in deze klasse waren ook de *Jet*, *Thedo*, *Jonker Cabeliau*, *Piet Hein*, *Claes Pardoes*. De heer Scherpel zelf heeft ook

Afb. 4: De Vrijbouter *Kaper*.

wedstrijd gevaren in de Z 230, de *Thedo*, die hij helemaal opknapte. Afb. 4 laat het jacht *Kaper* zien, een door W. Beekhuis (werf Navis) omstreeks 1919 ontworpen en gebouwde Vrijbouter met een zogenaamde 'katterug.' De nummering met zeilteken Z werd in Friesland in het rood uitgevoerd, in Holland in het zwart.

De Lark

Hoewel de Lark een typisch Friese aangelegenheid was, waren ze ook vaak in grote aantallen op de Loosdrechtse plassen te zien. De Lark was een klein middenzwaardjacht van een buitenissig model dat ontleend is aan een oorspronkelijk Amerikaanse eenheidsklasse. Het was een klein, handig en goedkoop scheepje, een soort speelgoed voor jonge beginners die behoorlijk konden zwemmen want erg zeewaardig was het niet.

Larken kwamen voor in lengtes van 3,60 tot 4,00 m met zeiloppervlakten tussen 9,00 en 11,00 m². De vorm van de romp was vrijwel altijd dezelfde; totaal verschillende rompen als bij de Vrijbouter zag men niet. W. Beekhuis heeft er enkele ontworpen en gebouwd. Het tuig is een zogenaamd *cat-tuig*,

het allereenvoudigste dat met één enkel zeil achter de mast gehesen wordt. De benaming stamt uit het Amerikaans, een goed Nederlands woord is er niet voor. Het Engelse woord *lark* betekent *leeuwerik*, maar of die naam zo is bedoeld voor dit type zeilboot weet ik niet. Het zou best kunnen, want er zijn wel vaker vogelnamen gebruikt voor zeilbootklassen, bijvoorbeeld: de *Valken*-, de *Stern*- en de *Kolibri*-klasse.

Met de Lark was het lastig zeilen omdat de mast zeer voorlijk staat in het schip en zo'n gewicht is op die plaats niet bevorderlijk voor de zeewaardigheid. Bovendien staat hij op een plaats, waar het schip smal is, zodat hij onvoldoende door stagen gesteund kan worden. Een Lark kostte in de jaren 1919-1923 slechts f 150 zodat het geen wonder is dat er tamelijk veel gebouwd zijn. In veel boeken over de zeilsport wordt de Lark beschreven. In een boek uit 1949 staat: 'Het is jammer, dat de Larkenklasse het buiten Fries-

land niet zo best doet. Ook is het jammer, dat er nog geen "gezondere" goedkope wedstrijdboot is in die grootte, een boot die een paar handige jongens zelf kunnen bouwen. En die dan op z'n kant de keukendeur uit kan, net als een Lark.'

Er wordt niet altijd positief over dit ontwerp geschreven: 'De Lark is, wegens de geringe ruimte en beschutting aan boord en om de kuren, die het platte bootje bij het varen vóór een sterke bries soms vertoont, niet aan te bevelen als toerboot, maar een afgedankte wedstrijd-lark is als goedkope boot voor middagtochtjes en voor promenadeseilen niet te versmaden. Met een kleiner doekoppervlak is hij ook voor kinderen geschikt te maken.'

Marius Ruytenschildt geeft in 1962 als informatie: 'Larken zijn die brede en platte scheepjes, waarvan de voorsteven niet, zoals gebruikelijk, in een verticaal maar in een horizontaal vlak ligt. We zien ze bijna alleen nog in Friesland varen. Het zijn levendige en

Afb. 5: Larken in een wedstrijd.

Afb. 6: Zeilen met een Lark, een aparte sport.

goed manoeuvreerbare scheepjes. Voortdurende oplettendheid is de larkzeiler geboden, want deze scheepjes zijn vrij rank. Wel beschikken ze door hun eigenaardige vorm over een zeer grote "aanvangsstabiliteit", maar daar staat tegenover, dat ze doorgaans in verhouding tot hun afmetingen een grote hoeveelheid zeil voeren. Voor beginners zijn ze dus minder geschikt. Vooral bij een stevig briesje is het niet eenvoudig dit bootje overeind te houden, hetgeen echter juist voor een Hollandse jongen een grote aantrekking kan zijn. Voor het windje wil het wel eens gebeuren, dat de Lark zijn horizontale voorsteven onder water steekt en dan volgt spoedig de hele boot.'

Ruytenschildt schrijft daarna wel dat het 'onder water gaan' voorkomen kan worden door tijdig te loeven, maar zo simpel was dat niet, want het vaststellen van 'tijdig' was moeilijk. Het was een sport om bij wind-

kracht vier of vijf met de Lark voor de wind te gaan zeilen. Als op een gegeven moment water over de neus kwam, was het te laat. Het loeven kon dan niet meer, want de boot luisterde niet meer naar het roer en dat hij onder water zou gaan was zeker. Maar ook bij het aan de wind zeilen was een Lark onbetrouwbaar. Bij een rukwind, die bij oostenwinden vaak voorkomen, kon hij ineens omgaan. Je zag dat aankomen, maar kon niets meer doen, omdat het schip ook dan niet naar het roer luisterde. Ook het laten vieren van het zeil hielp dan niet meer. Op afb. 6 is goed te zien hoe plat een Lark was en dat er al gauw water naar binnen kon komen. Het is dan ook geen wonder dat de Lark uitgestorven is, want er zijn naderhand tientallen klassen van goedkope kleine boten op het water verschenen met veel betere zeileigenschappen.

De Bergumermeerklasse, BM

De BM was een bijzonder type zeilboot, dat eind jaren twintig op de Friese wateren verscheen en direct opviel door de eenvoudige bouw en vooral door de lage bouwkosten erg populair is geworden. De eerste BM werd door Hendrik Bulthuis en Jan van de Steeg in 1926 gebouwd. Hoewel de boot lange tijd populair was, is er toch geen jubileum gevierd zoals dat bij enkele andere klassen wel het geval is geweest. Zo zijn er bijvoorbeeld jubileumboeken uitgegeven voor het vijftigjarige bestaan van de *Zestienkwadraat* (1981), de *Valk* (1989) en de *Sharpie* (1982). De eerste twee zien we nog vaak op de Loosdrechtse plassen; er worden zelfs nog boten van deze klassen gebouwd. In 1961 is de BM als klasse afgeschaft, waarna het aantal snel kleiner werd. Tegenwoordig zijn de BM's van de binnenwateren verdwenen.

Eigenlijk is er maar één echte BM, de oorspronkelijk door Bulthuis uit Bergum ontworpen zeilboot met een torentuig van ongeveer 12 m². Later is er een iets groter type ontworpen, ook met een torentuig, dat *verbrede BM* of ook wel *vergroete BM* werd genoemd.

Er bestaat ook een zeilboot met een gaffeltuig van 16 m² die eveneens volgens het principe van Bulthuis is gebouwd (op mallen gespijkerde latten) en die de naam *grote BM* mee heeft gekregen. Om de verwarring nog groter te maken werd dit type ook wel *vergroete BM* genoemd. In de volksmond wordt meestal gesproken over *kleine* en *grote BM*. Dat is echter onjuist: er is maar één BM en dat is die met het torentuig. In alle zeilboeken noemt men de boot met het gaffeltuig de *Zestienkwadraatklasse*. Beide zijn eenheidsklassen.

Hendrik Bulthuis

De enorme populariteit die de BM heeft genoten is te danken aan Hendrik Bulthuis uit Bergum (1892-1948). Zijn vader was schoenmaker en kapper. Hoewel Hendrik alleen maar de lagere school had doorlopen, heeft hij zich zoveel aangeleerd dat hij bekend stond als een man die alles kon. Hij kon niet alleen auto's en radio's repareren, maar ook

piano's stemmen. 'Een self-made man' zouden wij nu zeggen. Hij trouwde in 1914 en begon in 1921 een kapperszaak annex sigarenhandel in Bergum, een combinatie die in veel dorpen voorkwam, maar veel liever was hij timmerman geworden.

Hij was een liefhebber van zeilen en het zat hem niet lekker dat de gewone man niet van de zeilsport kon genieten. Hij zou eens tegen een vriend gezegd hebben: 'Ik ga een goedkoop scherp jachtje maken voor de man met de smalle beurs.' Hij maakte een model en zaagde dat op regelmatige afstanden in stukken waardoor hij de spantuitslagen kreeg. Zo ontstond in 1923 het idee een boot te bouwen volgens het systeem dat bekend is geworden als het 'Bulthuis-systeem'. Als eerste bouwde hij een jacht met een lengte van zes meter. Op de mallen werden latten van 45 mm gespijkerd. Op deze wijze werd ook een tweede boot gebouwd. Hoewel de schepen veel aandacht trokken, waren ze voor een

Afb. 7: Een vloot Bergumermeerjachten of BM's (coll. auteur).

Afb. 8: De eens zo populaire BM.

prijs van f 250 toch te duur. Bulthuis vond dat een boot inclusief het zeil niet meer dan f 100 mocht kosten.

Hij begon daarom opnieuw en ontwierp een boot van 4,75 x 1,50 m, die de naam *BM* zou krijgen en waarvan de kosten voor een zelfbouwer nog geen honderd gulden bedroegen. Door te werken met latten van 18 mm, om de 10 tot 15 cm aan elkaar en op de mallen gespijkerd, ontstond ondanks de vrij grote spantafstand van 65 cm, toch een stevige romp. Er was ook veel kritiek op deze methode. Men noemde de boten wel 'drijvende takkenbossen' of 'boten van waaibomenhout' en velen dachten dat ze zouden zinken doordat er water door de naden tussen de latten zou lekken. Maar omdat die latten door het nat worden uitzetten, ontstond juist een goe-

de afdichting. De *BM* kreeg zo'n enorme populariteit dat er binnen enkele jaren al ruim 300 door de Noord Nederlandse Watersport Bond geregistreerd werden.

Toch bleek al gauw dat de *BM* als toerboot te klein was en dat er niet lekker mee te zeilen was bij wat ruwer weer. De boot stak de neus spontaan in de golven waardoor veel water overkwam en de inzittenden doornat werden. In vakkringen heet dat het *buizen*. Ook helde hij gauw over bij een beetje wind, in zeiltermen: 'hij lag gauw op één oor'. Bulthuis onderkende deze nadelen en wijzigde zijn tekeningen zodanig dat daaruit de nu nog steeds populaire *Zestienkvaadraatklasse* ontstond, die men vaak *grote BM* noemt.

Aandacht voor de BM

Dat de *BM* veel aandacht trok blijkt wel uit het bijzonder lovend taalgebruik in het boek *Van Zeilkanon tot Oceaanjacht* uit 1931 door C.H.M. Philippona: 'Het verheugt mij hier te mogen gewagen van iets, dat ik als een van de mooiste en doeltreffendste, ooit gevonden propagandamiddelen voor onze zeilsport meen te mogen aanmerken, nl. de ingenieuze vinding van den heer H. Bulthuis te Bergum, welke jonge amateurs in de gelegenheid stelt zelf een waarlijk zeilbaar en fraai scheepje te bouwen. Het is een kranig stukje werk, dat geheel belangeloos verricht is en waarvoor de Heer Bulthuis aller dank en waardeering verdient. Over dit laatste heeft hij zeker niet te klagen! Het aantal scheepjes dat in 2 jaren tijds zoo in Friesland als in de overige provincies, in Ned. Indië en Amerika naar zijn methode gebouwd is, valt, niet meer te tellen.'

De oorspronkelijke *BM* had een midzwaard. Elk zeilschip heeft een kiel nodig om tijdens het zeilen het zijdelings afdrijven tegen te gaan. In Friesland ontworpen zeilboten hebben meestal een midzwaard, dat eigenlijk een optrekbare kiel is. Dat was nodig in verband met de vrij ondiepe meren daar. Door het zwaard op te trekken kon men toch over ondiepten varen. In Loosdrecht zijn de plassen veel dieper zodat hier gebouwde schepen meestal een vaste kiel hebben. Uiteraard hadden geregistreerde *BM's* (voor wedstrijdzei-

lers) die in Loosdrecht zijn gebouwd ook een midzwaard, omdat het een voorschrift was. De *verbrede BM's* (12 m²) hadden wel een vaste kiel. Dat is een betere constructie omdat een midzwaard een zogenaamde zwaardkast of zwaardbun moet hebben. Die neemt nogal wat ruimte in en veroorzaakt, als het schip ouder wordt, vaak lekkage.

De populariteit ontstond niet door de zeileigenschappen, die waren eigenlijk slecht, maar door de ongelofelijk goedkope bouwwijze. Ondanks die populariteit is de BM toch maar zo'n dertig jaar meegegaan, vooral omdat hij als toerboot en gezinsboot minder geschikt was. De later door verschillende werven uitgebrachte *verbrede* of *vergroete* BM was als toerboot beter geschikt. Die bood meer ruimte omdat hij meestal een vaste kiel had en hij was ook veel stabiel. Het euvel van het buizen was echter niet verholpen. De *verbrede BM* is nooit geïnclassificeerd; ze hadden dus geen zeiltekens. Bulthuis heeft met de *verbrede BM* geen bemoeienis gehad. Hij heeft zich na de BM intensief beziggehouden met de *Zestienkwadraat*, vandaar dat die, eigenlijk ten onrechte, de naam *grote BM* heeft meegekregen. De *Zestienkwadraat* is erg stabiel en is voor vele vaaractiviteiten geschikt en er kunnen gemakkelijk zes personen mee. Echter ook de *Zestienkwadraat* kan bij harde wind flink buizen.

Ook in Loosdrecht zijn natuurlijk veel 'echte BM's' gebouwd, maar ook veel schepen van het *verbrede* type. Merkwaardig genoeg werden *verbrede BM's* eerst ook van een midzwaard voorzien. Zo'n boot, gebouwd van Oregon pine bij Bootbouwerij 'Nieuw-Loosdrecht' van K. Kos, kostte in 1935 f 245, compleet met dekzeil. Andere werven waar BM's gebouwd werden zijn: Firma G. Baay, Het Anker, Scherpel en Ottenhome. Bij het Anker kostte een BM van vurenhout in 1932 f 250. In mahonie werd het een stuk duurder, f 550. Bij Ottenhome werden in de jaren veertig van de vorige eeuw in de winter tien tot twaalf BM's gebouwd voor de verhuur.

In 1956 constateert Van Kampen dat de klasse zo sterk achteruit is gegaan dat haast van uitsterven kan worden gesproken. Dat

kwam vooral omdat nieuwere typen, vooral de *Vrijheidsklasse*, veel meer voldoening gaven door de betere zeileigenschappen. De BM mag dan verdwenen zijn maar deze 'drijvende takkenbos' heeft in de zeilsport toch een omwenteling teweeggebracht die enigszins vergelijkbaar is met die in de auto-wereld, toen Henry Ford zijn Fordjes voor de gewone man op de markt bracht, 'in alle kleuren als het maar zwart was.'

De achteruitgang van de BM en vele andere houten boten heeft ook te maken gehad met de komst van kunststofboten vanaf ongeveer 1956. Voor liefhebbers van houten schepen was dat een doorn in het oog; zij spraken dan ook van 'tupper-wareboten' een kreet die men nu nog vaak kan horen onder echte zeezeilers met 'eerlijke' stalen of houten schepen.

Literatuur

- C.H.M. Philippona, *Van Zeilkanon tot Oceaanjacht*, Rotterdam 1931.
H.C.A. van Kampen, *De Zeilsport*, Amsterdam ca. 1941 en 1956.
M. Ruytenschildt, *Zeilen en wedstrijdvaren met kleine zeilboten*, Amsterdam-Antwerpen 1979.
Koninklijke Verbonden van Nederlandsche Watersport Vereenigen (K.V.N.W.V.), *Standaardteekeningen van Eenheidsklassen*, 1939.
Watersport deel 3, Baarn 1967.

Afbeeldingen

- Prentbriefkaartenverzameling van de Historische Kring Loosdrecht, tenzij anders vermeld.

Archiefnieuws

De geschiedenis digitaal in 2008: Historisch Netwerk Gooi en Vechtstreek

Karin Abrahamse

Al enige tijd zoeken de archiefdiensten in de regio naar mogelijkheden tot samenwerking. De meerwaarde daarvan is dat de diensten, die elk afzonderlijk weinig personeel en weinig middelen hebben, gezamenlijk betere dienstverlening kunnen leveren. In 2002 werd door de archieven onderzocht wat de verwachtingen en wensen van hun klanten waren.¹ Sindsdien zijn de ontwikkelingen zowel algemeen maatschappelijk als specifiek in het archiefwezen snel gegaan. Het digitaal aanbieden van informatie, collecties en archiefbronnen is voor de meerderheid van de Nederlandse archiefinstellingen inmiddels een standaardvorm van dienstverlening.

De Archiefdienst Eemland te Amersfoort bijvoorbeeld biedt via haar internetsite www.archiefeemland.nl vele mogelijkheden om thuis historisch onderzoek te doen of onderzoek voor te bereiden. Men kan via die site een zestal lokale en regionale kranten lezen uit de periode 1872-1963. En niet alleen lezen: ze zijn te doorzoeken op woord en op datum en pagina's of delen daarvan kunnen worden afgedrukt.

De fotocollectie van de archiefdienst is ook op de site raadpleegbaar: men kan bijvoorbeeld zoeken naar foto's van Baarn uit de periode 1900-1920 en krijgt dan een resultaat van tientallen gebouwen, groepsfoto's, straatbeelden en portretten. De topografische atlas levert ruim 160 kaarten op waar Baarn op voorkomt en die kaarten zijn tot in detail te bekijken. Bestellen van afdrukken kan ook digitaal dus voor het raadplegen van deze collecties hoeft men de deur niet meer uit.

Ook de inventarissen van de archieven zijn op de site te doorzoeken. Voor het raadplegen van archiefstukken moet men zich wel naar Amersfoort begeven maar het vooronderzoek kan dus ook thuis gebeuren.

Bewoners van een 'meenthuis': één van de duizenden foto's die straks digitaal te vinden zijn.

Faciliteiten als deze zorgen ervoor dat de collecties en archieven door een veel groter en diverser publiek gebruikt worden. Onderzoek heeft dat uitgewezen en zowel in gedrukte publicaties als op internet is goed te merken dat het gebruikte illustratie- en bronnenmateriaal voor historische publicaties makkelijker toegankelijk is.²

Voor het Gooi en de Vechtstreek wordt het hoog tijd om met deze ontwikkeling mee te gaan. Momenteel hebben alleen het Stads- en Streekarchief in Naarden en het Streekarchief Gooi en Vechtstreek in Hilversum een internetsite. Die functioneren beide eigenlijk alleen als publicatie van openingstijden, archievenoverzicht, tarieven en dergelijke informatie. Een onderzoekssite of virtuele studiezaal vindt men daar zeker niet.

Zowel het rijk als de provincies stimuleren de vergroting van het publieksbereik van erfgoedinstellingen. De drie archiefdiensten in deze regio hebben daarom een aanvraag ingediend bij de provincie Noord-Holland

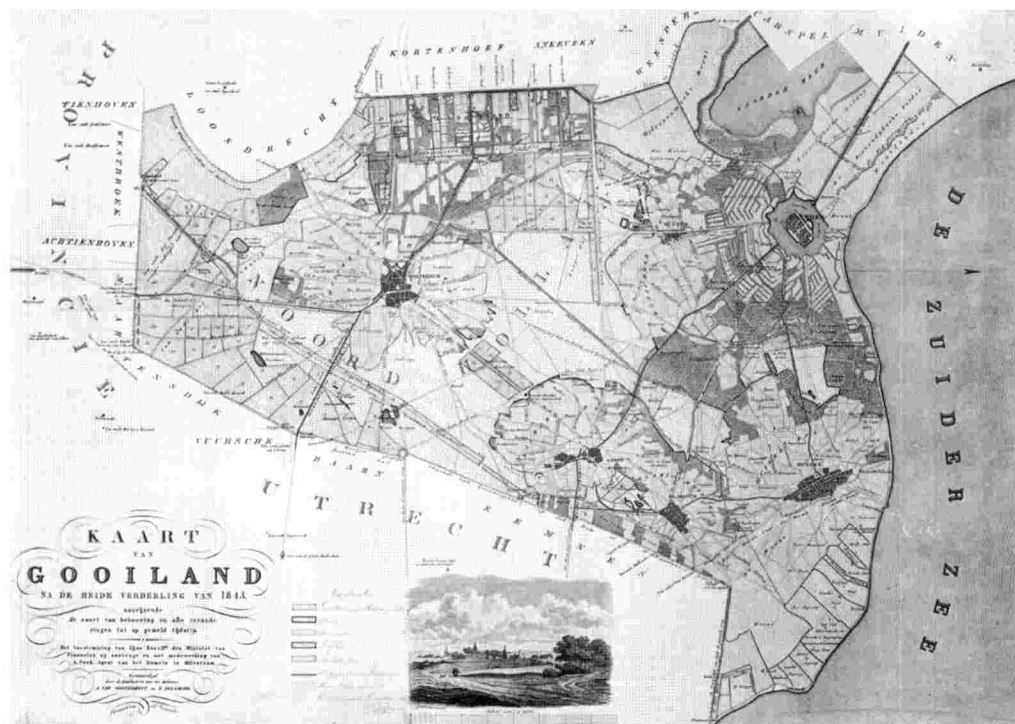
voor een subsidie om één gezamenlijke inter-
netsite te ontwikkelen. Eind mei 2007 heeft
het provinciaal bestuur het forse bedrag van
€ 250.000 toegekend en inmiddels is de uit-
voering van het projectplan gestart.

De werktitel van het project is *Historisch Net-
werk Gooi en Vecht*. Als eind oktober 2008 de
website volgens planning 'in de lucht gaat'
zal er voor de historisch geïnteresseerde een
wereld opengaan:

- De drie archiefdiensten bieden op één
digitale locatie gezamenlijk al hun inven-
tarissen en andere databases aan.
- Historisch kaartmateriaal, een grote regio-
nale fotocollectie en vooroorlogse kranten
zullen thuis op de pc te zien dan wel te
lezen zijn.
- Op de site komt een digitale expositie van
waardevolle en bijzondere stukken uit de

verschillende archieven en een digitale
expositie over een dan actueel thema. Die
exposities zullen regelmatig worden aan-
gevuld en gewisseld.

- Er komt een digitale nieuwsbrief waarop
men zich via e-mail kan abonneren.
- Alle gegevens en bronnen van de drie
archiefdiensten zijn met één zoekvraag te
benaderen. Een brede zoekterm als
'erfgooiers' levert dan in één resultaat het
volgende op: boektitels uit de drie archief-
bibliotheken, foto's uit de verschillende
collecties, beschrijvingen van archiefstuk-
ken uit zowel het archief van de erfgooi-
ersorganisatie Stad en Lande als uit de
archieven van de Gooise gemeentebestu-
ren, topografische kaarten en krantenarti-
kelen. Bij welke archiefdienst die gege-
vens en bronnen zich bevinden blijkt uit
het resultaat.

De zogenaamde 'Kaart van Perk' is eind 2008 tot in detail op de website te zien.

Dit alles zal nog maar het eerste resultaat zijn. In een later stadium en afhankelijk van de beschikbare middelen zijn de mogelijkheden legio:

- Aanbieden van genealogische indexen en archiefbronnen.
- Openstellen van de website voor historische kringen, zodat ook zij hun collecties digitaal kunnen aanbieden
- Ondersteuning van het onderwijs door themagewijze digitalisering van archiefstukken.
- Openstellen van de fotodatabase voor aanvulling van de gegevens door belangstellenden.

Een project als dit en ook de realisatie van verdergaande plannen vergt van de archiefdiensten intensieve samenwerking. De werkprocessen moeten op elkaar worden afgestemd en de kwaliteit van deze vorm van dienstverlening moet worden verzekerd. De invoering van bijvoorbeeld één en hetzelfde databasesysteem bij elke dienst is een van de vele ingrijpende stappen in het project.

Daarom hebben de gemeentebesturen van Hilversum, Naarden en Weesp een overeenkomst gesloten waarin zij zich vastleggen om zowel de internetsite als de samenwerking van de drie archiefdiensten tot een permanent succes te maken.

Over de voortgang en stand van zaken zal in de volgende afleveringen van deze rubriek worden bericht.

Noten

- 1 Zie Karin Abrahamse, 'Archiefnieuws – Kwaliteit van de dienstverlening' in *Tussen Vecht en Eem*, jrg. 20 (2^e serie 2002), nr. 4, p. 182-184.
- 2 Vergelijkenderwijs zal het iedereen zijn opgevallen dat er bij tv-uitzendingen van alle omroepen veel meer gebruik wordt gemaakt van oud televisie- en filmbeelden sinds *Beeld en Geluid* is geopend. Programmamakers kunnen de collecties van dat instituut immers digitaal doorzoeken en opvragen.

Archiefdiensten Tussen Vecht en Eem

Streekarchief Gooi en Vechtstreek (SAGV)

Archiefdienst voor Blaricum, Hilversum, Laren en Wijdemeren
Bezoekadres: Melkpad 26 (gebouw Publiekszaaken), Hilversum
Openingstijden: ma-do 8.30-16.30 uur, vrijdags gesloten
Postbus 9900, 1201 GM Hilversum
Tel. 035-629 2646, fax 035-629 2505
E-mail: streekarchief@hilversum.nl
Internet: www.hilversum.nl/streekarchief
N.B.: Het Streekarchief is in afwachting van nieuwbouw gevestigd op een tijdelijke locatie waar slechts een deel van de archieven is ondergebracht. Andere delen berusten bij het Noord-Hollands Archief of zijn tijdelijk gesloten. Meer informatie telefonisch of op de internetsite.

Stads- en Streekarchief te Naarden (SANMB)

Archiefdienst voor Bussum, Huizen, Naarden en Muiden
Bezoekadres: Cattenhagestraat 8, Naarden
Openingstijden ma-vr 13.30-16.30 uur, dinsdagochtend op afspraak
Postbus 5000, 1410 AA Naarden
Tel. 035-695 78 11, fax 035-694 4449
E-mail: stadsarchief@naarden.nl
Internet: www.naarden.nl link: stads- en streekarchief

Gemeentearchief Weesp (GAW)

Bezoekadres: Stadskantoor, Nieuwstraat 70a, Weesp
Openingstijden: ma, di, do 9.00-12.00 uur
Postbus 5099, 1380 GB Weesp
Tel. 0294-491 226 of 491 391, fax. 0294-414 251
E-mail: info@weesp.nl.

Archief Eemland

Archiefdienst voor Amersfoort, Baarn, Eemnes, Leusden, Renswoude en Woudenberg
Bezoekadres: Stadhuisplein 7, Amersfoort.
Openingstijden: ma-vr 9.00-17.00 uur, do ook 18.00-20.00 uur, za 9.00-12.00 uur
Postbus 4000, 3800 EA Amersfoort
Tel. 033-469 5017, fax 033-469 5451
E-mail: archiefeemland@amersfoort.nl
Internet: www.archiefeemland.nl

Boekbesprekingen

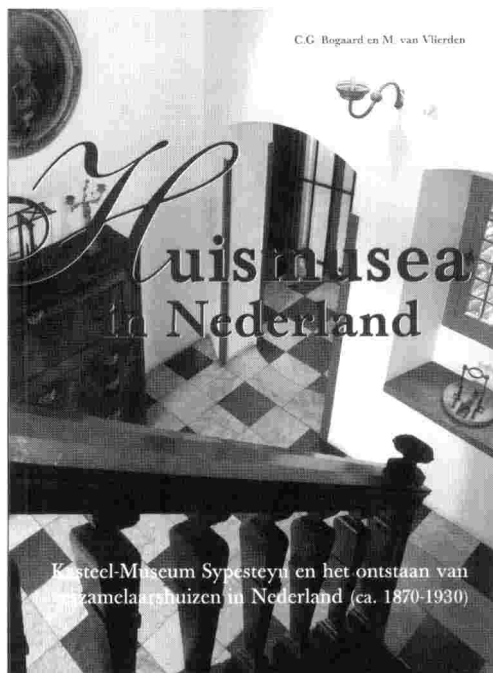
Kasteel Sypestejn als huismuseum

Tot de heerlijkheden van Loosdrecht hoort Kasteel-Museum Sypestejn. Uiteraard is er ook in *TVE* aandacht besteed aan het kasteel en zijn bouwheer Jonkheer C.H.C.A. (Henri) van Sypestejn. Meermalen zelfs, ondermeer in de Loosdrecht-specials die we in de loop van de tijd hebben uitgebracht. Een mooi artikel over kasteel Sypestejn en zijn stichter verscheen in 2002: *'Als een schimme van weleer'* – *Kasteel Sypestejn, trouw aan de historie* van Marijke de Vries, toentertijd waarnemend conservator in het kasteel-museum.

Nu is er een nieuw boek verschenen, uitgebracht door Waanders Uitgevers en de Van Sypestejn-Stichting, waarin Kasteel-Museum Sypestejn een prominente plaats inneemt: *Huismusea in Nederland – Kasteel-Museum Sypestejn en het ontstaan van verzamelaarshuizen in Nederland (ca. 1870-1930)*. In deze prachtig geïllustreerde studie gaat het niet om de geschiedenis van Sypestejn sec, of die van de zeven andere huismusea die in het boek ter sprake komen. Het is een hedendaags wetenschappelijk verhaal met twee specifieke vraagstellingen.

In de eerste vier hoofdstukken, geschreven door Conny Bogaard, wordt de stichting van Kasteel-Museum Sypestejn en die van andere huismusea geplaatst in een brede cultuurhistorische context. Hoe werd er in de loop van de negentiende eeuw gedacht over het exposeren van oudheden? Hoe werden musea en in het bijzonder huismusea ingericht? Welke veranderingen deden zich hierin voor? En welke invloed had dit alles op Jhr. Henri van Sypestejn?

De drie laatste hoofdstukken, geschreven door Marieke van Vlierden, gaan over de toekomst van de Nederlandse huismusea. Hoe zien de musea er uit? Welke veranderingen hebben ze in de loop van de tijd ondergaan? Hoe moet er worden omgegaan met de wensen van de stichters? Wat zijn de proble-

men en toekomstmogelijkheden voor dit soort musea?

Een geslacht van collectioneurs

Hoe oud kasteel Sypestejn ook lijkt, iedereen weet wel, dat het pas rond 1920 gebouwd is. Jonkheer Henri van Sypestejn (1857-1937), de laatste mannelijke telg van zijn geslacht en de bouwer van het kasteel, was er – net als zijn voorouders uit de zeventiende en achttiende eeuw – van overtuigd, dat zijn familie afstamde van een adellijk geslacht Van Sypestejn uit de Middeleeuwen dat in Loosdrecht land en een kasteel had bezeten. Zoals zoveel andere rijk geworden families van deftige stadsregenten wilden de Van Sypestejns zich graag sieren met een riddermatige afstamming. Maar daar werd geen enkel historisch bewijs voor gevonden. Pogingen om deze vermeende afstamming erkend te krijgen mislukten. Het predikaat *Jonkheer* mocht sinds Koning Willem I gevoerd worden, om-

dat de Van Sypesteyns in de tijd van de Republiek tot het stedelijk patriciaat hadden behoord. Op zijn beurt bepaalde Jhr. C.H.C.A. van Sypesteyn, dat in het bestuur van de *Stichting Van Sypesteyn* nooit iemand die dezelfde naam droeg in het bestuur mocht zitten, want die waren niet van de familie. Usurpatie van een mooi voorgeslacht, dat hij zelf zo vurig nastreefde, gunde hij aan een ander in geen geval.

Er vast van overtuigd, dat het kasteel te Loosdrecht aan zijn voorvaderen had behoord, toog Henri van Sypesteyn aan het werk om het huis op de fundamenten die er nog lagen opnieuw op te bouwen, enerzijds als eerbetoon aan het voorgeslacht en anderzijds om er zijn grote verzameling familieportretten en kunstvoorwerpen in onder te brengen.

Het verzamelen had de Jonkheer niet van vreemden. Conny Bogaard wijdt een heel hoofdstuk aan de verzameltradities die er onder de Hollandse regenten uit de zeventiende en achttiende eeuw bestonden. Henri van Sypesteyns voorvader Cornelis Ascanius IV van Sypesteyn (1694-1744) was een eminent verzamelaar, geschiedvorser en connaisseur. De gewoonte in zijn milieu om familieportretten te laten vervaardigen vond ook bij hem navolging, maar hij onderscheidde zich van veel andere regenten vooral door zijn uitgebreide bibliotheek. Diens tweede zoon, Cornelis Ascanius V (1723-1788), trad in zijn voetsporen, zowel maatschappelijk als persoonlijk. Ook hij werd burgemeester van Haarlem en kunst en wetenschap gingen bij hem hand in hand. Hij was actief als medeoprichter en voorzitter van de *Hollandse Maatschappij der Wetenschappen* en in het bijzonder ook van de *Oeconomische Tak*, die aan de Loosdrechtse dominee De Mol de gouden penning zou uitreiken vanwege zijn porseleinfabriek. Van Sypesteyns grootvader zette zich met name in voor historische en nijverheidstentoonstellingen en zijn vader Jan Willem van Sypesteyn (1816-1866) combineerde een sterk gevoel voor gemeenschapskunst met een nostalgisch verlangen naar het verleden.

Eigentijdse ontwikkelingen

Henri van Sypesteyn had zich grondig voorbereid op de herbouw van het kasteel, zowel door in het algemeen de kastelenbouw aan het eind van de Middeleeuwen te bestuderen, als door in het bijzonder zoveel mogelijk gegevens over het vroegere Loosdrechtse kasteel te verzamelen. Het eindresultaat van zijn werk was een sober laat-gotisch kasteel met renaissancetrekken, waarbij hij zoveel mogelijk gebruik had gemaakt van oude materialen, afkomstig uit afgebroken gebouwen.

Hoe richtte hij het kasteel in en hoe organiseerde hij de expositie van zijn verzamelingen? Al voor hij aan de bouw van zijn kasteel was begonnen, organiseerde Henri van Sypesteyn tentoonstellingen. Hij onderkende al vroeg, dat het welslagen van zijn museumplannen mede afhankelijk was van lokaal

Sypesteyn in de winter van 2001 (foto John Mol; coll. Historische Kring Loosdrecht).

toerisme. Op zijn initiatief werd in 1901 de Vereniging tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer *Loosdrechts Bloei* opgericht, waarvoor hij begon met tentoonstellingen van, volgens de *Gooische Courant*, 'een merkwaardige collectie oudheden'. Op het kasteelterrein liet hij een boerderij speciaal inrichten in Oud-hollandse sfeer, waardoor de bezoekers het idee kregen in een zeventiende eeuwse herberg te vertoeven. Hiermee volgde Van Sypesteyn een toenmalige trend in het exposeren; de Hollandse renaissance was het voorbeeld bij uitstek. Zijn exposities in die jaren waren 'encyclopedisch' van opzet net als zijn collectie en pedagogische gericht, zonder onderscheid tussen schone en toegepaste kunsten.

Conny Bogaard beschrijft uitvoerig, hoe de wijze van presenteren in Sypesteyn het gevolg is geweest van eigentijdse ontwikkelingen in het verzamelwezen, de museumwereld en tendenzen in het wooninterieur. Het voert hier te ver die ontwikkelingen op de voet te volgen. Van belang is vooral, dat vanaf 1920 er in Nederland en daarbuiten weer een esthetische bijstelling plaats vond van de museuminrichting, waarbij gebroken werd met de encyclopedische en pedagogisch gerichte aanpak: het ging er voortaan om de kunsthistorische betekenis van de collectie te laten prevaleren. Niet meer de hele collectie moest getoond worden, maar er moest gestreefd worden naar een kwalitatieve selectie van de beste stukken. Het kunsthistorisch belang moest gaan boven de historische zeggingskracht van met name de schilderijen en meubelen.

Ook Jhr. Van Sypesteyn onderging hiervan de invloed. Vanaf 1925 voerde hij een reorganisatie in zijn museum door, waarbij de verzamelingen meer werden aangepast aan de diverse stijlen in het kasteel en de ruimtes minder vol kwamen te staan. Het resultaat was, volgens Conny Bogaard, een sfeervolle ambiance waarin zijn verzamelingen goed tot hun recht konden komen. Ook het latere inrichtingsbeleid na de dood van de kasteelbouwer wordt door Bogaard aangestipt.

Beperkingen en mogelijkheden

In een drietal heldere hoofdstukken gaat Marieke van Vlieden, conservator van Sypesteyn, vervolgens in op de situatie (gebouw, inrichting, bestuurswijze, collectie) van een achttal huismusea, de relatie van de bedoelingen van de stichters met de huidige realiteit en tot slot de toekomstmogelijkheden van dit type musea.

Wat dit laatste betreft zijn de bezoekersaantallen natuurlijk heel belangrijk. In 2001 trok Sypesteyn 17.291 bezoekers, in 2004 waren dat er nog maar 9.062 en in 2005 zo'n 9.500. Ter vergelijking: in 2001 trok het Museum Simon van Gijn in Dordrecht 18.534 bezoekers, niet zo veel meer dan Sypesteyn; in 2005 waren dat er 27.747. Door het specifieke karakter van het kasteel-museum is er een aantal beperkingen. Zo is het bijvoorbeeld alleen in het zomerseizoen (april-november) open voor individuele bezoekers en dan nog alleen voor rondleidingen in groepsverband. Daarnaast is weinig ruimte voor andere tentoonstellingen dan de eigen vaste collectie. Er kunnen ook weinig mensen tegelijk in het gebouw.

Wat kan er gedaan worden? Jhr. Henri van Sypesteyn zelf organiseerde al voor de bouw van zijn kasteel bijna jaarlijks wissel-tentoonstellingen. In de lijn hiervan is een actief tentoonstellingsbeleid, gerelateerd aan de eigen collectie, aldus Marieke van Vlieden, op zijn plaats. Daarnaast worden er sinds 2002 speciale kinderactiviteiten georganiseerd. Veel belangstelling bij schoolgroepen bestaat er voor de geschiedenis van het porselein, waarvan Kasteel-Museum Sypesteyn een grote collectie heeft, met name Loosdrechts porselein.

Door recente herschikkingen is er wel wat ruimte bijgekomen. Maar het zou mooi zijn als de bouwplannen van Henri van Sypesteyn, die hij wegens geldgebrek niet helemaal kon realiseren, alsnog zouden kunnen worden uitgevoerd. Het museum zou dan twee vliegen in een klap kunnen slaan: aan de ene kant 'musealisering van de stichter en zijn tijd' en aan de andere kant 'modernisering' door een deel van het vergrote gebouw

Een kamer in het kasteel-museum (foto Kasteel-Museum Sypesteyn).

te gebruiken voor andere exposities en door moderne presentatievormen te hanteren.

Bezoek vooral Kasteel-Museum Sypesteyn

'Huismusea in Nederland' is de eerste systematische museaal-kunsthistorische studie in ons land naar dit type instellingen. Het werd ook niet voor niets gesteund door een stipendium van de Mondriaan Stichting. Ik vond het als buitenstaander wel interessant om te lezen, hoe Kasteel-Museum Sypesteyn past in een breed geschetste algemene ontwikkeling van wooncultuur, museuminrichting en expositiewijze. Maar of ik het boek ook helemaal gelezen zou hebben, als ik niet deze bespreking had willen schrijven, betwijfel ik.

Het boek is er, denk ik, toch vooral een voor kunsthistorici en museumdeskundigen. Voor het bredere publiek lijkt het mij te specialistisch en te gedetailleerd, vooral in het eerste deel. Die eerste hoofdstukken zijn ook niet zo gemakkelijk te lezen. De betoogtrant is niet altijd helder, er komen nog al eens herhalingen in voor en de auteur heeft de wat primitieve, negentiende-eeuwse, gewoonte van lange (saaie) citaten uit met name teksten

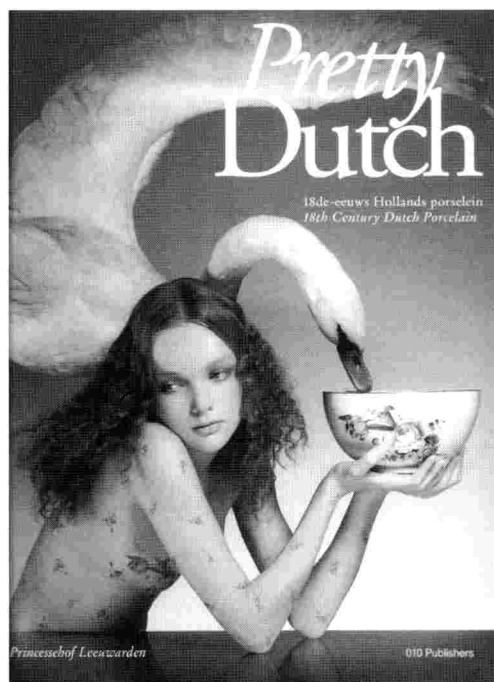
van Jhr. Henri Sypesteyn, soms bijna van een hele pagina. Er had meer geparafraseerd kunnen worden en de pregnantie van Van Sypesteyns opvattingen had anders kunnen worden aangegeven. Het tweede deel is helder en toegankelijk geschreven. Maar ook hiervan geldt, dat je wel erg in huismusea geïnteresseerd moet zijn, om het allemaal door te willen nemen.

De mensen in onze regio die Kasteel-Museum Sypesteyn een warm hart toedragen en er graag over willen lezen, zullen het boek vermoedelijk te specifiek, te wetenschappelijk en (deels) te moeilijk vinden. Het is er voor de specialisten en de speciaal geïnteresseerden. Laten zij het boek bestuderen; het is wel de moeite waard. Maar laat iedereen tussen Vecht en Eem en daarbuiten die van geschiedenis houdt vooral Kasteel-Museum Sypesteyn zelf bezoeken!

Henk Michielse

C.G. Bogaard en M. van Vlierden, *Huismusea in Nederland – Kasteel-Museum Sypesteyn en het ontstaan van verzamelaarshuizen in Nederland (ca. 1870-1930)*, Zwolle-Loosdrecht 2007, ISBN 978-90-400-8273-3. Paperback, € 23,95.

Pretty Dutch, achttiende-eeuws Hollands porselein in Leeuwarden

Het jaar 2007 is het jaar van de hernieuwde lancering van hét Keramiekmuseum van Nederland: Het Prinsessehof Leeuwarden. Het gebouw dat uit panden met een eigen historie bestaat, huisvest sinds 1917 de Nanne Ottema-collectie. Sedertdien groeide zowel de Oosterse als Europese keramiek-collectie gestadig. Directeur Cees van 't Veen heeft grote verwachtingen van 'de vernieuwende presentatie' en hoopt dat die 'initieënd werkt voor de hedendaagse keramische beeldende kunst.'

In een Ten geleide verwacht curator Ank Trumpie, die de redactie voerde van het begeleidend boek, dat 'het in een ruimer cultureel kader antiek porselein tentoonstellen nader onderzoek van het oude cultuurgood zal stimuleren'.

Pretty Dutch, 18de-eeuws Hollands porselein, is de eerste tentoonstelling in de nieuwe geest.

Het gelijknamige boek met Engelse vertaling richt zich door spectaculaire fotografie van Erik en Petra Hesmerg, Fritz Kok en Johan van der Veer op jong en oud, conservatief zowel als modern.

De expositie is met visie opgebouwd. De presentatie van porseleinen wordt uit de traditionele sfeer gehaald, waarvan een waaier-vormig uitgestald Loosdrechts servies een voorbeeld van de verfrissende aanpak biedt. Geheel passend in de non-conformistische uitvoering geven videopresentaties een indruk van de huidige beleving van porselein. Dat bevlogen kunsthistorici daarin een inspirerende rol spelen zal geen verbazing wekken.

Een museum heeft een leerfunctie en ook dit facet is aanwezig. Hierbij spelen de recente vondsten van de achttiende-eeuwse porseleinfabriek van dominee De Mol in Loosdrecht een aanschouwelijke rol. In Nederland werden nog niet eerder op grote schaal resten gevonden van porseleinfabricage. Met het technisch productiemateriaal kan ieder zich nu een beeld vormen van het detailwerk dat in zoveel stappen leidde tot het eindproduct.

De grote ruimten in het museum weet men te benutten voor verrassingseffecten. Hierop is knap ingespeeld door het antieke porselein in één ruimte te concentreren. De belichting doet de rest. De tentoonstelling behelst het achttiende- en negentiende-eeuwse porselein van respectievelijk Weesp, Loosdrecht en Amstel, maar ook het fijne schilderwerk van Den Haag.

Aan de bestaande collecties wordt gespreid aandacht gewijd. De van oudsher Oosterse keramiekverzamelingen zijn losgemaakt van de grote aardewerkcollecties van Friesland. De verrassende vormgeving van de hedendaagse ontwerpers komt op een eigen etage van het museum uitgebreid aan bod. De oudste aardewerkfabrieken zoals de Koninklijke Tichelaar geven nieuwe porselein-ideeën ruimschoots de kans. Voor humor is dan ook alle gelegenheid.

Interessante stukken uit particulier bezit maken duidelijk dat het geheel aan Nederlandse producten zich kan spiegelen aan de Fran-

se en Duitse fabrieken die vaak de eer krijgen toegedicht.

Het bijbehorend boek bevat naast een catalogus-deel en literatuurlijst veel nuttige informatie. Michiel Jonker beschrijft de geschiedenis van de Hollandse porseleinproductie in de achttiende eeuw; hij neemt de fabricage in Weesp, Loosdrecht, Ouder- en Nieuwer-Amstel plus het product van Den Haag onder de loupe en behandelt kunstenaars als Wicart, Zepp en Gervert, de tot nu toe enige ons bekende porseleinschilders.

'Een product Tot Oogen Lust en Pronkery': de Markt voor Hollands porselein, door Harm Nijboer. Hierin staat een overzicht van de ontwikkeling van vraag en aanbod, de invloed van mode en concurrentie, ook vanuit het buitenland, met als gevolg uitbreiding van assortiment en meer afzetplaatsen. De prijs van grondstoffen, brandstof, vervoer en lonen, en met name de invloed van de al dan niet aanwezige financiële overheidssteun, zijn nogal verschillend per land.

Dan volgt Het geheim van het witte goud; 'Techniek en productie van porselein', een beschrijving van het gecompliceerde, risicovolle proces van porselein maken, verwoord door Sarah Bosmans. De aandachtige toeschouwer zal opmerken dat over het begrip 'biscuit' verschil van opvatting bestaat. Waar kwam de grondstof vandaan als Holland het niet zelf voortbracht? Hoe werd de porseleinmassa samengesteld en hoe voltrok zich het proces van fabricage? Alle antwoorden, conclusies uit (veelal eeuwenoude) verzamelde beschrijvingen, zijn in dit artikel te vinden, met details over stooktechniek.

'Inspiratie of imitatie?' door Constance Scholten. Hoezeer de mode in vormgeving werd bepaald door Meissen en Sèvres, decoraties naar prenten werden uitgevoerd door naschilderen of zelfs sjabloneren, weet de schrijfster met de namen van prentkunstenaars aan te tonen; zelfs dat menig porseleinschilder zijn voorbeeld ontleende aan bestaande schilderijen. Decoraties van 'Hollandse bloemen', (water)landschap, stads- en dorpsgezicht, portret, silhouet, wel

of niet in cartouche, opgehoogd met goud, ook hier een kwestie van snel veranderende mode. Zelfs werden beeldengroepen, een enkele uitzondering daargelaten, aan de hand van prentkunst gerealiseerd.

Het hoofdstuk '18de-eeuwse topstukken' door Josephine Woldring wordt van deskundig commentaar voorzien van prominenten uit de museumwereld. Elk voorwerp komt met zijn beschildering van insecten, vogels, sloopstaferelen, mythologisch of met 'chinoiserie' heel speciaal tot leven. Vanuit Sèvres - dus dát is nu 'caillouté!' - beschrijft Tamara Préaud een naar Frans voorbeeld uitgevoerde pronkvaas en door de Amerikaanse Charlotte Jacob-Hanson wordt verband gelegd met werk van de insectentekenaar Maria Sybilla Merian, die in Suriname haar inspiratie vond.

Oprichtster van de Stichting Hollands Porselein, mr. Els Veder-Smit, doet recht aan de culturele waarde voor Nederland van de 'eenvoud van vorm' van de Hollandse ontwerpen, waarbij de vaak uitzonderlijke beschildering - Nova Zembla!) - uitblinkt. Voorzitter Herbert Jan Hijmersma juicht toe dat het Hollands porselein sedert lange tijd opnieuw groots onder de aandacht van het publiek wordt gebracht.

Verzamelaar of antiquair, ook die krijgt hier de ruimte om uitdrukking te geven aan zijn voorliefde voor het stralend witte goud.

In 'Hedendaagse reflecties' doet Fredric Baas met interviews recht aan de moderne interpretatie van porselein, op basis van het oude begrip of met originele ideeën van de kunstenaars: het achttiende-eeuwse modehondje figureert naast de plastic pop 'junkie en dropplaats' alias putto van weleer! Insecten en opengewerkte vazen, ze zijn ook hier verrassend vertegenwoordigd. Fantasie op hoog (en keihard) niveau, zowel in vormgeving als gewaagde beschildering.

De bezoeker zal veel mooi vinden en veel ook niet. Maar mag niet ieder vallen voor de vaak overdadige stijl, geïmponeerd is men toch door de kwaliteit. Aan de hand van de spectaculaire detailfotografie kan geconstateerd

worden dat het Hollands porselein met Pretty Dutch (een vooral voor Engelstaligen voor velerlei uitleg vatbare titel) goed uit de verf komt. Zeer zeker een bezoek waard.

J.P. van der Meulen-Kuhn

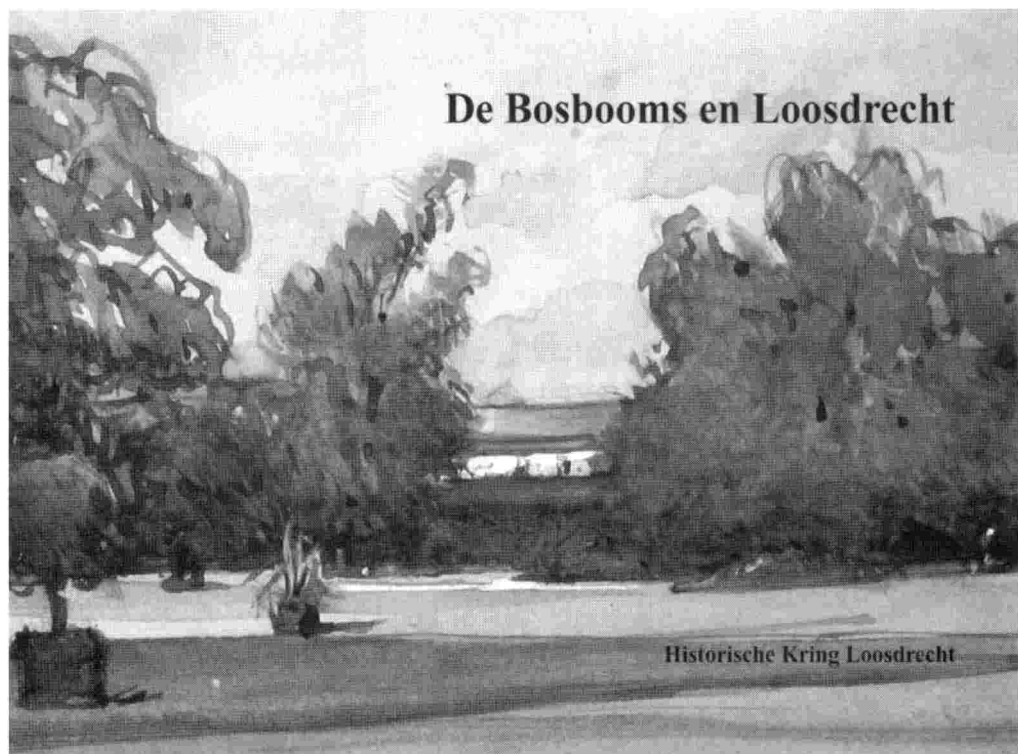
Pretty Dutch, 18de-eeuws Hollands porselein, Princessehof Leeuwarden, boek en catalogus bij tentoonstelling (tot 28 oktober 2007) in Princessehof, Grote Kerkstraat 11, 8911 DZ Leeuwarden. ISBN 978-90-6450-632-1. Rotterdam 2007. Prijs: € 38,50 excl. verzendkosten.

De Bosbooms en Loosdrecht

De zeer actieve Historische Kring Loosdrecht doet regelmatig van zich horen. In 2004 was dat met een boekje over de schilder Johannes Bosboom (1817-1891) en zijn vrouw, de toonaangevende romanschrijfster A.L.G. Bos-

boom-Toussaint (1812-1886). Het boekje verdient meer aandacht.

Het echtpaar Bosboom logeerde tussen 1863 en 1873 regelmatig op de buitenplaats Eikenrode bij de stichter en eigenaar, de letterkundige en Italië-kenner Jan Conrad Hacke van Mijnden (1814-1873). De Bosbooms kampten regelmatig met gezondheidsklachten, Johannes Bosboom vooral van psychische aard. Enige welgestelde families waren hun tot steun, waaronder de Van Rappards te Henschoten en Hacke van Mijnden in Loosdrecht. Met Hacke deelden zij een grote sympathie voor de Italiaanse vrijheidsstrijder Garibaldi. Mevrouw Bosboom had zich niet onbetuigd gelaten in de waardering voor Garibaldi. Zo ontmoetten zij ook een paar maal de voormalige adjudant van Garibaldi, Candido Augusto Vecchi, wiens boek *Garibaldi e Caprera* Hacke in het Frans vertaalde. Later zou Hacke werken van Dante in het Nederlands vertalen, waarbij Bosboom inci-

J. Bosboom, *Korenmolen de Haas met tolhek aan de weg naar Hilversum* (aquarel, particulier bezit). Ook afgebeeld in: *B. de Ligt, De Bosbooms en Loosdrecht*.

denteel adviseerde in verband met de afbeeldingen. Uiteindelijk werden het de illustraties van Gustave Doré.

De bezoeken aan Loosdrecht waren een verrijking voor de Bosbooms. Johannes knapte er op van zijn depressies en vond veel inspiratie voor zijn tekeningen, aquarellen en schilderijen in het dorp, op het landgoed en

bij de boeren. Als dank voor de gastvrijheid en de ondervonden steun schonk hij Hacke in 1870 een portefeuille met zeventien kleine aquarellen van Eikenrode en omgeving, die tot de mooiste afbeeldingen van Loosdrecht behoren. Het overlijden van Hacke betekende ook het einde van hun bezoeken aan Loosdrecht.

De huidige eigenaar van de aquarellen, die overigens een nazaat is van Hacke, heeft de Historische Kring toestemming gegeven deze af te beelden het boekje. Het is geen kunsthistorische beschouwing van de desbetreffende werken geworden, want het moest een Loosdrechtse aanvulling zijn op het boek *Johannes Bosboom (1817-1891). Schilder van licht, schaduw en kleur* door C.H. Dinkelaar en D.L. Kaatman (Laren 1999).

Met een selectie van citaten uit brieven van mevrouw Bosboom-Toussaint aan vrienden, waaronder de dichter Potgieter, wordt de achtergrond geschilderd waartegen de aquarellen en andere werken zijn ontstaan. De auteur, neerlandicus van huis uit, laat met de door hem vloeiend aaneen geregen citaten, verlicht met de stemmige aquarellen, het echtpaar Bosboom zelf zijn verhaal vertellen langs de lijnen van hun talenten. Het is niet alleen een blik op Loosdrecht van toen door middel van de aquarellen, maar vooral ook een kijkje in het leven, denken en de omgangsvormen van de welgestelde culturele elite waartoe zij behoorden.

Jaap Groeneveld

Bas de Ligt, *De Bosbooms en Loosdrecht*, Historische Kring Loosdrecht, 2004, 72 pagina's, 15x21 cm. Nog beperkt verkrijgbaar, € 7,50 (excl. verzendkosten). Te bestellen bij HK Loosdrecht, Acacialaan 2, 1231 BT Loosdrecht.

Zie ook de internetsite: www.hkloosdrecht.nl.

Activiteitenagenda actueel

Historisch Café Naarden

Maandag 17 september: Marcus van der Heide, *De tachtigers en het Gooi*. In: Comeniusmuseum Kloosterstraat 33 Naarden, aanvang 20.00 uur. Toegang gratis.

Verdere data zijn:

19 november: *Naarden & Comenius*.

21 januari 2008: *De restauratie van de Naardense bastions*.

Zie voor actuele gegevens ook de lokale pers en www.tussenvechtereem.nl.

Inl.: Vestingmuseum, Naarden, tel. 035-694 5459.

De Historische Café's worden georganiseerd door Comeniusmuseum, Stads- en Streekarchief Naarden, Stichting Tussen Vecht en Eem en Nederlands Vestingmuseum.

Historische Kring Loosdrecht

Oudheidkamer in gebouw Drieluik, Acacialaan 2, Nieuw-Loosdrecht

Inl. www.hkloosdrecht.nl of dhr. J. Mol, tel. 035-582 4841.

Open: wo en za 10.00-12.00 en wo. 20.00-22.00 uur

Open Dag TVE: za 22 september in het Wijkgebouw naast de Oudheidkamer (zie p. 116 van dit nummer).

Receptie HKL t.g.v. het 35-jarig bestaan: zaterdag 29 september van 17.00-19.00 uur in gebouw Drieluik en rondleiding bezoekers aan nieuwe tentoonstelling.

Tentoonstelling: Vanaf za 29 september de nieuwe expositie *Loosdrechtse beroepen*. Gratis toegang.

Kasteel-Museum Sypesteyn

Nieuw- Loosdrechtsedijk 150, 1231 LC Loosdrecht, Inl.: info@sypesteyn.nl of tel. 035-582 3208.

Openingstijden, za en zo, 13.00-17.00 uur; vanaf mei t/m sept. ook di, wo en do, 11.00-17.00 uur.

Tentoonstelling: *Tijdloos aan tafel. Porselein voor fijnproevers* nog t/m 28 oktober 2007. Dit seizoen opende Sypesteyn met een nieuwe porseleintentoonstelling, want dat is waar het kasteel juist bekend om staat. U kunt daar zien hoe men in de zestiende eeuw tafelde, welk porselein er in de zeventiende eeuw op tafel werd gezet, vervolgens de luxe van de achttiende eeuw tot het moment dat koningin Emma in Sypesteyn op theevisite kwam. Het piéce de résistance is natuurlijk het beroemde Hollandse porselein. Er is een korte inleiding over hoe het gemaakt werd, ook nadat het kapot geval-

Een met Loosdrechts porselein gedekte tafel in Kasteel-Museum Sypesteyn (foto Kasteel-Museum Sypesteyn).

len was. Er zijn gedekte tafels: terrines (voor vloei-bare spijzen), gedekselde botervlootjes, mosterd-potjes, slabakken, porseleinen lepels, visschotels, 'assietten' (dubbele borden) etc. etc.. Op fraai damast met gesteven servetten.

Wie kon dat betalen? Kocht men in 1780 voor 50 à 60 gulden een meer dan 160 delen tellend Chinees eetservies, in 1777 betaalde men voor een 214-delig Haags servies al 1200 gulden! Terwijl in onze tijd voor een 180-delig Loosdrechts servies meer dan 80 duizend euro neergeteld moet worden!

De tentoonstelling in Sypesteyn is georganiseerd in samenwerking met de Stichting SLOP (Stichting Loosdrechts Porselein), die de mooiste 'tafel scherven' die men de afgelopen jaren letterlijk 'boven water heeft gehaald' in bruikleen heeft afgestaan (zie over SLOP ook: www.slop.nl).

Gemeentemuseum Weesp

Nieuwstraat 41, 1381 BB Weesp.

Inl.: www.gemeentemuseumweesp.nl of tel. 0294-491 245.

Openingstijden: di t/m do en za 13.30-16.30 uur. Niet op feestdagen.

Entree: € 1,80 p.p., korting € 0,90 p.p.

Tentoonstelling: *Rijksmuseum aan de Vecht – een bijzondere rondreis langs het 18^e-eeuwse porselein in Weesp, Loosdrecht en Amstelveen*.

Het Gemeentemuseum van Weesp richtte onder deze titel een grote tentoonstelling van het achttiende-eeuwse Weesper porselein in. De tentoonstelling loopt tot in 2008 en geeft een beeld van de rijkdom aan vormen, kleuren en decoratie, zo ken-

merkend voor dit oudste Nederlandse porselein. Voor het eerst is in één expositie zoveel Weesper porselein bijeengebracht. Een bijzonder onderdeel van de tentoonstelling vormt de collectie Weesper porselein uit het Rijksmuseum Amsterdam. Prachtige stukken komen op die manier naar de stad terug waar ze meer dan 200 jaar geleden geproduceerd werden, zoals een beeldengroepje met een fluitspelende herder en een luitspelende herderin, een terrine met een putto die bloemen over het deksel uitstrooit, een olie- en azijnstel, een zeskantige botervloot met deksel en onderschotel, drie witporseleinen beeldjes voorstellende de Zomer, de Herfst en de Winter en een terrine die in Weesp gemaakt en in Loosdrecht door ds. De Mol beschilderd is. [Bron: website Rijksmuseum, A'dam.]

Tot de permanente expositie behoort verder een collectie archeologische vondsten, voorwerpen met betrekking tot de chocoladefabriek van Van Houten en voorwerpen met betrekking tot de Weesper industrie en gildes van Weesp. De afdeling archeologie is geheel opnieuw ingericht en sinds 8 april 2006 weer te bezichtigen. U ziet onder andere bodemvondsten uit Weesp, zoals glas, keramiek, oude schoenen, grapes en resten van andere gebruiksvoorwerpen uit de prehistorie (ijzertijd). In de Van Houtencollectie ziet u ondermeer reclamemateriaal, verpakkingen, kop en schotels en een tegeltableau.

Museum Hilversum

Kerkbrink 6, 1211 BX Hilversum

Inl.: museumhilversum@hilversum.nl of tel. 035-629 2826.

Openingstijden: di t/m za 11.00-17.00 uur, zo 12.00-17.00 uur.

Tentoonstelling: *Niet beschreven ruimte. De Architectuur van Koen van Velsen*, t/m 6 januari 2008.

Koen van Velsen is een Hilversumse architect van internationale allure. Zijn architectenbureau bestaat in 2007 dertig jaar. Dit jubileum is voor Museum Hilversum aanleiding tot een overzichtstentoonstelling, dat een overzicht geeft van het oeuvre van Koen van Velsen, inclusief enkele projecten die nog uitgevoerd moeten worden, zoals het station van Breda. De expositie spitst zich toe op de onorthodoxe ontwerpmethodes van Van Velsen, die locaties en functies zorgvuldig bestudeert, maar zijn analyses niet laat resulteren in ruimtes die een bepaald gebruik afdwingen. Zowel de plattegrond als de materiaalkeuze spelen hierin een rol. De architectuur biedt, hoewel uitgesproken esthetisch, door haar terughoudendheid de mogelijkheid tot een eigen interpretatie; Van Velsen creëert onbeschreven ruimte.

Circa dertig projecten van Koen van Velsen worden met maquettes, foto's en tekeningen gepresenteerd. Hij ontwierp zelf de vormgeving van de tentoonstelling in samenspraak met operantwerpers. Koen van Velsen onderscheidt zich niet alleen als ontwerper van zijn eigentijdse collega's, maar ook in presentatiewijze. Zo gaf hij nog geen boek uit over zijn werk en opvattingen en manifesteert hij zich amper in het architectuurdebat. Toch is zijn werk vanaf het begin met name door vakgenoten opgepikt en gewaardeerd. Zijn onconventionele aanpak, zoals het samenvoegen van woningen en een geluidswal, leidt na aanvankelijke weerstand vaak tot waardering en navolging. Museum Hilversum presenteert de eerste mogelijkheid om middels een tentoonstelling kennis te nemen van de rol die Koen van Velsen de afgelopen dertig jaar heeft gespeeld in de ontwikkeling van de Nederlandse architectuur.

Rondleidingen en fietstochten: In verschillende gebouwen van Van Velsen zijn gedurende de tentoonstelling rondleidingen georganiseerd. Ook een fietsroute langs de gebouwen die in Hilversum gerealiseerd zijn is in de museumwinkel verkrijgbaar.

Singer Museum

Oude Drift 1, 1251 BS Laren NH.

Inl.: museum@singerlaren.nl of tel. 035-539 3939. Openingstijden di t/m zo 11.00-17.00 uur.

Het museum is gesloten op de maandagen. Voor de opbouw van deze tentoonstelling is het museum gesloten van 3 september tot en met 1 oktober 2007.

Tentoonstelling: *Schilders van de Ziel. Symbolisme in Frankrijk* 2 oktober 2007 t/m 27 januari 2008. De tentoonstelling *Schilders van de Ziel. Symbolisme in Frankrijk* geeft een groot overzicht van ruim 150 schilderijen, werken op papier en sculptuur uit de periode 1890-1914 van bekende symbolistische kunstenaars als Gustave Moreau, Aman-Jean, Odilon Redon, Camille Claudel, Maurice Denis, Emile Antoine Bourdelle, Eugène Grasset, Frantisek Kupka, Carlos Schwabe en vele anderen.

Het symbolisme is een geesteshouding die reageerde op het heersende positivisme en de teloorgang van spiritualiteit, als gevolg van de industriële revolutie en het geloof in de wetenschap. Kenmerkend is het willen uitdrukken van zielstoestanden en ideeën, met symbolen zoals dromen, visioenen en sprookjes, waarbij de suggestie en emotie een belangrijke rol spelen. Geliefde onderwerpen zijn de vlucht en het ontstijgen aan de materiële wereld. Grote belangstelling is er voor het spirituele, religies (katholicisme), esoterie, satanisme en klas-

sieke mythen en oude legenden. Al deze elementen zijn terug te vinden in de expositie in thema's als Het Landschap van de Ziel, De Wereld van de Weemoed, De Duistere zijde van de Ziel, De Ziel van de Legendes, Italiaanse invloeden, Mystiek Symbolisme, Het Mystieke Landschap, De Ziel van het Landschap.

Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid Beeld en Geluid Experience

Mediapark, Sumatralaan 45, Hilversum.

Inl.: www.beeldengeluid.nl. of 035-677 5555

Openingstijden: di t/m zo 10.00-21.00 uur (afwijkingen op feestdagen).

Beeld en Geluid beheert 70% van het Nederlandse audiovisuele erfgoed. De collecties omvatten meer dan 700.000 uur radio, televisie, film en muziek en groeien nog iedere dag. Het is daarmee één van de grootste audiovisuele archieven van Europa.

Beelden en geluiden raken mensen. Mensen worden gevormd door de belevingen die ze aan de hand van beelden en geluiden opslaan in hun geheugen. Zo krijgen beelden en geluiden een belangrijke persoonlijke en maatschappelijke betekenis. Daarom bewaart en presenteert het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid beelden en

geluiden. Om mensen beter in staat te stellen zichzelf en hun maatschappelijke omgeving en geschiedenis te leren kennen en begrijpen.

Kijken, luisteren, doen en beleven: een bezoek aan de *Beeld en Geluid Experience* is een belevenis om nooit te vergeten. [Bron: website.beeldengeluid.nl.]

Historische Kring Bussum

Huizerweg 54, 1402 AD Bussum.

Inlichtingen: www.historischekringbussum.nl of tel. 035-691 2968

Openingstijden: ma 09.00-12.00 uur, vr 14.00-16.30 uur.

Bijzondere uitgave van Bussums Historisch Tijdschrift (mei 2007, jaargang 3, nr. 1, € 7,50) is een nummer met 64 pagina's over Bussum en de televisie met artikelen en veel (zwart-wit) foto's. Er wordt teruggekeken naar de eerste twintig jaren van de televisie.

Philips huurde in 1951 gebouw Irene als studio voor de experimentele televisie. Het ontwikkelde zich snel tot een t.v.-productiebedrijf, de Nederlandse Televisie Stichting die bijna twintig gebouwen in gebruik had. Een grote brand in het centrale televisiegebouw in 1971 betekende de omslag in de groei en de radiostad Hilversum nam de rol van Bussum over.

Historisch Museum Ouder Amstel

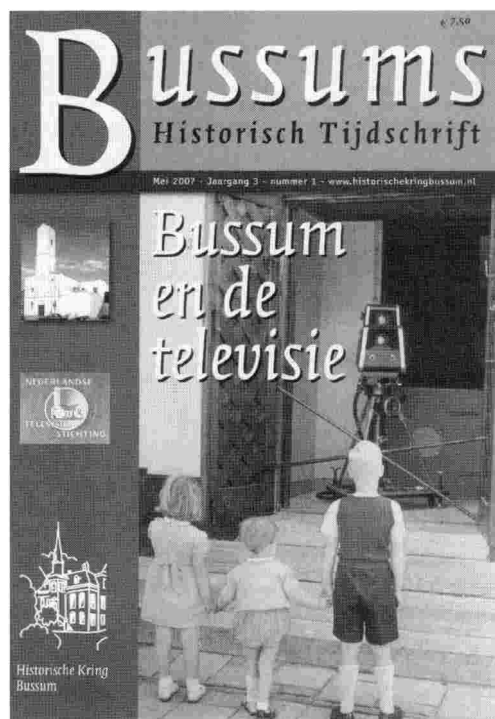
Historisch Museum Ouder Amstel, Kerkstraat 5-8, Ouderkerk a/d Amstel. Openingstijden wo, za en zo 13.00-16.00 uur.

Inl.: www.agv.nl en dan doorlinken naar het museum.

Tentoonstelling over waterstaat in het gebied van de Amstel, Gooi en Vecht. In Ouderkerk heeft het Hoogheemraadschap Amstel Gooi en Vecht (AGV) een tentoonstelling over de waterstaat van het werkgebied van het AGV georganiseerd.

KIJK OOK OP: www.tussenevchteneem.nl, in het menu onder 'Links', voor websites van diverse organisaties met hun gegevens en aankondigingen.

De bij TVE aangesloten organisaties worden uitgenodigd hun activiteiten in de periode medio december tot en met mei 2008 aan te melden voor opname in deze rubriek voor 1 januari 2008. S.v.p. toezenden aan redactiesecretariaat.

Colofon

De Stichting Tussen Vecht en Eem (TVE) is een samenwerkingsverband van meer dan 35 lokale en regionale organisaties op historisch en aanverwant gebied. De Stichting bevordert en verbreidt de kennis op historisch gebied betreffende de streek. Voorts ijvert zij voor het behoud van cultuurhistorische en karakteristieke waarden. Donateurs van TVE ontvangen het tijdschrift gratis.

Website: <http://www.tussenvechteneem.nl>

Donatie / Abonnement

e-mail: administratie@tussenvechteneem.nl.

Abonneren geschiedt door zich aan te melden als donateur. De minimum-donatie bedraagt € 17,50 per jaar. Aanmelden als donateur kan het eenvoudigst door overmaking van de eerste donatie op Postbank girorekening 3892084, t.n.v. Tussen Vecht en Eem, onder vermelding van **Nieuwe donateur 2007 en volledige naam en adres**. Voor een snelle respons wordt ook aangeraden om zich daarnaast aan te melden bij de penningmeester van TVE, p/a Plantsoen 14, 3755 HJ Eemnes, telefoon 035-531 0115 of per e-mail.

Dagelijks bestuur

e-mail: secretariaat@tussenvechteneem.nl

dr. H.C.M. Michielse (voorzitter) – Huizerstraatweg 37, 1411 GL Naarden – 035-694 4091

drs. J.L. Vollers (vice-voorzitter) – Van der Helstlaan 2, 1412 HK Naarden – 035-694 8846

drs. H.L.E. Niemeijer-Hesselink (secretaris) – Kon. Emmalaan 10-A, 1405 CK Bussum – 035-691 4950

dhr. P. van Oven (penningmeester) – Plantsoen 14, 3755 HJ Eemnes – 035-531 0115

ing. J.J. Groeneveld – Zilverschoon 37, 3755 TH Eemnes – 035-538 1630

drs. J.E. Lamme – Sterrelaan 31, 1217 PR Hilversum – 035-624 4974

Aangesloten organisaties

Historische kring *Baerne* | Historische kring Bussum | Historische kring Blaricum | Historische kring Eemnes | Historische kring *In de Gloriosa* Ankeveen, 's-Graveland, Kortenhoef | Hilversumse historische kring *Albertus Perk* | Historische kring Huizen | Historische kring Laren | Historische kring Gemeente Loenen | Historische kring Loosdrecht | Historische kring Stad Muiden | Stichting *Comité Oud Muiderberg* | Vereniging *Werkgroep Vestingstad Naarden* | Historische kring Nederhorst den Berg | Historische kring Weesp | Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland, afdeling *Naerdincklant* | Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek, Hilversum | Stads- en Streekarchief Naarden, Muiden, Bussum en Huizen te Naarden | Stadsarchief Weesp | Vereniging *Curtevenne*, 's-Graveland | Vereniging van Vrienden van het Gooi | Geologisch Museum Hofland, Laren | Nederlandse Genealogische vereniging, afdeling Gooi en Eemland | Stichting *Couleur Locale*, Blaricum | Museum Hilversum | Stichting *Hilversum, Pas Op!* | Stichting Huizer Museum | Stichting Omgevingseducatie Gooi, Vecht- en Eemstreek | Werkgroep klederdrachten Eem- en Gooiland | Singer Museum, Laren | Stad en Lande Stichting | Stichting Vrienden van het Nederlands Vestingmuseum, Naarden | Stichting *De Hof*, Hilversum | Stichting *Weesp Kijk Uit!*, Weesp | Stichting *Behoud het Oude Dorp*, Huizen | Stichting *Karakteristiek Blaricum* | Stichting Oude Landbouwgewassen Laren

Het tijdschrift *Tussen Vecht en Eem* is een uitgave van TVE en verschijnt vier maal per jaar.

Redactie

dr. H.C.M. Michielse (hoofdredacteur) – Huizerstraatweg 37 – 1411 GL Naarden – 035-694 4091

drs. E.C. Schild-Schofaerts (secretaris) – Hamerstraat 77, 1402 PS Bussum – 035-691 8978

ing. J.J. Groeneveld (eindredactie) – Zilverschoon 37, 3755 TH Eemnes – 035-538 1630

mw. J.P. van der Meulen-Kuhn – Historische Kring Loosdrecht

dhr. J. Mol – Historische Kring Loosdrecht

dhr. R. Gortzak – Ruthardlaan 31, 1406 RR Bussum – 035-691 2071

dhr. A. Medema – Gele Plomp 54, 3824 WK Amersfoort – 035-695 7815 (kantoor)

drs. M.L.T. Witte – Zeemanstraat 3C, 6706 KA Wageningen – 0317-752 239

Redactieadres Hamerstraat 77, 1402 PS Bussum – 035-691 8978

e-mail: redactiesecretaris@tussenvechteneem.nl

Opmaak Hans van Gelder en Joop Smids, Eemnes

Druk Graficiënt Printmedia, Laren (NH)

De Witte Raaf

Makelaars & Taxateurs OG

Noordereinde 59
1243 JJ 's-Graveland

T 035 656 26 24

info@dewitteraaf.info

www.dewitteraaf.info

Monica Tournier

Michiel Niekus

Thuiszorg Emtinckhof ————— ————— *Thuis of op uw vakantieadres*

huishoudelijke zorg
persoonlijke verzorging
ondersteunende begeleiding
verpleging

ouderenzorg
gehandicaptenzorg
vervangende zorg
ziekenhuis nazorg

jarenlange ervaring in de regio
oog voor uw privacy
gegarandeerde kwaliteit
betaalbaar

Zorginstellingen

Loosdrecht

zorg binnen een uur
24 uur bereikbaar
geen wachtlijsten

Thuiszorg Emtinckhof tel: 035 588 82 15 bgg: 035 588 82 08 Postbus 70, 1230 AB Loosdrecht

EPRO

Finance & Payroll Support

Met oog voor detail...

EPRO Finance & Payroll Support is een jonge dynamische organisatie die op een vakkundige wijze, met oog voor detail, uw boekhouding en salarisadministratie voor u op orde brengt en onderhoudt.

Financiële administratie
Salarisadministratie
Aangiften - Subsidies
Jaarrekeningen
Interim Management

Postbus 33, 1200 AA HILVERSUM, www.eprofps.nl, T: 035-6423893, F: 035-6422930, E: info@eprofps.nl

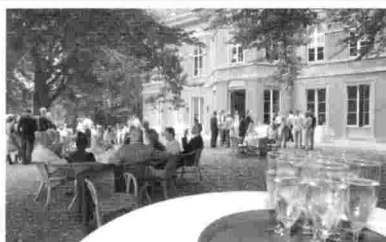
DE MEEST UNIEKE LOCATIE IN LOOSDRECHT

LANDGOED

EIKENRODE
SINDS 1845

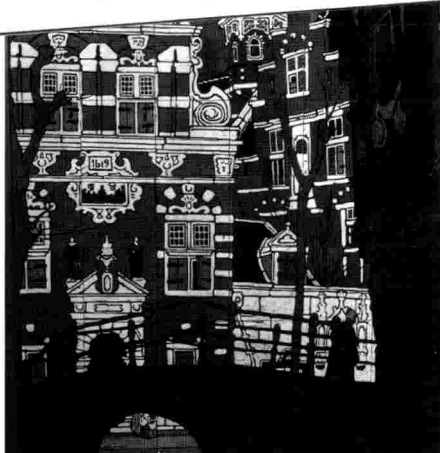
NIEUW LOOSDRECHTSEDijk 21 1231 KL LOOSDRECHT TEL: +31 (0)35 548 0590 FAX: +31 (0)35 548 0591

E-MAIL: INFO@EIKENRODE.COM WEBSITE: WWW.EIKENRODE.COM

GROTE BELANGRIJKE KUNST- EN ANTIEKVEILING

Kijkdagen:	Vrijdag	12 oktober	19.00-22.00 uur
	Zaterdag	13 oktober	11.00-17.00 uur
	Zondag	14 oktober	11.00-17.00 uur
Veiling:	Maandag	15 t/m	t/m
	Vrijdag	19 oktober	aanv. 19.00 uur

Einde inbreng oktoberveiling
28 september

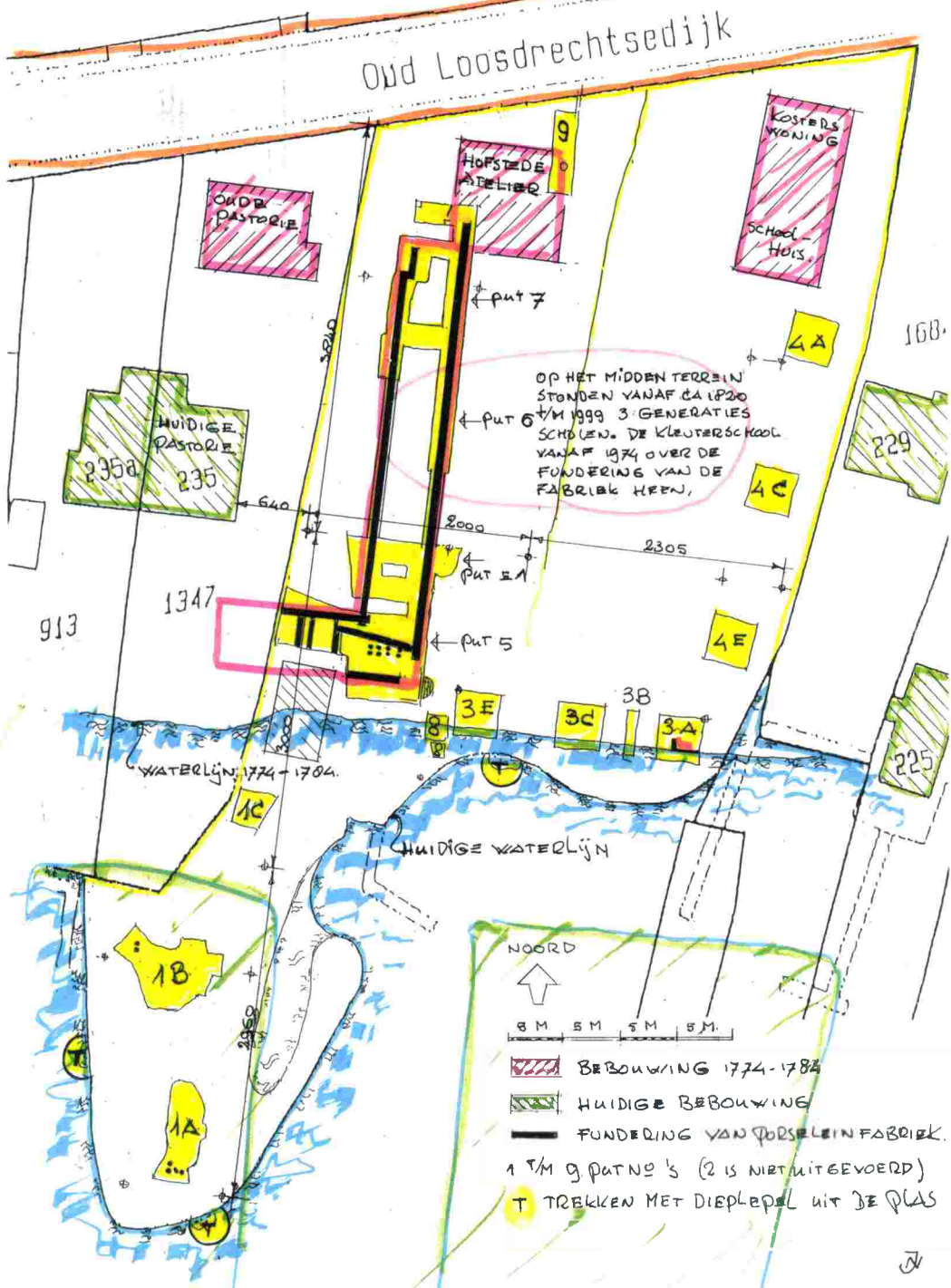

VAN ZADELHOFF VEILINGEN & TAXATIES

- * Kunst- & Antiekveiling
- * Officiële Taxaties
- * Estate-Planning
- * Online Catalogus
- * Webwinkel
- * 035-6247170

Vaartweg 109, 1217 SM Hilversum, info@vanzadelhoff.nl
www.vanzadelhoff.nl, 035-6217170

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK PORSELEINFABRIEK TE LOOSDRECHT.
SITUATIE PUTTENSHEMA. ZOMER 2000

JV